

Budsjettnemnda for jordbruket
16.04.2010

Utredning nr. 3

**Resultatkontroll for gjennomføring av
landbrukspolitikken**

Innhold

I OVERSIKTSDEL

1	INNLEDNING	1
2	PRODUKSJONSGRUNNLAG OG STRUKTURUTVIKLING	3
2.1	Areal og arealutvikling.....	3
2.2	Strukturutvikling i noen produksjoner	9
3	PRODUKSJON OG MATVAREFORBRUK	29
3.1	Oversikt over samlede produserte mengder.....	29
3.2	Økologisk jordbruk	33
3.3	Import og eksport.....	39
3.4	Selvforsyningsgrad	51
3.5	Norsk andel av kraftfôrforbruket.....	54
4	TRYGG MAT, DYREVELFERD, DYRE- OG PLANTEHELSE.....	57
4.1	Trygg mat	57
4.1.1	Zoonoser.....	57
4.1.2	Rester av plantevernmidler i vegetabiliske næringsmidler.....	59
4.1.3	Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr.....	61
4.2	Dyrehelse og dyrevelferd.....	62
4.3	Plantehelse	68
5	DISTRIKTSPOLITIKK OG SYSSELSETTING	71
5.1	Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal	71
5.1.1	Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler	71
5.1.2	Jordbruksbedrifter og areal i de ulike kommuneklasser	73
5.1.3	Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler	77
5.2	Utviklingen i noen produksjoner.....	80
5.3	Sysselsetting	86
5.4	Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket.....	87
5.4.1	Landsdelsnivå	87
5.4.2	Kommuneklasser	90
5.4.3	Virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.....	91
5.5	Alder på bruker	92
5.6	Eiendomsoverdragelse og rekruttering	93
5.7	Bygdeutvikling.....	95
5.8	Tilleggsnæringer	99
6	MILJØ- OG RESSURSVERN.....	105
6.1	Miljøprogram i jordbruket.....	105
6.2	Kulturlandskapet og bruken av arealene.....	107

6.3	Rovdyrskader på beitedyr	109
6.3.1	Erstatninger av sau og lam	109
6.3.2	Antall sau i de ulike rovdyrsonene, og tapsprosent.....	112
6.4	Forurensing fra landbruket.....	115
6.4.1	Klimagasser.....	115
6.4.2	Jordarbeiding, erosjon og intensitet.....	116
6.4.3	Gjødselbruk.....	119
6.4.4	Plantevernmidler.....	120
6.4.5	Innsamling av landbruksplast	121
7	INNTEKTER, ØKONOMISKE FORHOLD OG LEVEKÅR.....	123
7.1	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper.....	123
7.2	Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene	123
7.2.1	Inntekt etter område	124
7.2.2	Inntekt etter produksjon.....	125
7.2.3	Inntekt etter bruksstørrelse	126
7.3	Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske	127
7.4	Alminnelig inntekt	131
7.5	Levekår	135
7.5.1	Levekår og økonomi	135
7.5.2	Helse	139
7.5.3	Velferd og avløsning	141
7.6	Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk	142
7.7	Lønnsutvikling etter næring	143
8	BRUKEN AV INNSATSFAKTORER I JORDBRUKET – KOSTNADSUTVIKLINGEN	145
8.1	Ikke - varige innsatsfaktorer.....	145
8.1.1	Verdier og indekser	145
8.1.2	Kraftfôrpriser	146
8.2	Varige innsatsfaktorer	148
8.3	Priser på jordleie	150
8.4	Renter	152
8.5	Bruk av driftskreditt i landbruket.....	152
8.6	Tap på utlån i landbruket.....	153
8.7	Innsatsfaktorer sett i relasjon til produksjon.....	155
8.8	Kostnadsutviklingen i omsetningsleddene.....	155
8.8.1	Organisasjonenes totale kostnader.....	156
8.8.2	Total aktivitet	157
8.8.3	Antall ansatte	159
8.8.4	Anleggsstruktur.....	159
8.8.5	Enhetskostnader	160
8.8.6	Kjøttens normerte slaktekostnad	162
9	PRISER.....	163
9.1	Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket.....	164

9.2	Poteter og grønnsaker	166
9.3	Melk og melkeprodukter.....	167
9.4	Storfekjøtt	169
9.5	Sau- og lammekjøtt.....	171
9.6	Svinekjøtt	172
9.7	Egg.....	173
10	LIKESTILLING.....	175
10.1	Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn	175
10.2	Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser	177
10.3	Driftsformer	180
10.3.1	Inndeling	180
10.3.2	Driftsform og produksjon.....	180
10.4	Arbeidsforbruk og utdanning	181
10.5	Personinntekt fra jordbruket og andre næringer	183
11	INTERNASJONALE RAMMEVILKÅR	187
11.1	OECDs støtteberegninger for jordbruket	187
11.2	Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.....	190

II DETALJERT DEL (finnes på:

<http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

I OVERSIKTSDEL

1 Innledning

«Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken» er en årlig utredning og publikasjon fra Budsjettnemnda for jordbruket. Resultatkontrollen ble første gang lagt fram som utredning til jordbruksforhandlingene i 1994. Resultatkontrollen skal omfatte en sammenstilling av data som belyser utviklingen i jordbruket i relasjon til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Bakgrunnen er St.prp. nr. 8 (1992–1993) der det het at det bør: «... legges opp til en mer omfattende resultatkontroll knyttet opp til de mål og retningslinjer Stortinget har trukket opp. Her vil vektleggingen være avhengig av hvordan Stortinget vil prioritere de ulike mål for landbrukspolitikken framover».

Oppgaven med å skaffe materialet til resultatkontrollen ble ifølge St.prp. nr. 82 (1992–1993) «Jordbruksoppgjøret 1993», gitt til Budsjettnemnda for jordbruket. Under protokollen fra forhandlingsmøtet mellom Staten og Norges Bondelag 8. mai 1993 er følgende angitt:

«Partene forutsetter videre at Budsjettnemnda for jordbruket til hvert jordbruksoppgjør utarbeider et materiale som grunnlag for resultatkontroll ut fra de mål og retningslinjer som Stortinget fastlegger [Jfr. St.prp. nr. 8 (1992–93) side 33–34 og Innst. S. nr. 92 (1992–93) side 30–31 og 47. Materialet skal angi utviklingen på sentrale områder som priser, kostnader, inntekter, investeringer, bruk av innsatsfaktorer, arealbruk, produksjon, miljø og ressursvern, distriktspolitikk, sysselsetting, likestilling mm.]»

St.meld. nr. 19 (1999–2000) sier videre om Resultatkontrollen:

«Det er i Stortingsproposisjonene om jordbruksoppgjørene de siste årene lagt fram en relativt omfattende dokumentasjon på utviklingen i primærproduksjonen. Det er behov for å videreutvikle denne. En rekke mål med landbrukspolitikken er knyttet til landbrukets produksjon av samfunnsgoder og det er en naturlig konsekvens å følge dette opp i resultatrapporteringen til Stortinget. Måloppnåelse i forhold til rekruttering, bosetting og andre samfunnsoppgaver vil bli viktigere resultatindikatorer i forhold til utformingen av landbrukspolitikken. Dette bør også reflekteres i resultatkontrollen fra Budsjettnemnda for jordbruket, denne bør gjennomgås og forbedres med utgangspunkt i målsettingen for landbrukspolitikken. Det vil være behov for regionale data og tallmateriale for landbrukets betydning i distriktene. Landbruket er en langsiktig næring og det foretas langsiktige tilpasninger. Årlig resultatkontroll fanger ikke rasket nok opp de langsiktige tilpasningene av politikken. Departementet mener det er behov for å foreta grundigere analyser av den langsiktige tilpasningen i næringen og at det må legges tilstrekkelig vekt på de langsiktige utviklingstrekkene i den løpende utforming av landbrukspolitikken. Det bør imidlertid også legges vekt på å forenkle

resultatkontrollarbeidet, blant annet ved at enkelte forhold/virkemidler vurderes med noen års mellomrom.» (side 94–95).

Nemnda har hatt som utgangspunkt at resultatkontrollen bør være enkel og oversiktlig, det vil si at den bør ha et rimelig antall indikatorer og ikke være for detaljert i geografisk oppdeling. På den andre siden har nemnda sett at det både i den politiske behandlingen og den administrative oppfølgingen av landbrukspolitikken også kan være behov for en detaljert resultatkontroll. Spesielt når det gjelder geografisk inndeling har nemnda sett den administrative inndeling, det vil si fylkesinndelingen, som viktig. Dette skyldes at den politiske og administrative behandling og oppfølging lokalt ofte skjer på dette nivå. Når fylkesinndelingen nyttes, får en imidlertid mange tall, og oversikten tapes lett. Nemnda har på denne bakgrunn valgt å dele resultatkontrollen i en oversiktsdel (Del I) og en detaljert del (Del II). I oversiktsdelen er det gjennomgående gitt landstall og landsdelstall og i noen grad fylkestall. I den detaljerte delen presenteres ytterligere detaljer, hovedsakelig fylkestall ved siden av landsdelstall. Denne delen inneholder bare tabeller uten forklarende tekst, og fra og med 2010 legges denne delen kun ut på internett. Den kan finnes på <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>.

Distriktpolitikken står sentralt. Nemnda har derfor valgt å presentere utviklingen i antall jordbruksbedrifter og i sysselsettingen også for kommuneklasser og virkeområder for distriktpolitiske virkemidler.

Bortsett fra oppgavene over inntektsutvikling på driftsgranskingsbrukene, er de regionale tallene innhentet utenfra. Det aller meste av tallmaterialet er innhentet fra Statistisk sentralbyrå, men Statens landbruksforvaltning og landbruksorganisasjonene er også viktige kilder. I årets resultatkontroll er det i de fleste tabeller tatt med tall for årene 1979, 1989 og 1999, som er årene for de fullstendige jordbrukstellingene, i tillegg til 2008 og 2009 for å få belyst utviklingen.

2 Produksjonsgrunnlag og strukturutvikling

Norge har 2,1 dekar fulldyrket jord per innbygger. I europeisk sammenheng er dette lite. Litt over 3 prosent av landarealet er jordbruksareal. St.meld. nr. 19 (1999–2000) legger vekt på jordvern og at arealer er i produksjon. Det heter at «*En langsiktig politikk for landets matsikkerhet innebærer et sterkt jordvern for å bevare produksjonsgrunnlaget, og vektlegging av løpende innenlandske produksjon og foredling*» og at «*særlig arealer med klima og jordsmonn som gjør dem egnet til dyrking av matkorn, er av nasjonal interesse.*»

I dette kapitlet er det gitt en oversikt over areal, arealbruk og de ulike husdyrproduksjonene.

2.1 Areal og arealutvikling

Areal tallene fra 1979, 1989 og 1999 er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine fullstendige jordbrukstallinger, mens vi for 2008 og 2009 har brukt tall fra Statistisk Sentralbyrå sin beregnede totalpopulasjon for jordbruksbedrifter.

Tabell 2.1 nedenfor viser Norges totale landareal og jordbruksareal i hvert enkelt fylke. Vestfold, Østfold og Akershus/Oslo har størst andel dyrket landareal. Tabellen viser at Hedmark, Oppland og Rogaland har de største jordbruksarealene, alle tre med litt over 1 mill. dekar. For landet samlet sett er 3,3 prosent av landarealet dyrket, uendret fra året før.

Tabell 2.1 Norges totale landareal og jordbruksareal i drift. 2009*. Km² = 1000 daa

	Jordbruksareal		Andel dyrket, %
	Totalt landareal	i drift*	
Østfold	3 922	744	19,0
Akershus og Oslo	5 047	784	15,5
Hedmark	26 244	1 064	4,1
Oppland	23 878	1 037	4,3
Buskerud	13 870	525	3,8
Vestfold	2 157	415	19,2
Østlandet	75 118	4 568	6,1
Telemark	13 894	255	1,8
Aust-Agder	8 353	112	1,3
Vest-Agder	6 706	194	2,9
Agder og Telemark	28 953	561	1,9
Rogaland	8 605	1 004	11,7
Hordaland	14 554	424	2,9
Sogn og Fjordane	17 709	453	2,6
Møre og Romsdal	14 614	572	3,9
Vestlandet	46 877	1 449	3,1
Sør-Trøndelag	17 909	751	4,2
Nord-Trøndelag	20 881	882	4,2
Trøndelag	38 790	1 632	4,2
Nordland	36 194	585	1,6
Troms	24 950	255	1,0
Finnmark	45 984	97	0,2
Nord-Norge	107 128	937	0,9
Hele landet, 2009*	305 471	10 152	3,3

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Statistisk årbok 1999 for landarealet og beregna totalpopulasjon i 2009.

Tabell 2.2 og 2.3 med tilsvarende tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>, viser fordelingen av jordbruksareal i de ulike landsdeler og fylker. Tabell 2.2 inneholder dessuten beregnet antall dekar fulldyrket jord og jordbruksareal i drift i alt per innbygger. Jordbruksarealet ute av drift på jordbruksbedrifter i aktiv drift, hadde en nedgang fra 1979 til 2007, men har deretter økt. I 1979 regnet en med 140 000 dekar som ikke var i drift og i 2009 var det 66 700 dekar. Åpen åker og hage utgjorde 35 prosent av jordbruksarealet i drift på landsbasis i 2009, men er svært ulikt fordelt mellom fylker og landsdeler. Fylkene rundt Oslofjorden, Østfold, Vestfold og Akershus har fra 81 til 85 prosent av arealet i åpen åker og hage. Vest-Agder, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og fylkene i Nord-Norge har fra 2 til 6 prosent åpen åker og hage og tilsvarende mer eng og beiteareal. På landsbasis viser arealet av åker og hage noe nedgang de siste årene. Fulldyrket eng og beite har holdt seg stabilt de siste årene, mens annen eng og beite har økt.

Nye digitale markslagskart

Fra 2005 har nytt digitalt kartgrunnlag vært tatt i bruk som kontrollgrunnlag ved søknad om produksjonstillegg. Ved søknadsrunden 31.7.2009 var ca. 180 kommuner med i alt 5,370 mill dekar jordbruksareal, - først og fremst i sentrale jordbruksområder, omfattet av det nye kartgrunnlaget. Tall fra SLF viser at arealmålingene fra nytt kartverk i disse kommunene i perioden 2005 - 2009 innebar en engangsreduksjon i arealet på i gjennomsnitt 2,5 prosent. Det vil si at arealet i de 180 kommunene er redusert med nær 140 000 dekar som følge av nye arealmålinger. Fra 2005 har det vært en nedgang i totalarealet på 202 000 dekar. Den resterende nedgangen, differansen mellom nedgangen på 202 000 dekar og 140 000 dekar, skyldes andre årsaker.

Tabell 2.2 Jordbruksarealet i Nord-Norge, Sør-Norge og landet. 1000 dekar¹⁾

		1979	1989	1999	2008	2009*
Sør-Norge	Åker og hage	4 091	4 349	3 933	3 583	3 545
	Fulldyrka eng og beite	3 472	3 686	4 120	4 136	4 090
	Fulldyrka i alt	7 563	8 035	8 053	7 718	7 635
	Fulldyrket jord, daa/innbygger	2,10	2,14	2,02	1,81	1,76
	Annen eng og beite	1 104	1 014	1 371	1 578	1 580
	Jordbruksareal i drift i alt	8 667	9 049	9 424	9 296	9 215
	Jordbruksareal, daa/innbygger	2,41	2,41	2,37	2,17	2,13
Jordbruksareal ute av drift	94	90	59	48	58	
Nord-Norge	Åker og hage	59	81	62	27	25
	Fulldyrka eng og beite	684	698	757	748	738
	Fulldyrka i alt	743	779	819	775	764
	Fulldyrket jord, daa/innbygger	1,59	1,69	1,77	1,68	1,65
	Annen eng og beite	129	81	140	174	174
	Jordbruksareal i drift i alt	872	860	958	949	937
	Jordbruksareal, daa/innbygger	1,87	1,87	2,07	2,05	2,02
Jordbruksareal ute av drift	46	23	11	9	8	
Hele Landet	Åker og hage	4 150	4 430	3 995	3 609	3 571
	Fulldyrka eng og beite	4 156	4 384	4 877	4 884	4 828
	Fulldyrka i alt	8 306	8 814	8 872	8 494	8 399
	Fulldyrket jord, daa/innbygger	2,04	2,09	2,00	1,79	1,75
	Annen eng og beite	1 233	1 095	1 511	1 751	1 753
	Jordbruksareal i drift i alt	9 539	9 909	10 382	10 245	10 152
	Jordbruksareal, daa/innbygger	2,35	2,35	2,34	2,16	2,12
Jordbruksareal ute av drift	140	113	70	57	67	

* Foreløpige tall

1) Fra og med 2005 har nye arealmålinger (nytt kartverk) medført en nedjustering av arealene

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.3 viser årlig prosentvis endring for totalt jordbruksareal, fulldyrket areal og eng og beite for landsdelene. Fra 1999 til 2009 har jordbruksarealet økt i Rogaland, mens det er en svak reduksjon i de andre landsdelene i denne perioden. Østlandet og Trøndelag har den største andelen av fulldyrket areal i 2009. Andelen av eng og beite er størst på Vestlandet, Rogaland og Nord-Norge. På landsbasis har andelen av eng og beite økt fra 55 prosent i 1989 til 65 prosent i 2009. Andelen fulldyrket jord på landsbasis har blitt redusert fra 89 prosent i 1989 til 83 prosent i 2009.

Tabell 2.3 Totalt jordbruksareal i drift fordelt på landsdeler. 1000 dekar¹⁾

		1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Østlandet	Totalt areal	4 400	4 568	4 658	4 605	4 568	0,4	0,2	-0,2
	Fulldyrket areal	4 130	4 356	4 351	4 223	4 185	0,5	0,0	-0,4
	% fulldyrket	94	95	93	92	92			
	Eng og beite	1 319	1 293	1 598	1 790	1 786	-0,2	2,1	1,1
	% eng og beite	30	28	34	39	39			
Agder og Telemark	Totalt areal	553	558	585	563	561	0,1	0,5	-0,4
	Fulldyrket areal	477	494	501	468	466	0,4	0,1	-0,7
	% fulldyrket	86	88	86	83	83			
	Eng og beite	360	363	428	440	441	0,1	1,6	0,3
	% eng og beite	65	65	73	78	79			
Rogaland	Totalt areal	752	848	968	1 007	1 004	1,2	1,3	0,4
	Fulldyrket areal	487	544	568	552	548	1,1	0,4	-0,4
	% fulldyrket	65	64	59	55	55			
	Eng og beite	629	703	862	948	944	1,1	2,1	0,9
	% eng og beite	84	83	89	94	94			
Vestlandet	Totalt areal	1 491	1 513	1 564	1 472	1 449	0,1	0,3	-0,8
	Fulldyrket areal	1 074	1 143	1 113	1 003	979	0,6	-0,3	-1,3
	% fulldyrket	72	76	71	68	68			
	Eng og beite	1 377	1 404	1 502	1 426	1 404	0,2	0,7	-0,7
	% eng og beite	92	93	96	97	97			
Trøndelag	Totalt areal	1 471	1 562	1 650	1 648	1 632	0,6	0,5	-0,1
	Fulldyrket areal	1 395	1 498	1 520	1 472	1 457	0,7	0,1	-0,4
	% fulldyrket	95	96	92	89	89			
	Eng og beite	891	937	1 102	1 109	1 094	0,5	1,6	-0,1
	% eng og beite	61	60	67	67	67			
Nord-Norge	Totalt areal	872	860	958	949	937	-0,1	1,1	-0,2
	Fulldyrket areal	743	779	819	775	764	0,5	0,5	-0,7
	% fulldyrket	85	91	85	82	81			
	Eng og beite	813	779	896	922	912	-0,4	1,4	0,2
	% eng og beite	93	91	94	97	97			
<i>Hele Landet</i>	<i>Totalt areal</i>	<i>9 539</i>	<i>9 909</i>	<i>10 382</i>	<i>10 245</i>	<i>10 152</i>	<i>0,4</i>	<i>0,5</i>	<i>-0,2</i>
	<i>Fulldyrket areal</i>	<i>8 306</i>	<i>8 814</i>	<i>8 872</i>	<i>8 494</i>	<i>8 399</i>	<i>0,6</i>	<i>0,1</i>	<i>-0,5</i>
	<i>% fulldyrket</i>	<i>87</i>	<i>89</i>	<i>85</i>	<i>83</i>	<i>83</i>			
	<i>Eng og beite</i>	<i>5 389</i>	<i>5 479</i>	<i>6 388</i>	<i>6 636</i>	<i>6 582</i>	<i>0,2</i>	<i>1,5</i>	<i>0,3</i>
	<i>% eng og beite</i>	<i>56</i>	<i>55</i>	<i>62</i>	<i>65</i>	<i>65</i>			

* Foreløpige tall

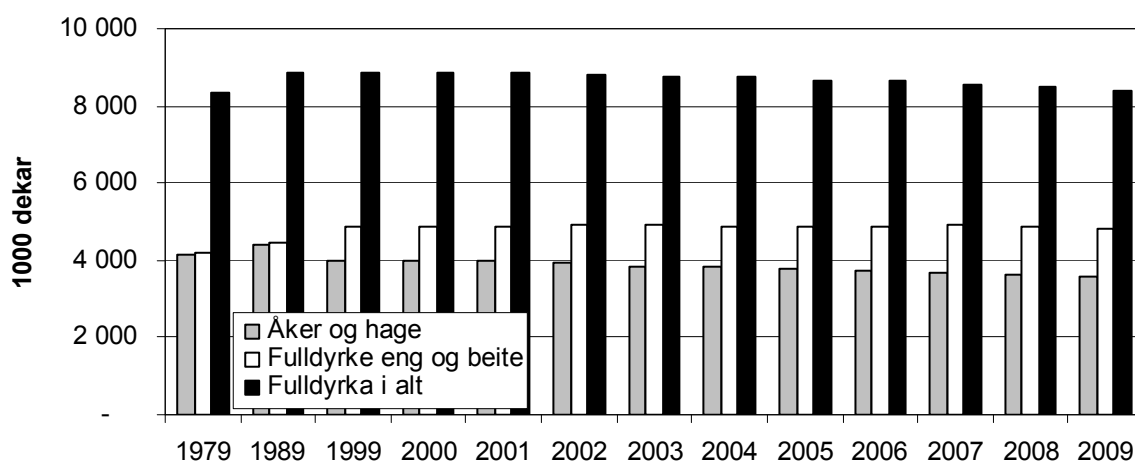
1) Fra og med 2005 har nye arealmålinger (nytt kartverk) medført en nedjustering av arealene

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Figur 2.1 nedenfor viser en oversikt over arealet av åker og hage, fulldyrka eng og beite samt fulldyrka i alt på landsbasis for årene 1979, 1989 og hvert år fra og med 1999 til og med 2009. Den viser blant annet at arealet av fulldyrka eng og beite er større enn samlet areal av åker og hage, og denne differansen blir større med årene. I 1979 og 1989 var disse to arealene tilnærmet like store.

Totalt registrert jordbruksareal nådde et maksimum i 2001. Deretter har det vært en sammenhengende nedgang til siste registrerte år, 2009, på 3,0 prosent. Mye av nedgangen tilskrives innføringen av nytt digitalt kartverk som har medført en nedjustering av det registrerte arealet, jfr. tidligere omtale. I det totale jordbruksarealet inngår også overflatedyrket jord og innmarksbeite. Slikt areal utgjør om lag 17 prosent av totalarealet i slutten av perioden, mens andelen var 11 prosent i 1989.

Figur 2.1 Åker og hage, fulldyrka eng og beite og fulldyrka i alt. Hele landet. 1000 dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå og Totalkalkylen for jordbruket.

Tallene for nydyrking uten tilskudd er revidert ut i fra den fullstendige jordbruks-tellingen i 1999 og viste et nydyrka areal på totalt 95 232 dekar i perioden 1994 til 1998. Det er tillatt omdisponert til annet enn jordbruksformål om lag 8-9 tusen dekar per år de senere årene.

Arealendringene kan skyldes flere forhold. Blant annet bygger arealtallene på forskjellige statistikker; den fullstendige jordbrukstelingen og søknader om produksjonstilskudd. Produksjonstilskuddstatistikken fanger ikke opp jordbruksareal som ikke det blir søkt produksjonstilskudd til eller areal i søknader som ikke blir innvilget, og vil derfor være noe lavere enn det faktiske jordbruksarealet i drift, registrert i de fullstendige jordbrukstellingene. I forbindelse med omleggingen av virkemiddel-systemet fra pristilskudd til produksjonsuavhengige tilskuddordninger, ble det registrert et større areal i drift enn tidligere i produksjonstilskuddstatistikken. Fra 2001 til 2009 har derimot det totale jordbruksareal i drift gått noe ned, blant annet som en følge av innføringen av digitale kart.

2.2 Strukturutvikling i noen produksjoner

Fra og med 2004 ble begrepet *driftsenhet* byttet ut med *jordbruksbedrift*. Denne endringen var en følge av regelendringene for å være tilskuddsberettiget. Med de nye reglene er det ikke så enkelt å presentere driftsenheter på samme måte som før. Samdrifter i melke-sektoren har skapt presentasjonsproblemer en del år, og etter hvert som vi har fått mange varianter av juridiske foretak har det blitt enda mer komplisert. Dette skyldes at samme «gårdsbruk» eller «gårdbruker» i tradisjonell tankegang kan inngå med produksjon på flere tilskuddssøknader ved at virksomheten er organisert i, eller eieren deltar i, flere selskaper (foretak). For eksempel kan en tenke seg at kornproduksjonen skjer i et enkeltpersonforetak mens et veksthus er organisert som en annen selskapsform. Etter denne overgangen kan for eksempel 3 tidligere driftsenheter bli 1 jordbruksbedrift, men de kan også bli 4.

Det er skjedd omfattende endringer i antall og størrelse av jordbruksbedriftene og i sammensetningen av produksjonene de seneste årene. Nedenfor er det vist størrelsesfordeling for alle jordbruksbedrifter, og noen forskjellige produksjoner. En jordbruksbedrift kan være representert med flere produksjoner. En kan derfor ikke summere jordbruksbedriftene med de ulike produksjonene og komme fram til et riktig tall for totalt antall jordbruksbedrifter.

Tabell 2.4 viser utviklingen i det totale antall jordbruksbedrifter. Det er nedgang i antall for de mindre jordbruksbedriftene og en økning for de større. De aller minste jordbruksbedriftene har sterkest prosentvis årlig nedgang. For perioden fra 1999 til 2009 går også antall jordbruksbedrifter i både størrelsesgruppen 100–200 dekar og 200–300 dekar ned. Gruppen 200–300 dekar har økt sin andel av jordbruksbedriftene fra 1999 til 2009, på tross av at de har blitt færre.

Tabell 2.4 Antall jordbruksbedrifter med areal, uten areal og leid areal per jordbruksbedrift

Jordbruksareal i drift	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 100 ¹⁾	94 733	62 000	31 237	14 873	14 899	-4,2	-6,6	-7,1
%	76	62	44	30	31			
100-199	21 632	25 330	22 286	14 481	13 830	1,6	-1,3	-4,7
%	17	25	32	30	29			
200-299	5 652	7 928	10 367	9 198	8 788	3,4	2,7	-1,6
%	5	8	15	19	18			
300-499	2 576	3 266	5 273	7 031	6 985	2,4	4,9	2,9
%	2	3	7	14	15			
500-799	575	714	1 287	2 315	2 441	2,2	6,1	6,6
%	0	1	2	5	5			
≥ 800	134	144	290	927	963	0,7	7,3	12,8
%	0	0	0	2	2			
Alle jordbr.bedrifter	125 302	99 382	70 011	48 825	47 906	-2,3	-3,3	-3,8
1000 daa	9 539	9 909	10 382	10 245	10 152	0,4	0,5	-0,2
Daa/jordbruksbedrift	76	100	148	210	212	2,7	3,9	3,7
J.bedr. uten areal ²⁾	655	342	729	1 691	1 862	-6,3	7,9	9,8
Leid areal, 1000 daa	1 920	2 318	3 239	4085*		1,9	3,4	
Leid areal, %	20	23	31	40				
Leid areal, daa/j.bedr.	15	23	46	84		4,3	7,1	

* Foreløpige tall

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5-99 dekar

2) Til og med 1999 er dette jordbruksbedrifter med < 5 dekar, og disse er ikke med i sumlinja «alle jordbr.bedrifter»

Kilde: Statistisk sentralbyrå: De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Antall dekar per jordbruksbedrift øker gjennom hele perioden fra 1979, noe som har sammenheng med at antallet jordbruksbedrifter avtar. Arealet på de jordbruksbedriftene som går ut av drift, kan enten gå helt ut av jordbruksdrift eller overtas av andre jordbruksbedrifter ved salg eller utleie. Tabell 2.4 viser videre at antall jordbruksbedrifter uten areal har økt i antall i perioden, med unntak av 1989. Jordbruksbedrifter uten areal utgjorde 0,5 prosent av alle jordbruksbedrifter i 1979, 1,0 prosent i 1999 og hhv 3,4 og 4,0 prosent i 2008 og 2009. Videre viser tabell 2.4 at både totalt leid areal og leid areal per jordbruksbedrift har økt fra 1979 til 2008. Andelen av leid areal er høyest i Nord-Norge når en ser på landsdelene, hvor 48 prosent er leid. Variasjonen mellom fylkene er imidlertid betydelig, og det er i Agder-fylkene, Telemark og Troms, vi finner størst andel leid jord – alle med over 50 prosent.

Fra og med 2002 ble reglene for å kunne søke produksjonstilskudd endret, jfr. Forskrift om produksjonstilskudd i jordbruket. Flere selskapsformer er blitt tilskuddsberettiget, blant annet aksjeselskaper, ansvarlige selskaper og stiftelser. Ta-

bell 2.5 viser hvor mange prosent av søkerne som ikke var enkeltpersonforetak i 1999, 2004, 2006 og 2009.

Tabell 2.5 Fylkesvis andel av tilskuddssøkerne som ikke er enkeltpersonforetak. Prosent

Fylke	1999	2004	2006	2009	Antall i 2009
Østfold	0,7	2,9	3,2	3,9	95
Akershus og Oslo	0,7	2,5	2,9	3,1	75
Hedmark	0,8	2,8	3,8	4,2	159
Oppland	1,6	6,5	8,3	8,4	439
Buskerud	0,4	2,8	3,7	4,4	105
Vestfold	0,4	2,1	2,8	3,4	55
Telemark	0,7	2,1	3,1	3,2	52
Aust-Agder	0,9	3,0	3,8	4,3	30
Vest-Agder	0,6	2,5	5,1	5,6	65
Rogaland	1,0	5,0	7,0	8,3	393
Hordaland	0,9	3,3	4,5	5,3	175
Sogn og Fjordane	0,8	2,9	4,4	5,9	196
Møre og Romsdal	1,0	4,3	6,2	7,8	238
Sør-Trøndelag	1,2	3,3	4,9	6,4	206
Nord-Trøndelag	1,6	5,7	6,9	8,2	293
Nordland	0,7	3,9	4,7	6,7	170
Troms	0,7	2,5	3,4	4,0	46
Finnmark	0,5	4,0	5,3	7,2	26
Hele landet	0,9	3,8	5,1	6,1	
Antall	630	2 020	2 527	2 818	2 818

Kilde: SLF sin tilskuddsstatistikk per 31.07

For landet som helhet har andelen upersonlige søkere økt fra 0,9 prosent til 6,1 prosent, og det er blitt 2 188 flere upersonlige søkere fra 1999 til 2009. Oppland har både flest søkere som har andre selskapsformer, og den største andelen. Dette henger sammen med at det er her det finnes flest samdrifter. Minst andel av søkere med andre selskapsformer er det i Akershus/Oslo og i Telemark.

Tabell 2.6 viser endringer i antall jordbruksbedrifter med korn og oljevekster. Antall jordbruksbedrifter med korn har hatt en nedgang på over 64 prosent fra 1979 til 2009. Fra 1999 til 2009 har totalt antall jordbruksbedrifter blitt redusert med 36 prosent. Samtidig har kornarealet vært mer stabilt og kornarealet per jordbruksbedrift har dermed økt fra 82 dekar til 220 dekar. Det er antallet av de minste jordbruksbedriftene med korn som har hatt den største prosentvise årlige nedgangen, og denne gruppen har blitt redusert gjennom hele perioden. Antall jordbruksbedrifter i arealgruppene 100–200 dekar og 200–300 dekar økte i antall fra 1979 til 1989, men har siden blitt jevnt redusert. Jordbruksbedriftene over 300 dekar har gjennom hele perioden økt både relativt sett og i antall. Ett unntak her er arealgruppen 300–499 dekar, som økte til og med 2006, og deretter er blitt redusert.

Tabell 2.6 Antall jordbruksbedrifter med korn og oljevekster etter areal av korn og oljevekster

Arealgruppe, Dekar	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 100	28 651	25 330	10 165	4 681	4 483	-3,3	-6,8	-7,9
%	72	62	46	32	32			
100-199	6 960	7 611	6 170	4 371	4 208	0,9	-2,1	-3,8
%	18	23	28	30	30			
200-299	2 346	2 848	2 793	2 305	2 236	2,0	-0,2	-2,2
%	6	9	13	16	16			
300-499	1 242	1 677	2 026	2 009	1 948	3,0	1,9	-0,4
%	3	5	9	14	14			
500-799	283	367	609	827	855	2,6	5,2	3,5
%	1	1	3	6	6			
≥ 800	50	66	146	357	379	2,8	8,3	10,0
%	0	0	1	2	3			
Antall j.bedr.	39 532	33 103	21 909	14 550	14 109	-1,8	-4,0	-4,3
1 000 daa	3 255	3 530	3 282	3 138	3 109	0,8	-0,5	-0,5
Daa/j.bedr.	82,3	106,6	149,8	215,7	220,4	2,6	3,7	3,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

St.meld. nr. 19 tar opp at de klimatiske forhold begrenser arealer egnet til matkornproduksjon, og framholder at «Disse arealene har stor forsyningsmessig verdi og representerer en viktig nasjonal interesse.» Det er rug og særlig hvete som dyrkes til matkorn i videre utstrekning. Andelen som går til mat eller fôr, varierer mellom år, og i leveringsseongen 2008/2009 ble 28,3 prosent av hveten og 42,4 prosent av solgt mengde rug avregnet som matkvalitet. Denne andelen er mye lavere enn et normalår, fordi værforholdene var spesielt ugunstige dette året. Dyrkinga av hvete og rug er konsentrert til Østlandet, og særlig fylkene rundt Oslofjorden og Hedmark. Denne landsdelen stod for over 95 prosent av arealet i 2009, og Østfold og Vestfold har til sammen over 52 prosent av arealet. Totalt ble det dyrket hvete og rug på 887 700 dekar i 2009. I 2008 var totalarealet 1 015 400 dekar, og i 2007 totalt 989 600 dekar.

Tabell 2.7 og 2.8 viser antall jordbruksbedrifter og arealet av poteter og grønnsaker på friland. Det har vært størst prosentvis årlig nedgang for de minste jordbruksbedriftene. Antall jordbruksbedrifter med poteter på arealer under 50 dekar har gått ned i hele perioden fra 1979. For jordbruksbedrifter med 50-100 dekar poteter har det vært en økning i antallet fram til 1989 og en nedgang i årene etterpå. Jordbruksbedrifter med over 100 dekar har økt i både antall og relativ andel fram til og med 2008, mens det i 2009 var en nedgang i antall for alle grupper unntatt gruppen over 300 dekar. Totalt sett har antall jordbruksbedrifter med poteter avtatt med ca 96 prosent fra 1979 til 2009. Potetarealet har også hatt en markert nedgang, med 36 prosent i samme periode. Potetarealet per jordbruksbedrift har dermed økt be-

tydelig fra 1979, og etter 1999 er det tredoblet. I 2009 er potetareal per jordbruksbedrift på 44,0 dekar, og det er en økning på 1,9 dekar fra 2008. Det totale antall dekar ble redusert med 5 675 dekar (4 prosent) det siste året, samtidig som antall jordbruksbedrifter er redusert med 273 bruk (8 prosent) fra 2008 til 2009.

Tabell 2.7 Antall jordbruksbedrifter med poteter etter potetareal

Arealgruppe, Dekar	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 10	83 644	34 418	7 831	1 910	1 734	-8,5	-13,8	-14,0
%	96	90	76	56	55			
10-49	3 184	2 711	1 420	614	562	-1,6	-6,3	-8,9
%	4	4	14	18	18			
50-99	492	802	657	391	366	5,0	-2,0	-5,7
%	1	1	6	12	12			
100-199	69	199	276	323	306	11,2	3,3	1,0
%	0	0	3	10	10			
200-299	7	17	61	96	88	9,3	13,6	3,7
%	0	0	1	3	3			
≥ 300		11	15	66	71		3,2	16,8
%		0	0	2	2			
Antall j.bedr.	87 396	38 158	10 260	3 400	3 127	-8,2	-12,1	-11,2
Antall daa	214 013	188 929	148 522	143 212	137 537	-1,2	-2,4	-0,8
Daa/j.bedr.	2,4	5,1	14,5	42,1	44,0	7,8	11,0	11,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Arealet med grønnsaker på friland ble redusert med 14 prosent fra 1979 til 1989, mens fra 1989 fram til 2008 har arealet økt med 34 prosent (tabell 2.8) og deretter redusert med 9 prosentpoeng i 2009. Samtidig har antall jordbruksbedrifter gått ned med 96 prosent fra 1979 til 2009. Det mest markerte trekk er at antall produsenter med under 10 dekar har avtatt sterkt i hele perioden. Selv om arealgruppen 10-49 dekar har blitt sterkt redusert i antall, så har gruppen økt sin relative andel betraktelig. Alle størrelsesgrupper over 50 dekar har økt sin relative andel i perioden 1979 til 2009, selv om enkelte grupper har redusert antallet jordbruksbedrifter enkelte år. Dette har gitt en gjennomsnittlig økning i grønnsakarealet per jordbruksbedrift fra 2,5 dekar i 1979 til 60,9 dekar i 2009. I 1999 utgjorde jordbruksbedrifter med mindre enn 50 dekar grønnsaker 82 prosent, mens de i 2009 utgjorde 64 prosent. Grønnsaker på friland er inkludert kålrot til mat og erter og bønner til konservesindustrien.

Tabell 2.8 Antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland etter grønnsakareal

Arealgruppe, dekar	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 10	24 756	5 079	964	378	346	-14,6	-15,3	-9,7
%	94	78	45	29	29			
10-49	1 475	1 181	784	464	411	-2,2	-4,0	-6,3
%	6	18	37	36	35			
50-99	168	187	249	253	242	1,1	2,9	-0,3
%	1	3	12	20	20			
100-199	31	60	98	134	124	6,8	5,0	2,4
%	0	1	5	10	10			
≥ 200	3	9	28	68	65	11,6	12,0	8,8
%	0	0	1	5	5			
Antall j.bedr.	26 433	6 516	2 123	1 297	1 188	-13,1	-10,6	-5,6
Antall daa	66 365	57 030	60 187	76 288	72 346	-1,5	0,5	1,9
Daa/j.bedr.	2,5	8,8	28,3	58,8	60,9	13,3	12,5	7,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.9 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal. Tabellen omfatter alt engareal, dvs. sum fulldyrka og overflatedyrka/innmarksbeite, med andre ord alle eiendommer som dyrker grovfôr. Antall jordbruksbedrifter har blitt redusert med ca 64 prosent fra 1979 til 2009, mens arealet har økt med 22 prosent i samme periode. Andelen jordbruksbedrifter med over 100 dekar engareal har økt fra å utgjøre 14 prosent i 1979 til å være 66 prosent i 2009.

Tabell 2.9 Antall jordbruksbedrifter med engareal etter størrelsen på engarealet

Arealgruppe, Dekar	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 99	88 538	53 870	28 940	12 689	12 578	-4,8	-6,0	-8,0
%	87	72	52	34	34			
100-199	11 954	17 410	18 626	11 636	11 075	3,8	0,7	-5,1
%	12	23	33	31	30			
200-299	1 479	2 771	6 489	7 199	6 925	6,5	8,9	0,7
%	1	4	12	19	19			
300-499	315	443	1 805	4 566	4 621	3,5	15,1	9,9
%	0	1	3	12	13			
500-799	36	43	131	991	1 092	1,8	11,8	23,6
%	0	0	0	3	3			
≥ 800	9	9	13	190	207	0,0	3,7	31,9
%	0	0	0	1	1			
Antall j.bedr.	102 331	74 546	56 004	37 271	36 498	-3,1	-2,8	-4,2
1000 daa	5 388	5 278	6 388	6 636	6 582	0,2	1,5	0,3
Daa/j.bedr.	52,7	73,5	114,1	178,0	180,0	3,4	4,5	4,7

* Forløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.10 viser struktursammensetningen på jordbruksbedrifter med melkeku fra 1979 til 2009. Antall jordbruksbedrifter med melkekyr er redusert med 70 prosent i denne perioden, samtidig som antall melkekyr har blitt redusert med 36 prosent. Mellom 2008 og 2009 har antall jordbruksbedrifter gått ned med 836, som tilsvarer 7 prosent, mens antall melkekyr per jordbruksbedrift gikk opp.

De minste størrelsesgruppene har opplevd en stor reduksjon i antall jordbruksbedrifter. Fra 1979 til 2009 avtok antall besetninger med under 20 kyr. Grappa 10-20 kyr økte sin relative andel fram til 1999, men deretter er andelen redusert. Fra 1979 til 2009 var det en økning i antallet jordbruksbedrifter i alle størrelsesgrupper med over 20 melkekyr. I 1999 hadde 15 prosent av alle jordbruksbedrifter med melkeku over 20 melkekyr, mens i 2009 utgjorde denne størrelsesgruppa 40 prosent.

Tabell 2.10 Antall jordbruksbedrifter med melkeku etter besetningsstørrelse¹⁾

Besetnings- Størrelse	1979 ²⁾	1989 ²⁾	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 10	23 147	11 610	6 047	1 636	1 448	-6,7	-6,3	-13,3
%	59	40	27	13	12			
10-19	12 203	14 796	13 180	6 173	5 578	1,9	-1,1	-8,2
%	31	51	58	49	48			
20-39	3 320	2 585	3 264	3 944	3 801	-2,5	2,4	1,5
%	9	9	14	31	32			
40-69	210	137	153	672	751	-4,2	1,1	17,2
%	1	0	1	5	6			
≥ 70	26	15	15	125	125	-5,4	0,0	23,6
%	0	0	0	1	1			
Antall j.bedr.	38 906	29 143	22 659	12 550	11 703	-2,8	-2,5	-6,4
1 000 melkekyr	372	340	313	248	239	-0,9	-0,8	-2,6
Melkekyr per j.bedr.	9,6	11,7	13,8	19,8	20,5	2,0	1,7	4,0

* Foreløpige tall

1) Samdrifter er med som en jordbruksbedrift (se også tabell 2.12)

2) Tallene inkluderer også eventuelle ammekyr

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Antallet samdrifter i melkeproduksjonen økte til og med 2008, men har etterpå blitt redusert. I januar 2010 har Statens landbruksforvaltning registrert 1 821 samdrifter i drift, og disse inkluderer totalt 4 734 eiendommer. Tabell 2.11 gir en fylkesvis oversikt over registrerte samdrifter 2002, 2004, 2008 og 2010, og antall eiendommer som er med i samdriftene i 2010.

Tabell 2.11 Antall samdrifter i melkeproduksjon og fordelingen av eiendommer som inngår

	2002	2004	2008	2010*	Antall samdrifter fordelt på antall eiendommer per samdrift				Antall eiendommer i samdrift 2010
					2	3	4	≥ 5	
Østfold	11	14	25	24	21	2	1		52
Akershus	5	8	17	15	11	3	0	1	36
Hedmark	36	47	87	77	48	15	8	6	203
Oppland	223	279	401	329	221	49	24	35	868
Buskerud	10	17	35	32	16	5	7	4	95
Vestfold	7	8	12	12	8	2	1	1	31
Telemark	12	14	11	10	7	1	2		25
Østlandet	304	387	588	499	332	77	43	47	1 310
Aust-Agder	9	9	12	9	6	3	0		21
Vest-Agder	13	22	46	39	29	7	2	1	92
Rogaland	111	211	346	332	216	72	22	22	848
Agder og Rogaland	133	242	404	380	251	82	24	23	961
Hordaland	54	79	124	106	74	13	8	11	274
Sogn og Fjordane	60	91	172	149	100	24	11	14	391
Møre og Romsdal	72	100	188	168	106	34	16	12	443
Vestlandet	186	270	484	423	280	71	35	37	1 108
Sør- Trøndelag	64	88	193	164	101	26	20	17	445
Nord- Trøndelag	130	179	258	232	149	44	19	20	610
Trøndelag	194	267	451	396	250	70	39	37	1 055
Nordland	45	57	115	101	71	20	5	4	251
Troms	9	8	10	10	9	1	0		21
Finnmark	2	5	15	12	8	4	0		28
Nord-Norge	56	70	140	123	88	25	5	4	300
Hele landet	873	1 236	2 066	1 821	1 201	325	146	149	4 734

* Tall per 06.01.10

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Tabell 2.11 viser at antall samdrifter økte frem til 2008, men gikk noe ned til 2010. Oppland har i alle år vært det fylket med flest samdrifter. De fleste samdriftene består av 2 eiendommer, og i 2010 er det registrert 1 201 slike samdrifter. De 1 821 samdriftene utgjør 15,6 prosent av alle jordbruksbedrifter med melkeproduksjon i tabell 2.11 og består altså av 4 734 eiendommer.

I Jordbruksoppjøret 2008 ble avtalepartene enige om å innføre mulighet til kvoteleie, og dette ble første gang innført fra og med kvoteåret 2009. I følge Forskrift om kvoteordningen for melk (FOR 2003-01-07 nr 14) kan eieren av landbrukseiendom leie ut hele eller deler av kvoten til andre landbrukseiendommer med kvote. Slik leie må foregå mellom eiendommer i samme fylke/region, og utleier må minimum leie ut 10 000 liter kumelkkvote til hver leietaker. Avtalt leieperiode må minimum være 5 kvoteår, og samdriftsdeltakere kan ikke leie kvote. SLF har tall på

bortleid mengde i hvert fylke, mens leieprisen er fullstendig markedsstyrt, og det eksisterer ikke noe sentralt register over avtalte priser. Det er tre større etablerte omsetningskanaler som bistår ved kvoteleie, og det er *www.melkekvoter.no*, *www.melkeboers.no* og Norsk Landbruksrådgivning Rogaland. De to første har i utgangspunktet landsdekkende aktivitet, mens den siste i hovedsak holder seg innenfor Rogaland fylke. Fra Norsk Landbruksrådgivning Rogaland og *www.melkekvoter.no* har vi fått opplysninger om leiepriser de har formidlet, og deres mengde dekker 13 % av totalt leid kvote i landet. *Melkekvoter.no* dekker 9,9 % av mengden i de fylkene de har bidratt, mens vi har tall for 30 % av leiemarkedet i Rogaland. I enkelte fylker mangler vi dessverre prisopplysninger, etter som ingen av de to aktørene har tall derifra.

Når det gjelder avtalt leiepris på kvote i 2009, så var det Rogaland som hadde høyest pris (tabell 2.12). Landsgjennomsnittet var 49 øre per liter, mens de i Rogaland i gjennomsnitt betalte 65 øre per liter kvote. Dette kommer av at det er større konkurranse om å få leie kvote i Rogaland. Oppland og Rogaland er de fylkene hvor det er mest leie av kvote, over 7 millioner liter i hvert fylke. Totalt for landet var 39,6 millioner liter kumelkkvote bortleid i 2009. Oppland er også det fylket hvor størst andel jordbruksbedrifter leier ut kvote, mens det er i Hedmark, Oppland og Nordland størst andel jordbruksbedrifter leier kvote. For landet som helhet har 3,7 prosent av jordbruksbedriftene bortleie av kvote, mens 4,8 prosent av melkebøndene leier kvote. Gjennomsnittlig utleid kvote er størst i Aust-Agder, mens gjennomsnittlig innleid mengde er størst i Rogaland. For landet som helhet var gjennomsnittlig bortleide kvote 69 900 liter per jordbruksbedrift, mens gjennomsnittlig innleid kvote var 53 300 liter per jordbruksbedrift.

Tabell 2.12 Leie av melkekvoter. Fylkesvis gjennomsnittspris, utleid og leid mengde. 2009

Fylke	Gjennomsnittlig leiepris, kr/liter	Mengde utleid, 1000 liter	% av eierdommer med kvote som har utleie	Gjennomsnittlig utleie, liter/j.bedr.	% av eierdommer med kvote som har leie	Gjennomsnittlig leie, liter/j.bedr.
Østfold, Vestfold, Akershus og Oslo		641	1,4	84 500	2,0	59 100
Hedmark	0,54	3 100	4,7	79 400	7,1	52 500
Oppland	0,44	7 500	5,8	61 400	7,0	50 600
Buskerud		600	3,4	46 400	4,3	37 100
Telemark		100	1,2	58 500	1,2	58 500
Aust-Agder		400	2,9	88 500	5,8	44 300
Vest-Agder		800	3,3	62 700	4,4	48 000
Rogaland	0,65	7 500	3,8	84 900	4,3	75 400
Hordaland	0,28	1 200	2,5	51 200	2,7	47 200
Sogn og Fjordane	0,28	2 800	3,7	51 400	5,3	36 000
Møre og Romsdal	0,39	3 300	3,2	71 200	4,9	45 900
Sør-Trøndelag	0,42	4 000	3,7	75 700	4,5	61 900
Nord-Trøndelag	0,58	4 000	3,1	80 900	4,3	58 300
Nordland	0,50	3 200	4,1	72 600	6,2	47 700
Troms		200	1,2	55 400	1,2	55 400
Finnmark		200	1,9	68 700	1,9	68 700
Landet	0,49	39 600	3,7	69 900	4,8	53 300

Kilde: www.melkekvoter.no og SLF (søknadsfrist 15. januar 2009)

I 1997 ble den første runden med kjøp og salg av melkekvoter gjennomført. Formålet med dette var å effektivisere sektoren, stimulere aktive produsenter, ta i bruk ledig båskapasitet og øke fleksibiliteten. Totalt 641 ku-melkebønder solgte da kvoten, noe som utgjorde nesten 32 millioner liter. Flest selgere var det i Møre og Romsdal, mens det var i Telemark den største andelen melkebønder solgte. 6,4 prosent av melkebøndene i Telemark solgte det første året. Hvert år senere har staten gjennomført en tilsvarende ordning, og i 2000 ble det i tillegg en ekstra salgsrunde på høsten. Antall kvoteselgere ble derfor størst i 2000, da i alt 1 642 ku-melkebønder sluttet. Tabell 2.13 viser fylkesvis oversikt over antallet kvoteselgere og hvor mange liter de totalt har solgt i 1997, 2000, 2008 og 2009. Tallene gjelder kumelk, og tabellen viser også totaltall for hele perioden.

Tabell 2.13 Salg av melkekvoter ku. Antall kvoteselgere og solgt mengde. Utvalgte år og 1997–2009

Fylke	1997		2000		2008		2009		Hele perioden	
	Antall	1000 liter	Antall	1000 liter	Antall	1000 liter	Antall	1000 liter	Antall	1000 liter
Østfold	19	1 200	39	2 900	15	1 600	9	1 000	210	17 200
Oslo og Akershus	18	1 000	43	3 500	7	700	3	400	228	18 900
Hedmark	27	1 300	82	5 300	9	700	13	1 200	437	29 100
Oppland	55	2 400	106	5 700	26	1 900	14	1 000	713	40 400
Buskerud	9	300	46	2 300	14	900	9	900	285	17 400
Vestfold	6	400	21	1 700	2	200	3	400	98	8 500
Telemark	25	1 100	22	900	10	762	8	800	179	9 100
Aust-Agder	18	600	25	1 000	5	300	4	300	158	7 800
Vest-Agder	15	600	60	2 900	18	1 200	17	1 200	326	17 000
Rogaland	70	4 700	186	12 600	56	4 600	37	3 400	1 077	79 900
Hordaland	37	1 500	139	6 700	32	2 100	30	2 000	703	37 100
Sogn og Fjordane	74	2 500	147	6 200	41	2 500	33	1 900	756	34 600
Møre og Romsdal	108	5 500	175	10 200	57	4 800	45	4 000	1 118	71 100
Sør-Trøndelag	74	4 000	180	11 000	58	5 000	30	2 700	933	61 600
Nord-Trøndelag	23	1 200	156	10 100	28	2 700	11	900	748	52 800
Nordland	37	1 900	141	7 900	32	2 300	23	2 100	673	41 200
Troms	21	1 200	55	3 600	12	1 000	12	1 400	265	18 100
Finnmark	5	300	19	1 500	3	300	1	100	81	5 900
Landet	641	32 000	1 642	96 000	425	33 700	302	25 900	8 988	568 000

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Fra 2000 til og med 2004 har det hvert år blitt færre og færre kvoteselgere, mens det i 2005 ble en betydelig økning. Da var det 806 som valgte å selge kvoten, mot 319 året før. Årene etter er antall kvoteselgere igjen blitt redusert hvert år, og i 2009 var det 302 som solgte kvoten. Møre og Romsdal hadde flest kvoteselgere i 2009, men det var i Telemark at relativt flest foretak solgte kvote i 2008 (5,4 prosent). Totalt for perioden har 8 988 foretak solgt kvoten, og det er totalt solgt 568 millioner liter.

De solgte melkekvotene har enten blitt beholdt av staten, eller blitt solgt ut igjen til melkebønder som har villet kjøpe mer kvote. Andelene her har variert mellom årene. Privat kjøp og salg av melkekvoter innenfor eget fylke/region ble innført i 2003. I 2003 og 2004 kunne 30 prosent av kvoten omsettes privat, mens de resterende 70 prosent ble solgt til staten for kr 3,50 per liter. Fra og med 2005 økte den private omsettelige andelen til 60 prosent. Denne regelendringen er nok hovedårsaken til den sterke økningen i antall kvoteselgere i 2005.

En konsekvens av at det har blitt stadig færre melkebønder, og at flere av disse har kjøpt mer kvote, er vist i tabell 2.14. Den viser gjennomsnittlig kvote for kumelk i de ulike fylker enkelte år, og vi ser at gjennomsnittskvotene øker. Samdrifter er her regnet som en enhet, noe som også bidrar til å øke gjennomsnittet.

Tabell 2.14 Fylkesvis oversikt over gjennomsnittlig kvote på kumelk. 1998, 2003, 2006 og 2009. Liter

Fylke	1998	2003	2006	2009	% endring 1998–2009
Østfold	97 500	124 300	150 400	197 100	102,1
Akershus	94 600	123 100	139 500	173 700	83,6
Oslo	200 000	159 500	159 500	201 900	1,0
Hedmark	79 500	94 900	111 000	128 600	61,9
Oppland	67 000	81 200	96 400	112 100	67,3
Buskerud	64 600	79 400	94 500	125 200	94,0
Vestfold	97 900	135 200	168 100	208 400	112,8
Telemark	53 000	65 800	80 400	100 500	89,7
Aust-Agder	57 900	72 900	92 900	111 200	92,0
Vest-Agder	58 700	72 200	84 800	105 700	80,0
Rogaland	90 500	108 400	126 800	155 600	72,0
Hordaland	59 000	71 200	84 000	105 900	79,5
Sogn og Fjordane	57 000	66 900	75 500	91 400	60,4
Møre og Romsdal	71 700	89 000	103 700	131 400	83,2
Sør-Trøndelag	74 500	88 400	104 100	133 000	78,4
Nord-Trøndelag	81 600	99 600	116 700	149 400	83,2
Nordland	69 900	83 700	96 900	120 700	72,6
Troms	76 300	93 200	103 300	119 900	57,2
Finnmark	91 900	99 800	111 300	147 800	60,7
<i>Landet</i>	<i>73 200</i>	<i>88 800</i>	<i>103 900</i>	<i>128 400</i>	<i>75,3</i>

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Vi ser at gjennomsnittskvoten har økt jevnt i perioden. Økningen fra 1998 til 2009 var på 55 200 liter per jordbruksbedrift, noe som tilsvarer over 75 prosent økning. Oslo har minst økning, mens Vestfold har opplevd størst økning av gjennomsnittskvoten i denne perioden.

Tabell 2.15 viser gjennomsnittspris fra to private omsetningskanaler som til sammen hadde 34 prosent av det private markedet for omsetning av kumelkekvoter i 2009. Markedsandelen varierer mellom fylkene. Omsetningskanalene omsatte i 2009 totalt om lag 3,8 mill. liter med en gjennomsnittspris 5,61 kr/l, og dette er en liten prisøkning i forhold til 2008. Høyest pris i 2009 var i Nordland og regionen Østfold, Vestfold, Akershus og Oslo, med henholdsvis 8,03 og 7,85 kr/l. Lavest pris var i Telemark med 3,75 kr/l. Den totale mengden som ble omsatt privat i 2009 var på 11,2 mill. liter kumelk (tilsvarende 43,1 prosent av den totale mengden solgt i tabell 2.14).

Tabell 2.15 Privat omsetning av melkekvoter (ku). Mengde og pris hos to aktører, og totalt antall liter omsatt i 2008 og 2009

	2008			2009		
	Gj.snitt- lig pris. Kr/liter	Mengde i utvalget. 1000 liter	1000 liter omsatt privat	Gj.snitt- lig pris. Kr/liter	Mengde i utvalget. 1000 liter	1000 liter omsatt privat
Østfold, Vestfold, Akershus/Oslo	5,35	286,1	1 261,8	7,85	252,4	875,3
Hedmark	6,94	172,2	364,4	6,74	363,4	587,1
Oppland	5,91	411,6	983,7	6,95	164,8	512,6
Buskerud	3,89	52,5	188,8		0	50
Telemark	7,30	27,4	179,5	3,75	33,4	340,5
Aust-Agder		0	70,5		0	154,0
Vest-Agder	5,35	58,4	539,0		0	537,4
Rogaland		0	2 277,2	6,00	25,0	1 693,5
Hordaland	3,99	184,7	608,5	3,89	185,2	406,4
Sogn og Fjordane	4,06	356,7	914,7	4,09	169,7	472,8
Møre og Romsdal	5,32	811,6	2 334,9	4,65	799,2	2 013,6
Sør-Trøndelag	4,80	1 278,4	2 441,3	5,01	719,9	1 301,7
Nord-Trøndelag	6,38	1 006,4	1 353,0	6,11	0,4	465,4
Nordland	7,49	458,4	1 146,0	8,03	336,7	1 030,9
Troms	4,62	171,0	521,0	4,16	26,0	666,43
Finnmark	7,00	55,6	151,1	5,50	61,2	61,2
Landet	5,54	5 331,0	15 334,2	5,61	3 770,9	11 168,8

Kilde: Melkebors.no, melkekvoter.no og Statens landbruksforvaltning, 2009.

Tabell 2.16 omhandler strukturen i melkekvoter i de ulike landsdelene, og i landet som helhet i 2009. De to nederste linjene i tabellen viser hvilken andel av melkeprodusentene og kvotene som befinner seg i de ulike intervallene. I 2009 var det totalt 12 475 melkeprodusenter med kvote, og disse hadde totalt en melkekvote på 1 601 966 664 liter. I 2007 var tilsvarende tall 13 919 melkeprodusenter med total kvote på 1 572 660 788 liter. Alle landsdeler har flest melkeprodusenter i størrelsesorden 40–159 000 liter. På landsbasis befinner 69,4 prosent av melkeprodusentene seg innen dette intervallet, og disse står for 52,1 prosent av melkekvotene. I 2007 hadde 5,2 prosent av melkeprodusentene over 240 000 liter i kvote, mens denne andelen har økt til 9,4 prosent i 2009.

Tabell 2.16 Fordeling av antall jordbruksbedrifter og kvote i de ulike landsdeler etter kvotestørrelse. 2009

Landsdel	Melkekvote, 1000 liter				
	< 40	40-99	100-159	160-239	≥ 240
<i>Østlandet</i>					
Antall	271	1 225	841	380	304
1 000 liter kvote	3 996	89 538	105 547	73 017	116 275
<i>Agder/Telemark</i>					
Antall	77	266	172	59	33
1 000 liter kvote	1 997	18 285	21 159	11 321	11 300
<i>Rogaland</i>					
Antall	110	524	575	346	275
1 000 liter kvote	1 082	39 564	72 785	66 550	104 815
<i>Vestlandet</i>					
Antall	325	1 588	792	325	200
1 000 liter kvote	7 336	114 030	98 628	61 708	73 101
<i>Trøndelag</i>					
Antall	130	763	863	367	272
1 000 liter kvote	1 226	60 159	108 210	69 796	98 765
<i>Nord-Norge</i>					
Antall	77	497	549	182	87
1 000 liter kvote	1 093	38 262	68 884	34 853	28 684
<i>Landet</i>					
Antall	990	4 863	3 792	1 659	1 171
1 000 liter kvote	16 730	359 839	475 213	317 245	432 940
Andel av antall	7,9	39,0	30,4	13,3	9,4
Andel av kvote	1,0	22,5	29,7	19,8	27,0

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Fra 1999 er det blitt registrert jordbruksbedrifter med ammekyr etter besetningstørrelse. Dette er vist i tabell 2.17 nedenfor. Gjennom hele perioden har det vært flest jordbruksbedrifter med under 10 ammekyr, men andelen er stadig synkende. Det var flest jordbruksbedrifter med ammeku i år 2000, og etterpå har antallet blitt jevnt redusert. Antallet jordbruksbedrifter med ammeku har gått ned med 16 prosent fra 2000 til 2009. Samtidig har antall ammekyr økt med 47 prosent, noe som medfører at gjennomsnittet økte med nærmere 6 kyr per jordbruksbedrift.

Tabell 2.17 Antall jordbruksbedrifter med ammeku etter besetningsstørrelse

Besetningsstørrelse	1999	2000	2003	2008	2009*	Årlig % - vis endring 99-09
< 10	4 266	4 590	3 647	2 837	2 632	-4,7
%	78	75	65	54	51	
10-19	872	1 066	1 356	1 443	1 426	5,0
%	16	17	24	27	28	
20-39	284	401	493	780	866	11,8
%	5	7	9	15	17	
40-69	35	46	79	172	204	19,3
%	1	1	1	3	4	
≥ 70	7	5	9	16	20	11,1
%	0	0	0	0	0	
Antall jordbr.bedr.	5 464	6 108	5 584	5 248	5 148	-0,6
1 000 ammekyr	37	45	52	63	66	6,1
Ammekyr per j.bedr.	6,7	7,3	9,2	12,0	12,9	6,7

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den fullstendige jordbrukstellingen i 1999, mens øvrige år er den beregna totalpopulasjon.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.18 viser strukturutviklingen i saueholdet fra 1979 til 2009. Vi ser at antall jordbruksbedrifter med vinterfôra sau er redusert med 66 prosent i dette tidsrommet. Tallet på vinterfôra sauer økte samtidig med 5,6 prosent. Fra 1999 til 2009 har antall jordbruksbedrifter blitt redusert med 32,8 prosent mens antall sau har gått ned med 4,7 prosent. Antall sau per jordbruksbedrift har økt fra 19 i 1979 til henholdsvis 42 og 60 i 1999 og 2009. I 1979 hadde 8 prosent av jordbruksbedrifter med sau over 50 vinterfôra sauer, mens denne andelen var økt til 45 prosent i 2009. Fra 1999 til 2009 økte antallet jordbruksbedrifter i alle størrelsesgrupper større enn 100 sauer.

Tabell 2.18 Antall jordbruksbedrifter med vinterføra sau etter besetningsstørrelse

Besetnings- Størrelse	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 50	40 932	23 496	15 787	8 613	8 315	-5,4	-3,9	-6,2
%	92	81	70	55	55			
50-99	2 827	4 216	5 223	4 545	4 413	4,1	2,2	-1,7
%	6	15	23	29	29			
100-199	677	1 091	1 587	2 032	2 122	4,9	3,8	2,9
%	2	4	7	13	14			
200-299	59	72	101	271	301	2,0	3,4	11,5
%	0	0	0	2	2			
≥ 300	19	12	11	87	103	-4,5	-0,9	25,1
%	0	0	0	1	1			
Antall jordbr.bedr.	44 514	28 887	22 709	15 548	15 254	-4,2	-2,4	-3,9
1 000 sau	863	899	955	898	911	0,4	0,6	-0,5
Sauer per j.bedr.	19,4	31,1	42,1	57,7	59,7	4,9	3,1	3,6

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.19, 2.20 og 2.21 viser sammensetningen av de kraftfôrkrevende husdyrproduksjonene smågris-, egg- og kyllingproduksjon, fra 1979 til 2009. Antall jordbruksbedrifter med purker (inkludert ungpurker) har avtatt med 82 prosent fra 1979 til 2009, mens antall purker har økt med 20 prosent. Fra 1999 til 2009 har 57 prosent av jordbruksbedriftene sluttet med gris, men antall purker er omtrent uendret. Gjennomsnittsstørrelsen på besetningene har økt, fra 9 i 1979 til 27 i 1999 og 62 purker i 2009. Alle størrelsesgrupper med under 60 årspurker har blitt færre etter 1999, mens antallet besetninger med over 60 purker har økt. Den relative andelen jordbruksbedrifter med over 30 purker har gått fra 5 prosent i 1979 til 33 prosent i 1999, og utgjorde 61 prosent i 2009.

Tabell 2.19 Antall jordbruksbedrifter med purker, inkludert ungpurker, etter besetningsstørrelse

Besetnings- Størrelse	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 30	8 512	4 508	2 501	666	611	-6,2	-5,7	-13,1
%	95	86	68	41	39			
30-59	366	594	864	465	456	5,0	3,8	-6,2
%	4	11	24	28	29			
60-99	29	100	220	264	267	13,2	8,2	2,0
%	0	2	6	16	17			
100-149	3	16	54	129	116	18,2	12,9	7,9
%	0	0	1	8	7			
≥ 150	4	11	37	112	123	10,6	12,9	12,8
%	0	0	1	7	8			
Antall jordbr.bedr.	8 914	5 229	3 676	1636	1 573	-5,2	-3,5	-8,1
1 000 purker	82	84	97	97	98	0,3	1,5	0,0
Purker per j.bedr.	9,2	16,1	26,5	59,2	62,2	5,8	5,1	8,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Antall jordbruksbedrifter med høner er redusert med 87 prosent i tidsrommet 1979 til 2009. Antall høner har samtidig økt med ca 6 000 stk, noe som har medført at antall høner per jordbruksbedrift har økt betydelig (tabell 2.20). Fra 1999 til 2009 har alle størrelsesgrupper med mindre enn 5 000 høner blitt redusert mtp. antall jordbruksbedrifter. I 1999 hadde 97 prosent av jordbruksbedriftene mindre enn 5 000 høner, mens disse bedriftene utgjorde 78 prosent i 2009. Både antall høner og gjennomsnittlig antall høner per jordbruksbedrift økte fra 2008 til 2009.

Tabell 2.20 Antall jordbruksbedrifter med verpehøner, etter besetningsstørrelse

Besetningsstørrelse	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
						79-89	89-99	99-09
< 100	11 198	3 653	2 712	1 107	1 121	-10,6	-2,9	-9,5
%	76	62	67	60	61			
100-999	2 474	996	321	91	82	-8,7	-10,7	-13,1
%	17	17	8	5	4			
1 000-1 999	411	592	398	84	69	3,7	-3,9	-15,9
%	3	10	10	5	4			
2 000-4999	470	624	477	187	160	2,9	-2,7	-9,9
%	3	11	12	10	9			
5 000-7 999	59	33	116	335	371	-5,6	13,4	12,5
%	0	1	3	18	20			
≥ 8 000	43	32	40	46	45	-2,9	2,3	1,6
%	0	1	1	2	2			
Antall jordbr.bedr.	14 655	5 930	4 064	1 850	1 848	-8,7	-3,7	-8,4
1000 høner	3 828	3 442	3 181	3 668	3 834	-1,1	-0,8	1,6
Høner per j.bedr.	261	580	783	1 983	2 075	8,3	3,0	10,9

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 2.21 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med slaktekylling, og her er gruppestørrelsene målt etter antall slaktede kyllinger. Denne tabellen er forskjellig i forhold til de andre tabellene, med at den både mangler tall eldre enn 2001 og foreløpige 2009-tall. Dette skyldes at Statistisk sentralbyrå ikke har opplysninger om antall slaktekyllinger før 2001, og at foreløpige 2009-tall er svært usikre. Ved utarbeidelse av foreløpige tall for slaktekylling i 2009 finnes det ingen tilgjengelig opplysninger for 2009, og det vil derfor være antall kyllinger slaktet i 2008 som er grunnlaget for de foreløpige tallene. Etter som det da blir store forskjeller på foreløpige og endelige tall for 2009, så velger vi å ikke publisere foreløpige tall for denne produksjonen. Vi ser at antall jordbruksbedrifter med slaktekylling gikk ned i perioden 2001 til 2003, men økt deretter til 2008. Totalt for perioden 2001 til 2008 økte antallet jordbruksbedrifter med 23 prosent, og antallet kyllinger med 90 prosent. Jordbruksbedrifter med under 100 000 slaktekyllinger har blitt færre i løpet av perioden, mens det har blitt flere av de store bedriftene. I 2001 utgjorde størrelsesgruppene med over 100 000 slaktekyllinger 9 prosent av alle jordbruksbedrifter, mens de i 2008 utgjorde 55 prosent. Antall kyllinger i gjennomsnittsbesetningen har økt med 55 prosent fra 2001 til 2008.

Tabell 2.21 Antall jordbruksbedrifter med slaktekyllinger etter antall slakt

Antall slakta kyllinger	2001	2003	2007	2008	Årlig % - vis
					endring 01-08
< 25 000	90	61	52	72	-2,8
%	18	13	9	11	
25 000–49 999	103	82	61	45	-9,8
%	20	17	11	7	
50 000–74 999	165	104	81	74	-9,5
%	32	22	14	12	
75 000–99 999	108	158	100	92	-2,0
%	21	33	18	15	
100 000–149 999	27	56	257	315	35,9
%	5	12	46	50	
≥ 150 000	18	21	24	30	6,6
%	4	4	4	5	
Antall jordbr.bedr.	511	482	575	628	2,6
1000 kyllinger	31 774	35 242	52 437	60 483	8,4
1000 kyllinger per j.bedr.	62	73	91	96	5,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon.

For fylkesvis fordeling se tabeller på <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

3 Produksjon og matvareforbruk

Norge har et begrenset areal med dyrka jord. Klimatiske forhold legger samtidig begrensninger på avlingsutbyttet. Dette bidrar til at en betydelig del av matvarebehovet blir dekket med import. Blant annet dekkes alt sukker og en stor del av frukt- og grønnsaksforbruket av import. Totalt utgjør norsk produksjon ca. 50 prosent av det totale innenlandske matvareforbruket i dag, regnet på energibasis.

Dette kapitlet viser tilgangen på matvarer gjennom produksjon og import, og tar også opp matvareforbruk, eksport av jordbruksprodukter og selvforsyningsgrad.

3.1 Oversikt over samlede produserte mengder

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) er det pekt på at en regional fordeling av matproduksjonen i Norge er ønskelig med tanke på langsiktig matvaresikkerhet, bosetting i bygdene og et levende kulturlandskap.

Tabellene 3.1a–h illustrerer hvordan utviklingen i den norske jordbruksproduksjonen fordeler seg mellom regionene. «Årlig prosentvis endring» er en indikator som er svært følsom for spesielle utslag i start- og sluttår for perioden. Den må derfor leses med en viss forsiktighet, spesielt for produksjoner som påvirkes av værforholdene i de enkelte år, som korn og potet.

Tabell 3.1a viser økning i kornproduksjonen for Østlandet i 2007 og 2008¹. De andre regionene hadde nedgang i produksjonen i 2007. For 2008 viser foreløpige tall markert økning for Trøndelag. Total kornproduksjon i 2008 var på 1 357 mill. kg, en økning på 12 prosent fra 2007. Fra 1999 til 2008 er det Trøndelag som har økt kornproduksjonen mest. Østlandet har også hatt en økning, mens produksjonen i de andre landsdelene har gått ned.

Tabell 3.1a Produksjon av korn fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2007	2008*	Årlig %-vis endring	
						89–99	99–08
Østlandet	985,0	1 006,7	941,6	1 024,7	1 112,5	0,2	1,1
Agder/Telemark	32,2	45,7	32,2	30,0	35,8	3,6	-2,7
Rogaland	12,5	14,8	17,4	12,0	11,2	1,7	-3,0
Vestlandet	6,8	8,5	5,2	4,1	4,3	2,3	-7,3
Trøndelag	141,2	140,9	181,8	140,1	192,3	0,0	3,5
Nord-Norge	0,0	1,5	0,6	0,5	0,5		-11,2
Landet	1 179,6	1 218,1	1 178,8	1 211,4	1 356,6	0,3	1,2

*Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

¹ SLF kunne ikke levere 2009-tall for denne tabellen før publikasjonen ble trykket

Tabell 3.1b nedenfor viser at produksjonen av potet gikk opp med på 68,6 mill. kg fra 2007 til 2008. Fra 1999 til 2008 hadde Vestlandet den største reduksjonen i potetavling. Rogaland hadde den største økning.

Tabell 3.1b Produksjon av potet fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2005	2007	2008	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-08
Østlandet	301,3	273,9	224,1	242,8	294,5	-0,9	0,8
Agder/Telemark	24,5	13,0	12,3	8,6	12,7	-6,1	-0,3
Rogaland	38,8	23,7	21,6	26,5	27,8	-4,8	1,8
Vestlandet	16,4	11,6	7,7	7,3	7,8	-3,4	-4,3
Trøndelag	61,2	47,9	40,8	36,1	47,1	-2,4	-0,2
Nord-Norge	13,1	10,3	10,1	8,5	8,5	-2,4	-2,1
Landet	455,1	380,2	316,6	329,8	398,4	-1,8	0,5

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 3.1c viser at den totale melkeproduksjonen ble redusert med 1,6 prosent fra 2008 til 2009, til 1 502,1 mill. liter. Alle områder hadde en nedgang i melkeproduksjonen i samme periode. Lokal foredling av kumelk er ikke inkludert, da dette utgjør en svært liten andel av totalproduksjonen.

Tabell 3.1c Produksjon av kumelk fordelt på regioner. Millioner liter

	1989	1999	2006	2008	2009	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-09
Østlandet	448,7	407,0	361,0	372,2	365,4	-1,0	-1,1
Agder/Telemark	73,2	65,8	58,9	58,8	57,5	-1,1	-1,3
Rogaland	316,1	269,2	279,1	283,9	279,1	-1,6	0,4
Vestlandet	422,8	385,1	327,4	327,5	325,8	-0,9	-1,7
Trøndelag	386,7	347,9	316,5	323,7	317,0	-1,1	-0,9
Nord-Norge	187,8	172,4	157,6	160,7	157,3	-0,9	-0,9
Landet	1 835,4	1 647,3	1 500,4	1 526,8	1 502,1	-1,1	-0,9

Kilde: Norske meierier og Q-meieriene (i Gausdal og på Jæren)

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabellene 3.1d–f viser utviklingen i kjøttproduksjonen i de ulike regioner². Fra 2007 til 2008 var det en økning på 2 prosent (1,9 mill kg) i produksjonen av storfekjøtt, og en økning på 4 prosent på produksjon av svinekjøtt. Mengde saue- og lamme- kjøtt økte med 3 prosent i samme periode.

² SLF kunne ikke levere 2009-tall for disse tabellene før publikasjonen ble trykket

Den totale produksjonsmengden av storfekjøtt var i 2008 på 86,1 mill. kg. Den største prosentvise nedgangen de siste årene har vært på Vestlandet.

Tabell 3.1d Produksjon av storfekjøtt fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2007	2008	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-08
Østlandet	18,9	25,8	23,7	22,3	23,7	3,1	-0,9
Agder/Telemark	3,2	4,7	4,3	4,0	4,1	3,8	-1,4
Rogaland	11,4	15,7	14,6	13,8	14,5	3,2	-0,9
Vestlandet	19,5	20,4	17,6	16,9	16,8	0,4	-2,1
Trøndelag	15	19,8	18,4	18,7	18,0	2,8	-1,0
Nord-Norge	7,3	9	8,6	8,5	8,9	2,2	-0,1
Landet	75,4	95,4	87,2	84,2	86,1	2,4	-1,1

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Statens landbruksforvaltning.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Svinekjøttproduksjonen (tabell 3.1e) var i 2008 på 122,3 mill. kg, og det er en økning på 4,9 mill. kg (4 prosent) fra 2007. Agder/Telemark og Vestlandet hadde omtrent uendret produksjon sammenlignet med 2007, mens de andre regionene hadde økt produksjon. Østlandet sto for 42 prosent av produksjonen i 2008, mens Rogaland har hatt den største årlige økning fra 1999 til 2008.

Tabell 3.1e Produksjon av svinekjøtt fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2007	2008	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-09
Østlandet	36,7	48,8	49,5	50,4	51,8	2,9	0,7
Agder/Telemark	3,6	4,0	3,5	3,4	3,4	1,1	-1,9
Rogaland	15,7	24,5	31,0	31,9	33,7	4,5	3,6
Vestlandet	9,5	6,1	6,0	6,2	6,2	-4,3	0,2
Trøndelag	16,0	20,1	20,5	19,7	21,0	2,3	0,5
Nord-Norge	2,3	4,9	5,5	5,7	6,2	7,6	2,7
Landet	83,8	108,4	115,9	117,4	122,3	2,6	1,4

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Statens landbruksforvaltning.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Produksjonen av saue- og lammekjøtt (tabell 3.1f) var i 2008 på 23,6 mill. kg, en økning på 0,7 mill. kg fra 2007. Det var økning i alle landsdeler med unntak av Agder/Telemark hvor produksjonen var uendret.

Tabell 3.1f Produksjon av saue- og lammekjøtt fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2007	2008	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-08
Østlandet	5,2	5,6	6,2	5,5	5,6	0,7	0,1
Agder/Telemark	1,3	1,7	1,6	1,5	1,5	2,7	-1,6
Rogaland	3,9	4,0	5,0	4,7	4,9	0,2	2,2
Vestlandet	6,9	6,0	5,6	5,2	5,5	-1,4	-1,1
Trøndelag	2,0	2,1	2,3	2,3	2,4	0,3	1,4
Nord-Norge	3,4	3,2	3,8	3,7	3,8	-0,7	2,1
Landet	22,7	22,6	24,6	22,9	23,6	-0,0	0,5

Kilde: Fraktkontoret for Kjøtt og Statistisk sentralbyrå. Statens landbruksforvaltning.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 3.1g viser en total økning i produksjonen av fjørfekjøtt på 130 prosent fra 1999 til 2008. Fra 2007 til 2008 var det på landsbasis en vekst på 20 prosent. Trøndelag og Rogaland hadde den største økningen, med henholdsvis 12,8 og 18,5 prosent årlig vekst i perioden 1999 til 2008. Agder/Telemark er eneste landsdel som har redusert fjørfekjøttproduksjonen etter 1999.

Tabell 3.1g Produksjon av fjørfekjøtt fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2007	2008*	Årlig %-vis endring	
						89-99	99-09
Østlandet	12,9	24,0	35,4	38,2	42,7	6,5	6,6
Agder/ Telemark	0,7	0,9	0,9	0,6	0,6	2,1	-3,6
Rogaland	2,5	4,8	9,5	11,9	14,2	7,0	12,8
Vestlandet	1,3	1,3	1,2	1,3	1,3	0,0	0,4
Trøndelag	2,5	5,5	15,4	18,0	25,1	8,3	18,5
Nord-Norge	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0		
Landet	19,8	36,5	62,5	70,0	84,0	6,3	9,7

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket. Statistisk sentralbyrås. Statens landbruksforvaltning.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Eggproduksjonen (tabell 3.1h) økte totalt med 2,8 millioner kilo fra 2008 til 2009, og alle landsdeler økte produksjonen dette siste året. Fra 1999 til 2009 har Trøndelag hatt den største produksjonsøkningen, mens det kun er Agder/Telemark som har redusert eggproduksjonen i den perioden.

Tabell 3.1h Produksjon av egg fordelt på regioner. Millioner kg

	1989	1999	2006	2008	2009*	Årlig % - vis endring	
						89-99	99-09
Østlandet	18,8	20,3	19,6	20,8	21,8	0,8	0,7
Agder/Telemark	5,7	4,4	4,0	3,8	3,8	-2,6	-1,4
Rogaland	14,1	12,0	15,2	17,4	17,6	-1,6	3,9
Vestlandet	7,8	5,0	4,9	5,2	5,2	-4,4	0,5
Trøndelag	3,6	4,2	5,5	7,0	8,2	1,6	7,0
Nord-Norge	2,4	1,9	1,5	1,7	2,0	-2,5	0,7
Landet	52,4	47,7	50,7	55,9	58,6	-0,9	2,1

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket. Statistisk sentralbyrå. Statens landbruksforvaltning.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

3.2 Økologisk jordbruk

I 1991 innførte norske myndigheter en tilskuddsordning for jordbruksareal som drives økologisk. Ordningen omfatter både areal som er under omlegging til økologisk drift, og det arealet som allerede er omlagt. Debio er kontroll- og godkjenningssinstans. Myndighetene har en klar målsetning om økt utbredelse av økologisk jordbruksproduksjon her i landet. I St.meld. nr. 19 (1999–2000) heter det: «*Ut fra utviklingen i det norske markedet, og forbruksutviklingen for økologiske varer i våre naboland, mener departementet det er grunnlag for en målsetting om at 10 prosent av det totale jordbruksarealet i løpet av en tiårsperiode skal være omlagt til økologisk areal.*»

Høsten 2005 la den nye rød-grønne regjeringen frem sin regjeringsplattform, og der sa de om økologisk produksjon: «*Det skal være et mål at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket i 2020 skal være økologisk.*»

Tabell 3.2 viser hvordan det økologisk drevne jordbruksarealet har vokst i årene etter 1991. I år 2008 var den økologiske andelen av det totale jordbruksarealet på 4,3 prosent, eller 5,6 prosent dersom vi også inkluderer arealet som er under omlegging.

Tabell 3.2 Økologiske jordbruksbedrifter og økologisk jordbruksareal

	1991	1999	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Antall jordbr.bedrifter med økologisk drift ¹⁾	423	1 762	2 702	2 851	4,9
Fulldyrka eng	9 629	95 930	233 944	257 770	10,4
Overflatedyrka eng	942	7 320	11 458	11 723	4,8
Gjødsla beite	2 023	22 497	64 875	73 007	12,5
Grønnfôr og silovekster	2 021	9 574	11 809	14 321	4,1
Korn og erter til modning	1 741	8 611	64 567	62 882	22,0
Potet	598	1 472	2 195	2 532	5,6
Andre vekster	980	3 195	9 157	10 758	12,9
Grønngjødsla areal og brakkmark	211	911	5 758	6 869	22,4
Godkjent økologisk jordbr. areal i alt, daa	18 145	149 510	403 763	439 862	11,4
Økologisk areal i % av jordbr. areal i drift	0,2	1,4	3,9	4,3	
Jordbruksareal under omlegging, daa	6 288	38 225	118 724	127 486	12,8

1) Omfatter alle jordbruksbedrifter som er godkjent for tilskudd og/eller merke

Kilde: Statistisk sentralbyrå etter Debio og Debio.

Tabell 3.3 viser utviklingen av økologisk husdyrhold fra 1991 til 2009, og vi ser at alle dyreslag har hatt en økning etter 1999. Kyllingproduksjonen var svært liten i utgangspunktet, og har dermed hatt den største økningen. Slaktegriser har hatt den nest største økningen, mens økologisk geitehold har hatt den minste økningen i denne perioden. Det siste året har antallet økologiske dyr økt for alle dyregrupper, og aller størst var økningen for verpehøner, over 42 prosent.

Tabell 3.3 Husdyrhold på økologisk godkjente jordbruksbedrifter. Antall dyr¹⁾

	1991	1999	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Storfe	957	7 424	21 192	23 863	12,4
Melkeku ²⁾	237	2 998	6 847	7 622	9,8
Ammeku	87	680	2 803	2 915	15,7
Annet storfe	633	3 746	11 542	13 326	13,5
Sau	3 007	18 393	40 145	45 423	9,5
Geit	209	1 052	1 296	1 337	2,4
Svin			1 946	2 486	
Slaktegris	53	282	1 610	1 501	18,2
Verpehøner	1 697	27 228	119 323	170 409	20,1
Kyllinger	10	91	46 787	59 786	91,3

1) I 1991 var telledatoen 1/7, øvrige år; 31/12

2) Godkjent for melk og kjøtt

Kilde: Statistisk sentralbyrå etter Debio og Debio.

Økologisk slakt utgjør fortsatt en liten andel av total kjøttproduksjon i Norge, men økte i 2009 til 0,9 prosent. I 2008 var andelen 0,7 prosent, og andelen økologisk økte for alle kjøttslag i 2009. Tallene som her presenteres om økologisk slakt er hentet fra Statens Landbruksforvaltning, som har tall for totalt innveid og anvendt mengde både fra kjøttssamvirket og andre private slakterier. Ikke alle rutiner ivaretar kravene til økologisk produksjon like godt, og ikke alle økologiske slakt blir registrert som økologisk. Det er usikkert hvor store mengder som ikke kommer med. I 2009 ble 34 prosent av totalt slaktet økologisk kjøtt omsatt videre som økologisk vare. I 2008 var andelen 49 prosent, og reduksjonen skyldes i hovedsak en kraftig produksjonsøkning. Det er stort sett storfe og lam som produseres økologisk. Kraftfôrbasert kjøttproduksjon har mindre omfang, men fra 2008 til 2009 var det økologisk grisekjøtt som fikk størst prosentvise økning. Tabell 3.4a og b viser tilførsel og salg av økologisk storfe og lam/sau.

Tabell 3.4a Tilførsel og salg av økologisk storfekjøtt. Tonn

	1998	1999	2006	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Tilførsel	77,4	265,7	915,3	1 002,9	1 245,3	18,8
Solgt som økologisk ¹⁾			155,6	441,3	398,5	
Andel solgt ²⁾			17 %	44 %	32 %	
Andel økol. av totalt tilført	0,2	0,3	1,0	1,2	1,5	18,1

1) SLF har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Statens landbruksforvaltning.

Tabell 3.4a viser at total tilførsel av økologisk storfekjøtt var jevnt økende i hele perioden. Den totale tilførselen av økologisk storfekjøtt økte med 24 prosent fra 2008 til 2009, noe som er en større økning enn årene før. Trøndelag og Hedmark var de fylkene som hadde størst produksjon av økologisk storfekjøtt i 2009, og disse tre fylkene stod for 40 prosent av totalt økologisk storfeslakt.

Tabell 3.4b Tilførsel og salg av økologisk lamme- og sauekjøtt. Tonn

	1998	1999	2006	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Tilførsel	179,7	213,0	385,4	513,0	550,0	9,9
Solgt som økologisk ¹⁾			92,5	261,6	198,0	
Andel solgt ²⁾			24 %	51 %	36 %	
Andel økol. av totalt tilført	0,8	0,9	1,6	2,2	2,3	9,4

1) SLF har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Statens landbruksforvaltning.

Tabell 3.4b viser at sau- og lammekjøtt har hatt samme utviklingen som storfekjøtt, både når det gjelder tilførsel og anvendelse. Den totale tilførselen av sauekjøtt har

vært jevnt økende fra 1998 til 2009. Fra 2008 til 2009 økte total tilførsel av økologisk lam- og sauekjøtt med 7 prosent. Lammekjøtt utgjør ca 80 prosent av total sauekjøttmengde, og Oppland, Buskerud og Nord – Trøndelag er de fylkene der det produseres mest økologisk lammekjøtt. Disse tre fylkene stod for 36 prosent av den totale produksjonen i 2009.

Tilførsel og salg av økologisk svinekjøtt er vist i tabell 3.5. Tilførselen ble redusert fra 1999 til 2002, men fikk en betydelig økning deretter, blant annet på grunn av en satsning fra Debio. Den kraftige økning i både tilførsel og salg til 2006 og 2007, skyldes en sterk satsing fra Grøstadgris AS. Total tilførsel var i 2007 på 195,6 tonn. Til 2008 ble det igjen en nedgang i tilførsel og salg av økologisk gris, og noe av årsaken til det var at produksjonen hos Grøstadgris AS lå nede 1. halvår i 2008. Det siste året var økningen i total tilførsel på hele 67 prosent, noe som fortrinnsvis skyldes en satsing hos Nortura med inngåelse av flere avtaler om økologisk produksjon. I følge Debio er det i 2009 21 produsenter som driver med økologisk svineproduksjon.

Tabell 3.5 Tilførsel og salg av økologisk svinekjøtt. Tonn

	1999	2002	2006	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Total tilførsel	26,7	20,2	97,7	115,7	355,0	29,5
Solgt som økologisk ¹⁾			88,9	100,7	117,2	
Andel solgt ²⁾			91 %	87 %	33 %	
Andel økol. av totalt tilført	0,02	0,02	0,08	0,09	0,29	27,8

1) SLF har ikke tall lenger tilbake enn 2006

2) Det som ikke selges, blir lagt på fryselager for senere salg eller selges som ordinær vare

Kilde: Statens Landbruksforvaltning.

I følge Statens Landbruksforvaltning var total tilførselen av økologisk geitekjøtt i 1999 1,46 tonn, og det var samme nivå som i 2008. Tilførselen var på et høyere nivå de fleste årene mellom. I 2009 var mengden 1,94 tonn, noe som gav en økning på 30 prosent fra året før.

Data for økologisk melk i tabell 3.6 omfatter bare den melka som leveres som økologisk til merpris, og dekker dermed ikke hele den faktiske produksjonen. Q-meieriene mottar ikke noe økologisk melk, så det er kun tall fra TINE når det gjelder økomelk. I 2009 ble 47 prosent av den økologiske melken produsert på Østlandet, mens Nord-Norge hadde 2 prosent av produksjonen. Tabell 3.6 viser sum innveid og anvendt mengde økologisk melk, og vi ser at mengden innveid økte jevnt i hele perioden 1997 til 2009. Total ble det innveid 38,9 mill. liter økologisk melk i 2009 hos TINE Råvare, noe som er en økning på 6,3 millioner liter fra 2008.

Kvantum anvendt melk (her målt som mengde videresolgt som økologisk melk fra Tine Råvare) ble redusert med 2,8 millioner liter fra 2008 til 2009. Andelen videresolgt ble betydelig redusert det siste året, på grunn av produksjonsøkning samtidig som at salget av økologisk melk gikk ned. TINE Råvare leverer økologisk melk både til TINE-anleggene og til andre meierier/bedrifter for videreforedling.

Tabell 3.6 Innveid og anvendt økologisk melk¹⁾. 1000 liter

	1997	1999	2001	2008	2009	Årlig %-vis endring 1999–2009
Innveid	3 562	11 703	14 856	32 562	38 885	12,8
Anvendt som økologisk ²⁾	1 755	2 515	5 958	21 217	18 416	22,0
Andel anvendt	49 %	21 %	40 %	65 %	47 %	
Andel økol. av totalt innveid	0,2 %	0,7 %	1,0 %	2,1 %	2,6 %	

1) All melk anvendes, og det som ikke finner avsetning som økologisk, blir anvendt som ordinær vare

2) I 2008 er anvendt melk inkludert fløte (regnet om til helmelk)

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Av økologiske fjørfeprodukter er det hovedsakelig egg som omsettes. Det er også en viss produksjon av kalkun, og i 2009 ble det innveid totalt 76,0 tonn økologisk kalkunkjøtt. Av dette ble 70,4 prosent solgt videre som økologisk vare. I 2008 var produksjonen av økologisk kalkunkjøtt 56,3 tonn, mens 60,8 prosent da ble videre-solgt. Det ble i 2002 startet salg av økologisk kylling, og i 2003 var det en viss produksjon av dette fra småprodusenter. Ved utgangen av 2009 var det 6 produsenter med økologisk drift av slaktekylling, og disse hadde produsert til sammen 33 039 kyllinger for slakt pr 31.12.09. Total mengde innveid økologisk slaktekylling var i 2009 142,9 tonn, noe som er en økning på 20,9 tonn fra året før. I 2009 ble 39,4 tonn av den økologiske kyllingen solgt videre som økologisk vare, mens mengden i 2008 var 45,0 prosent. Dette viser at salget av økologisk kylling gikk det siste året samtidig som at produksjonen økte.

Tabell 3.7 viser innveid og solgt mengde økologiske egg. Til og med 2005 var det tall fra Prior og Nordgården som inngår her, men i 2006 kjøpte Prior BA opp Nordgården AS, slik at det f.o.m. da bare ble én aktør av betydning som mottok og solgte økologiske egg. Statens Landbruksforvaltning mangler tall for direktesalg fra gård, men dette utgjør heller ikke så mye. Mengde innveid egg har variert en del fra år til år, men antall tonn solgt som økologisk har derimot økt jevnt i alle år, og økningen har vært spesielt stor etter 2006. produsert mengde økte med 63 prosent fra 2008 til 2009, noe som hovedsakelig skyldes sterkere satsing hos grossistene Prior og Arne Magnussen. Andelen økologiske egg som selges som økologiske ble imidlertid noe redusert etter 2006, som følge av at salget ikke har holdt tritt med produksjonsøkningen.

Tabell 3.7 Innveid og anvendt mengde økologiske egg. Tonn

	2000	2002	2003	2008	2009	Årlig %-vis endring 2000–2009
Innveid	300,1	343,8	448,4	1 493,0	2 440,0	26,2
Solgt som økologisk	192,0	283,1	357,6	1 092,0	1 271,0	23,4
Andel solgt	64 %	82 %	80 %	73 %	52 %	
Andel økol. av totalt innveid		0,7	0,9	2,7	4,2	

Kilde: Statens landbruksforvaltning

Tabell 3.8 viser utviklingen i mengde økologisk korn levert til mølle, og vi ser at total kornmengde i 2008/2009 er større enn 2004/2005, etter å ligget under i årene mellom. Produksjon av korn til eget såkorn og til eget fôr er ikke med. Fra og med 2002/2003 har vi tatt med tall for økologiske erter, og oljefrø f.o.m. 2005/2006. Erteproduksjonen var størst i 2004/2005.

Tidligere år har økologisk korn blitt videreforedlet i sin helhet som økologisk vare, enten til fôr eller matmel. I 2004 oppstod det en ubalanse i markedet for økologisk korn. Dette medførte en overproduksjon som blant annet kan forklares ved det gode avlingsåret i 2004, samt noe sviktende etableringer av kraftfôrkrevende økologisk husdyrproduksjon. I ettertid har vi hatt en underskuddssituasjon på økologisk korn, noe som delvis skyldes endring i etterspørselen etter økologiske varer. I jordbruksavtalen for 2005/2006 ble prisnedskrivningstilskuddet på norskprodusert økologisk korn hevet med 32 øre per kg for å øke konkurransekraften mot importert vare. Satsen fikk virkning fra 1. juli 2006. For å stimulere til produksjon av større mengder norske økologiske kornvarer, gikk deler av den økte satsen også til å finansiere økte pristillegg til kornprodusent fra og med sesongen 2006/2007.

Tabell 3.8 Økologisk korn levert mølle. Tonn, og prosent av totalt innveid mengde

	1996/97	1999/00	2001/02	2004/05	2007/08	2008/09	Årlig %-vis endring 96/97–08/09
Hvete	54,9	295,8	449,9	2 222,7	1 561,0	1 879,0	34,2
Rug	40,4	43,6	20,0	571,6	278,0	675,0	26,4
Bygg	52,8	88,5	95,4	3 166,9	3 208,0	4 233,0	44,1
Havre	76,8	284,4	571,9	4 212,2	3 960,0	4 601,0	40,6
Erter				624,2	404,0	238,0	
Oljefrø					63,0	61,0	
Sum korn	224,9	712,2	1 137,2	10 797,6	9 474,0	11 687,0	39,0
% av totalt		0,1	0,1	0,8	0,7		

Kilde: Statens landbruksforvaltning.

Kornåret 2008/09 ble et godt økologisk kornår med en kraftig økning i tilgangen på norskprodusert økologisk korn. Mengde korn, erter og oljefrø levert til mølle økte med 2 100 tonn, eller 22 prosent i forhold til året før.

Produksjon og omsatte mengder av økologiske grønnsaker, poteter og frukt er ikke med i registreringene. Statens Landbruksforvaltning har de siste årene innhentet opplysninger fra fire store grossister om omsetningen i verdi, men har manglende rapportering om omsetning i volum. De har også mangelfull informasjon om opprinnelsesland, derfor presenterer de kun det totale salget uten å skille på norske og importerte varer. Salget av økologiske varer ble i 2008 og deler av 2009 noe preget av finanskrisen. Omsetningen av økologiske grønnsaker og poteter økte fra 2008 til 2009 med 25 millioner kroner eller 25 prosent, til i overkant av 125 millioner kroner. Omsetningen av frukt og bær ble på samme tid redusert med ca 24 prosent, til 36 millioner kroner. Samlet har omsetningen totalt i grøntsektoren økt med 9 prosent fra 2008 til 2009. Økologiske produkter inngår i prinsippet i oversikten over samlet produksjon i kapittel 3.1.

3.3 Import og eksport

Tallene for import og eksport av matvarer i tabellene nedenfor er hentet fra Statistisk sentralbyrås statistikk «Utenrikshandel». Utenrikshandelen med landbruksvarer er regulert gjennom ulike nasjonale markedstiltak som begrenser importen og fremmer eksporten. Omfanget av utenrikshandelen er igjen avhengig av markedsbalansen i verdensmarkedet på de ulike landbruksvarene samt internasjonale handelsavtaler. Norge har gjennom EØS-avtalen forpliktet seg til samhandel med EU på ulike landbrukssvarer. I tillegg har Norge forpliktelser i forhold til WTO-avtalen som blant annet regulerer forhold som markedsadgang, eksportstøtte og samlet støtte til jordbruket.

Import- og eksporttallene omfatter ikke varer i direkte transitt. Eksporten av varer til skip, luftfartøyer eller oljeplattformer registrert i Norge i utenriksfart, er ikke med. Likeså er grensehandel og andre varer som privatpersoner tar med inn i landet ikke registrert. Alle kjøringer er gjennomført basert på en datafil som skiller importen mellom ulike land. I praksis innebærer dette at handelsstatistikken på enkelte varenummer er konfidensiell og vil derfor ikke fremkomme import- og eksportstatistikken. NILF anser dette imidlertid for lite problematisk, fordi dette utgjør en svært liten andel av handelsvolumet.

Varenomenklaturen er endret fra 1979 og tallene er derfor ikke fullt ut sammenlignbare for alle år. Samtlige tabeller angir tall for de tre siste årene. Ut over dette varierer det noe hvilke andre år som publiseres, men hovedregelen er at årene 1979, 1989/1990 og 1999/2000 presenteres (i mill. kg). I de tabeller der handelsstatistikken skiller mellom land, omfatter landene i tabellen de tre landene som det ble import mest varer fra og de tre landene som det ble eksport mest varer til i 2009. I de tilfeller der «—» er angitt i tabellen, er ikke dataene tilgjengelig. Imidlertid skal totalsummen i disse tabellene være korrekt. Hvis ikke annet er nevnt angis import og eksporttall i mill kg.

Tabell 3.9 viser import og eksport av kjøtt i perioden 1979 tom 2009. Handelen av kjøtt varierer fra år til år. I 2009 var importen på 15 mill. kg, noe som innebærer

en reduksjon på om lag 36 prosent sammenliknet med 2008. Eksporten av kjøtt var på 6,7 mill kg i 2009, noe som innebærer en økning på 1 prosent sammenliknet med eksporten i 2008.

Tabell 3.9 Handel med kjøtt 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import:								
Svinekjøtt	5,7	2,3	5,6	2,3	4,7	7,8	3,1	1,9
Spekk	1,5	0,9	1,1	1,4	1,4	1,4	0,6	0,6
Storfekjøtt	8,5	1,1	2,9	3,3	7,6	10,3	11,5	7,8
Sau- og lammekjøtt	3,6	0,3	0,7	0,9	0,7	2,8	4,7	1,3
Fjørfe	0,5	0,3	1,1	0,3	1,4	0,8	1,1	1,4
Annet kjøtt	0,4	1,0	1,2	1,3	3,7	2,5	2,4	2,0
Sum	20,2	5,9	12,6	9,4	19,6	25,7	23,3	15,0
Eksport:								
Svinekjøtt	-	1,6	0,3	1,4	3,3	2,1	2,3	3,8
Spekk	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,3
Storfekjøtt	0,9	7,6	1,2	2,2	1,4	1,4	1,4	1,0
Sau- og lammekjøtt	-	1,8	0,0	0,0	0,5	0,1	0,1	0,0
Fjørfe	-	0,1	0,1	0,2	0,6	0,4	0,8	0,9
Annet kjøtt (inkl. spekk)	-	0,8	1,5	1,3	3,1	2,4	1,5	0,6
Sum	0,9	12,0	3,1	5,0	9,0	6,4	6,6	6,7
Nettoimport	19,3	-6,0	9,5	4,4	10,7	19,3	16,6	8,3

* Foreløpige tall.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.10 viser de tre landene som Norge importerte mest storfekjøtt fra i 2009, samt de tre landene som Norge eksporterte mest storfekjøtt til i 2009. Importen av storfekjøtt gikk ned med 32 prosent fra 2008 til 2009, mens eksporten gikk ned med 28 prosent. Tyskland er også i år det landet som eksporterer mest storfekjøtt til Norge. Når det gjelder eksport av storfekjøtt i 2009 gikk om lag 70 prosent til Ukraina.

Tabell 3.10 Handel med storfekjøtt fordelt på land 1979-2009 i mill. kg

	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import fra:								
Tyskland	-	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2	4,9	2,2
Namibia	-	0,0	0,0	0,6	1,1	1,2	2,1	1,9
Botswana	0,1	0,1	0,1	0,9	1,6	1,5	1,1	1,3
Andre land	-	1,0	2,8	1,8	4,8	5,3	3,4	2,4
Sum	2,1	1,1	2,9	3,3	7,6	10,3	11,5	7,8
Eksport til:								
Danmark	-	0,0	0,3	0,4	0,2	0,3	0,6	0,1
Japan	-	0,0	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,1
Ukraina		0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,7
Andre land	-	7,6	0,9	1,7	1,0	1,0	0,7	0,1
Sum	0,8	7,6	1,2	2,2	1,4	1,4	1,4	1,0
Nettoimport	1,3	-6,5	1,7	1,1	6,1	8,9	10,1	6,7

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Av tabell 3.11 ser vi at handelen av svinekjøtt varierer en del fra år til år. I 2009 ble det importert 1,9 mill kg noe som innebærer en nedgang på om lag 38 prosent sammenliknet med importvolumet i 2008. Største eksportør av svinekjøtt til Norge de siste årene har vært Sverige. I 2009 ble det eksportert mer svinekjøtt enn det ble importert. Av den totale eksporten av svinekjøtt i 2009 på 3,8 mill. kg, ble 82 prosent eksportert til Danmark, Hong Kong og Ukraina.

Tabell 3.11 Handel med svin fordelt på land 1985-2009 i mill. kg

	1985	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import fra:								
Sverige	2,6	1,3	3,1	0,6	2,0	2,9	1,2	0,7
Danmark	1,5	0,9	1,0	0,9	1,9	0,9	0,8	0,5
Spania	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,3	0,2
Andre	0,1	0,1	1,6	0,9	0,6	3,9	0,9	0,5
Sum	4,2	2,3	5,6	2,3	4,7	7,8	3,1	1,9
Eksport til:								
Danmark	-	0,2	0,1	0,2	0,6	1,1	1,3	1,1
Hong Kong/Kina	-	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,9
Ukraina	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	1,2
Andre	6,3	1,4	0,2	1,2	2,5	0,9	0,6	0,7
Sum	6,3	1,6	0,3	1,4	3,3	2,1	2,3	3,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.12 viser importen av antall levende dyr i perioden 1996 til og med 2009. Importen av levende storfe, svin, sauer og geiter har vært forholdsvis beskjedne de siste årene. Antall hester har ligget på rundt 2000 dyr per år. I 2009 var import av antall høns/fjørfe på om lag 30 000 dyr, noe som er en reduksjon på om lag 73 prosent.

Tabell 3.12 Import av levende dyr. Antall dyr

	1996	2000	2005	2007	2008	2009*
Hester, esler, muldyr og mulesler	-	1 559	1 873	2 064	2 061	1 874
Storfe	126	48	0	31	7	0
Svin	24	0	49	0	0	22
Sauer	-	2	39	4	0	18
Geiter	-	16	53	0	46	0
Høns og annet fjørfe ¹⁾	-	151 610	138 907	158 769	111 854	29 691

* Foreløpige tall

1) Ikke fasan og struts tilhørende kapittel 01.06 i tolltariffen

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.13 viser at importen av egg (både med skall, tørket samt klekkeegg) gikk ned fra 1,6 mill kg i 2008 til 0,6 mill kg i 2009, mens eksporten økte fra 0,1 mill kg til 1,0 mill kg. Både importen og eksporten varierer noe fra år til år.

Tabell 3.13 Handel med egg og eggprodukter 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import:								
Egg, med skall	0,7	0,8	0,2	0,3	0,6	2,4	1,4	0,5
Tørket m.m.	0,0	0,0	0,7	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Klekkeegg	-	0,0	0,0	0,0	0,2	0,2	0,2	0,1
Sum	0,7	0,8	0,9	0,4	0,8	2,6	1,6	0,6
Eksport:								
Egg, med skall	1,6	0,3	0,0	0,4	0,2	0,2	0,1	0,4
Tørket m.m.	0,0	1,0	1,5	0,4	0,2	0,0	0,0	0,1
Klekkeegg	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Sum	1,6	1,3	1,5	0,8	0,4	0,2	0,1	1,0
Nettoimport	-0,9	-0,5	-0,7	-0,4	0,5	2,5	1,5	-0,3

*Foreløpige tall

Tabell 3.14 viser at nærmere 84 prosent av importert egg i 2009 kom fra de tre landene Belgia, Finland og Sverige. Om lag 92 prosent av egg ble eksportert til hhv Danmark, Nederland og Storbritannia i 2009. Landene vi har importert egg fra de tre siste årene har vært stabilt, mens eksporten av egg varierer noe mer med tanke på hvilke land vi eksporterer til

Tabell 3.14 Handel med egg fordelt på land 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import fra:								
Belgia	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,6	0,5	0,1
Finland	-	0,4	0,1	0,0	0,5	0,4	0,3	0,3
Sverige	-	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,2	0,1
Andre	-	0,2	0,7	0,1	0,1	1,5	0,8	0,1
Sum	0,7	0,8	0,9	0,4	0,8	2,6	1,6	0,6
Eksport til:								
Danmark	-	0,1	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1	0,3
Nederland	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1
Storbritannia	-	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5
Andre	-	1,2	1,1	0,5	0,2	0,0	0,0	0,1
Sum	1,6	1,3	1,5	0,8	0,4	0,2	0,1	1,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen

Eksporten av meieriprodukter er dobbelt så stor som importen av meierivarer. I 2009 ble det eksportert 19,8 mill kg meierivarer, noe som er på samme nivå som de to foregående årene. Det er eksporten av ost og ostemasser som dominerer eksportvolumet av meierivarer. Ost og ostemasse dominerer også importvolumet av meierivarer.

Tabell 3.15 Handel med meieriprodukter 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import:								
Melk og fløte	0,0	0,0	0,2	0,0	0,1	0,2	0,2	0,0
Konsentrert	0,0	0,0	0,1	0,0	0,3	0,4	0,5	0,6
Surmelk m.m.	0,0	0,0	0,0	0,4	1,0	1,4	1,0	1,0
Myse	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1
Smør og melkefett	1,7	0,1	0,0	0,2	0,4	0,3	0,4	0,4
Ost og ostemasse	1,4	2,2	2,4	3,2	7,4	8,3	8,5	8,7
Sum	3,4	2,6	3,0	4,1	9,4	10,8	10,6	10,8
Eksport:								
Melk og fløte	0,0	0,0	0,0	0,1	0,4	1,7	1,7	2,0
Konsentrert	0,0	1,1	0,2	1,1	0,1	0,0	0,0	0,0
Surmelk m.m.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Myse	0,8	0,0	0,1	0,0	0,1	0,3	0,2	0,9
Smør og melkefett	0,4	12,4	4,4	3,8	1,6	2,4	3,2	3,5
Ost og ostemasse	20,8	26,6	23,1	19,4	18,2	15,2	14,4	13,4
Sum	22,0	40,1	27,8	24,4	20,4	19,7	19,6	19,8
Nettoimport	-18,6	-37,5	-24,9	-20,3	-11,0	-8,8	-9,0	-9,0

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.16 viser import og eksport av melk og melkeprodukter fordelt på ulike land. Tabellen omfatter de tre landene som Norge har handlet mest med det siste året, der vi ser at det er Danmark som eksporterer mest til Norge, mens Norge eksporterer mest til USA.

Tabell 3.16 Handel med meieriprodukter fordelt på land 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import fra:								
Danmark	-	1,3	1,8	2,0	3,8	4,1	4,4	4,2
Tyskland	-	0,2	0,2	0,1	2,4	3,0	2,0	1,6
Frankrike	-	0,7	0,8	1,0	1,3	1,4	1,5	1,6
Andre land	-	0,4	0,3	1,0	2,0	2,2	2,8	3,5
Sum	3,4	2,6	3,0	4,1	9,4	10,8	10,6	10,8
Eksport til:								
USA	-	7,3	7,1	8,6	7,6	8,6	8,0	7,5
Tyskland	-	0,9	1,3	1,1	0,8	2,2	2,1	2,2
Australia	-	1,5	1,5	1,1	1,8	2,0	1,6	2,1
Andre land	-	30,5	18,0	13,7	10,2	6,9	8,0	7,9
Sum	20,8	40,1	27,8	24,4	20,4	19,7	19,6	19,8

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.17 viser handel med grønnsaker³. Hovedvekten av det som importeres, importeres som friske grønnsaker. I 2009 var importen av friske grønnsaker på ca. 102 mill. kg. I tillegg kom importen av konserverte/bearbeidede grønnsaker på om lag 56 mill. kg. Tomater er den største grønnsakssorten som blir importert, etterfulgt av paprika og salat. I 2009 var eksporten av grønnsaker (friske og konserverte) på 1,1 mill. kg.

Tabell 3.17 Handel med grønnsaker av grønnsaker etter sort 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
<i>Friske grønnsaker:</i>								
Blomkål	3,0	3,4	3,5	3,6	4,2	4,3	4,8	4,6
Kinakål	-	4,4	4,5	3,8	2,3	2,2	1,9	1,7
Annen kål ¹⁾	3,5	0,0	2,7	4,9	6,4	7,7	8,1	7,6
Gulrot	6,0	2,7	3,0	2,0	4,6	5,7	6,6	6,1
Løk	3,6	0,7	5,2	7,0	6,4	11,1	12,3	10,6
Tomater	6,0	8,7	11,5	13,1	19,7	21,5	23,6	22,2
Slangeagurk	3,1	4,9	5,1	4,5	6,4	6,9	7,1	6,5
Paprika	-	4,0	5,1	8,2	11,6	13,4	14,4	14,4
Salat	0,3	0,8	2,9	6,7	9,5	12,0	13,0	12,1
Sopp	-	1,0	2,5	2,8	4,7	5,1	5,4	5,7
Øvrige	-	3,1	3,3	5,3	7,3	9,7	10,1	10,2
Import, friske grønnsaker i alt	31,0	33,8	49,1	61,9	82,8	99,4	107,4	101,7
Import, konserverte grønnsaker	11,0	26,1	38,1	53,4	52,6	57,2	57,5	55,7
Sum import grønnsaker	42,0	59,9	87,2	115,3	135,5	156,7	164,8	157,4
Eksport, grønnsaker	0,0	5,9	2,6	1,1	1,6	2,2	1,4	1,1

* Foreløpige tall

1) Kinakål er skilt ut f.o.m. 1990

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.18 gir en oversikt over handel med frukt og bær. Total import av frukt og bær har var på 427 mill. kg i 2009. Av dette utgjorde bær 2,9 prosent, 75,3 prosent var frisk frukt, mens 21,8 prosent var bearbeidet frukt/bær. Eksporten av frukt og bær utgjorde om lag 6,3 mill. kg i 2009, noe som er en økning på 2,9 prosent fra 2008. Både importen og eksporten av frukt og bær vil variere mellom år som følge av variasjonen i den norske produksjonen.

³ Omfatter ikke poteter jf. tolltariffens kapittel 07.01 eller varer jf. tolltariffens kapittel 07.13 og 07.14 (tørkede belgfrukter... Manioka-...)

Tabell 3.18 Handel med frukt og bær 1979-2009 i mill. kg

	1979	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2009*
Sitrusfrukter mv.	63,3	63,0	61,1	62,9	63,5	74,9	74,3	71,3
Bananer	33,7	48,5	59,6	59,9	73,2	78,5	83,5	81,2
Epler	48,6	41,5	37,2	42,1	50,6	55,3	52,3	52,0
Pærer	11,6	10,3	13,2	15,6	22,6	22,8	24,9	21,4
Druer	17,3	19,1	18,5	24,3	31,6	33,8	36,6	34,3
Steinfrukter	4,2	5,3	5,4	10,5	14,8	14,8	14,2	14,4
Meloner	-	5,0	6,6	11,8	18,4	21,2	23,3	24,1
Andre frukter	9,0	9,5	7,7	10,0	18,4	23,6	25,7	23,1
Sum import, frisk frukt	187,7	202,3	209,2	237,0	293,2	324,9	334,7	321,8
Import, konserverte frukt	27,4	45,9	50,6	56,6	73,1	89,2	93,9	93,3
Sum import frukt	215,1	248,2	259,8	293,7	366,2	414,1	428,7	415,1
Import bær	3,0	3,1	5,2	5,8	10,2	10,9	11,2	12,2
Import, frukt og bær i alt	218,1	251,3	264,9	299,5	376,4	425,1	439,9	427,3
Eksport, frukt og bær	1,0	2,6	3,1	2,7	4,2	5,5	6,2	6,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.19 viser import og eksport av RÅK-varer⁴ fordelt på de største varegruppene⁵. RÅK-importen var på ca. 423 mill. kg i 2009, noe som innebærer en økning på 8 prosent det siste året. Bakervarer står for den største andelen av importen innen RÅK-varer. Importvolumet av tilberedte næringsmidler økte mye i starten på 2000-tallet. Om lag 86 prosent (dvs. 102 mill. kg) av importen av tilberedte næringsmidler i 2008 var proteinkonsentrater og teksturerte proteinsubstanser fra Brasil. Denne importen er nå skilt ut å ligger under gruppen ”annet”. Den totale eksporten av RÅK-varer var på ca. 32 mill. kg i 2009. Dette er en reduksjon på 13 prosent sammenliknet med 2008. Det eksporteres mest sjokolade/sukkervarer og bakervarer.

⁴ Råk-varer omfatter gjeldende tollnummer som fremkommer i SLF's publisering som omfatter «Gjeldende tabeller for beregning av tollsatser ved import av bearbeidede landbruksvarer (RÅK-import)» tabell 1 (sept 2009).

⁵ Inndeling av hovedgrupper er basert på SLF's tabell 1 og er som følger: Bakervarer; tollnummer som starter på 19.01 og 19.05. Tilberedte næringsmidler; tollnummer som starter på 21.06. Sjokolade og sukkervarer; tollnummer som starter på 17.04 og 18.06. Supper og sauser; tollnummer som starter på 21.03 og 21.04. Iskrem; tollnummer som starter på 21.05. Annet; andre tollnummer som ikke fremkommer ovenfor, men som inngår i SLF's vedleggstabell 1.

Tabell 3.19 Handel med RÅK-varer 1995-2009 i mill. kg

	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import:						
Sjokolade og sukkervarer	31,1	34,9	42,6	45,5	45,9	44,7
Bakervarer	35,6	58,3	95,0	112,0	117,5	115,0
Tilberedte næringsmidler	11,2	9,7	32,8	101,2	16,3	16,0
Saus og supper	9,0	11,6	19,1	22,7	24,8	25,9
Iskrem	3,2	2,9	2,5	3,1	3,0	2,5
Annet	40,0	53,6	66,8	80,4	183,3	219,0
Sum	129,9	171,1	258,8	364,8	390,8	423,0
Eksport:						
Sjokolade og sukkervarer	11,9	11,4	11,7	11,0	11,4	9,6
Bakervarer	13,5	9,2	10,4	10,7	10,7	8,7
Tilberedte næringsmidler	3,2	1,8	3,8	4,4	4,8	5,4
Saus og supper	4,4	4,5	4,5	4,6	4,1	3,3
Iskrem	2,7	2,8	2,8	2,4	1,9	1,1
Annet	6,1	6,6	4,8	5,2	3,8	3,6
Sum	41,9	36,3	38,0	38,3	36,6	31,8

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.20 viser fordelingen av importen og eksporten av RÅK-varene etter land, basert på gjeldende RÅK-tollvarenummer. Sverige og Danmark er våre desidert viktigste handelspartnere av RÅK-varer, både på import- og eksportsiden (med unntak av importen fra Brasil sin føreksport).

Tabell 3.20 Handel med RÅK-varer fordelt på land 1995-2009 i mill. kg

	1995	2000	2005	2007	2008	2009*
Import fra:						
Brasil ¹⁾	0,0	0,0	0,0	0,1	102,0	125,3
Danmark	15,0	24,6	50,4	50,1	49,6	41,2
Sverige	25,6	32,5	52,2	59,4	63,6	65,8
Annet	89,3	114,0	172,0	255,2	175,6	190,8
Sum	129,9	171,1	274,6	364,8	390,8	423,0
Eksport til:						
Danmark	3,3	6,7	9,1	7,0	6,8	5,0
Finland	2,7	2,7	3,2	3,7	3,5	3,0
Sverige	16,0	12,4	16,4	16,2	15,6	14,4
Annet	19,8	14,5	11,0	11,3	10,8	9,4
Sum	41,9	36,3	39,6	38,3	36,6	31,8

1) Økningen for Brasil fra 2007 til 2008 skyldes tekniske forhold pga. endringer i tolltariffens varenumre

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Årlig statistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.21 viser verdien av norsk import av snittblomster i perioden 1998 til 2009. Til og med 2006 inngår roser som ble importert i perioden november til mars i

«snittblomster ellers» -gruppen. På grunn av nye tollnummer i 2007 har det blitt mulig å skille ut roser som importeres i det angitte tidspunktet. Roser utgjør om lag 55 prosent av importverdien på snittblomster i 2009. Importverdien av snittblomster økte med om lag 6 prosent fra 2008 til 2009.

Tabell 3.21 Handel med snittblomster i mill kr

	1998	1999	2005	2007	2008	2009*
Roser importert 1.apr- 31 okt.	32,3	32,1	38,5	74,4	97,6	121,0
Roser importert 1nov.- 31. mar.	-	-	-	73,8	91,5	107,6
Sum roser	32,3	32,1	38,5	148,2	189,0	228,5
Snittblomster ellers ¹⁾	209,6	205,5	241,2	198,0	204,3	188,0
Sum	241,9	237,6	279,7	346,2	393,3	416,5

1) Omfatter buketter, der roser ikke gir buketten des. vesentlige karakter (for hele perioden), samt omfatter roser som ble importert 1. nov. 31. mars i tidsrommet 1998–2006.

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Månedstatistikk over utenrikshandelen.

Tabell 3.22 viser import ihht. tolltariffens kapittel 1 til 24 i (med unntak av kapittel 13). I tabellen skiller vi mellom import fra GSP-land⁶, MUL-land⁷ og andre land⁸. Importoversikten viser importert mengde og verdi for de tre siste årene, både i mill kr og i mill kg. I tabellen er det også angitt hvor stor prosentandel GSP-, MUL- og andre land har basert på vekt og verdi i 2009.

I korthet viser tabellen at 0,4 prosent av importen i 2009 kom fra MUL land, 29,5 prosent kom fra GSP land, mens 70,1 prosent kom fra andre land (målt i kg). Målt i verdi utgjorde importen fra MUL land, GSP land og andre land hhv. 1,4 %, 19,0 % og 79,6 %. Det er først og fremst import av kjøtt, levende trær og planter samt kaffe/te/krydder som utgjør importen fra MUL land (ut fra verdi). Når det gjelder import fra GSP land er følgende produkter størst (målt ut i fra verdi); frukt og nøtter (19 %), oljeholdige frø og frukter (17 %), reststoffer/dyrefôr (15 %) og animalske/vegetabiliske oljer samt tilberedte næringsmidler (begge 10 %). Ser man på utviklingen det siste året har importen fra MUL land økt med 3,4 % (målt i verdi) og 8,5 % målt i volum. Tilsvarende tall for GSP land er 17,2 % (i verdi) og 21,7 % (i volum). Når det gjelder land som ikke er definert som verken MUL eller GSP land gikk importen ned med 2,4 % (målt i verdi) og 7,7 % (målt i volum).

⁶ GSP, Land/område som omfattes av Norges ordning med tollpreferanser for varer fra utviklingsland. Fullstendig liste over land er angitt i tolltariffen for 2009.

⁷ MUL, Som for GSP, men kjennetegner land/områder som betegnes som de minst utviklede land: Fullstendig liste over land er angitt i tolltariffen for 2009.

⁸ Alle land med unntak av GSP og MUL land.

Tabell 3.22 Import i av varer iht tolltariffen, fordelt på GSP, MUL og andre land, siste tre år, i mill kr og mill kg. samt % - vis andel inndelt etter tolltariffen

Toll kap	Vare- gruppe	Mill. kr			Mill. kg			verdi %- andel i 2009	Vekt %- andel i 2009
		2007	2008	2009	2007	2008	2009		
1	Levende dyr								
	GSP	2,7	0,7	0,1	0,0	0,0	0,0	0,1 %	0,1 %
	MUL	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	195,1	196,6	169,8	0,9	0,9	0,8	99,9 %	99,9 %
2	Kjøtt og spiselig avfall								
	GSP	107,9	118,7	77,9	1,6	1,1	1,2	14,5 %	9,5 %
	MUL	114,0	141,8	161,4	2,7	3,3	3,5	30,1 %	28,7 %
	ANDRE	521,7	567,9	297,5	18,3	16,0	7,5	55,4 %	61,8 %
3	Fisk og krepsedyr								
	GSP	256,3	280,6	243,4	6,7	6,5	5,7	10,8 %	2,9 %
	MUL	28,7	19,2	29,9	0,5	0,4	0,6	1,3 %	0,3 %
	ANDRE	2364,6	2056,7	1986,8	152,6	138,7	187,2	87,9 %	96,8 %
4	Melk og meieriprodukter								
	GSP	2,4	3,2	2,6	0,2	0,2	0,1	0,5 %	1,2 %
	MUL	0,3	0,3	1,8	0,0	0,0	0,1	0,3 %	0,8 %
	ANDRE	476,4	526,4	544,0	13,5	12,4	11,6	99,2 %	98,1 %
5	Produkter av animalsk opprinnelse								
	GSP	67,5	71,7	90,9	2,0	1,6	1,7	33,1 %	6,2 %
	MUL	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	146,5	171,9	184,0	27,8	36,3	25,7	66,9 %	93,8 %
6	Levende trær og planter								
	GSP	19,5	23,3	18,5	0,3	0,4	0,4	1,4 %	1,0 %
	MUL	112,2	148,8	183,4	1,9	2,2	2,3	14,1 %	6,0 %
	ANDRE	1020,6	1094,2	1096,0	36,5	37,1	36,2	84,4 %	93,1 %

Tabell 3.22 forts. Import i av varer ihht tolltariffen, fordelt på GSP, MUL og andre land, siste tre år, i mill kr og mill kg. samt % - vis andel inndelt etter tolltariffen

Toll kap	Vare- gruppe	Mill. kr	Mill. kr	Mill. kr	Mill. kg	Mill. kg	Mill. kg	verdi %- andel i 2009	Vekt %- andel i 2009
		2007	2008	2009	2007	2008	2009		
7	Grønnsaker, røtter og knoller								
	GSP	134,6	155,1	158,5	7,4	9,1	10,3	7,9 %	5,0 %
	MUL	40,8	44,1	48,0	1,3	1,3	1,5	2,4 %	0,7 %
	ANDRE	1779,4	2006,9	1806,9	237,3	265,9	196,4	89,7 %	94,3 %
8	Spiselig frukter og nøtter								
	GSP	1210,7	1391,0	1376,5	140,0	146,5	139,3	35,7 %	40,0 %
	MUL	9,3	17,4	16,8	0,6	1,1	1,1	0,4 %	0,3 %
	ANDRE	2234,5	2586,0	2460,9	208,2	213,3	207,8	63,9 %	59,7 %
9	Kaffe, te og krydder								
	GSP	600,7	621,6	598,2	37,2	32,9	31,2	56,9 %	75,1 %
	MUL	53,9	66,9	75,6	2,8	2,9	2,8	7,2 %	6,8 %
	ANDRE	264,0	306,3	376,9	5,6	6,1	7,5	35,9 %	18,1 %
10	Korn								
	GSP	86,1	141,2	130,4	20,2	33,3	16,9	16,0 %	4,3 %
	MUL	0,0	0,1	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	834,4	1174,1	684,1	509,1	560,8	372,7	84,0 %	95,7 %
11	Mølleprodukter								
	GSP	38,7	53,6	42,4	8,2	9,8	6,7	6,6 %	6,0 %
	MUL	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	544,8	529,1	601,8	119,6	92,7	104,8	93,4 %	94,0 %
12	Oljeholdige frø og frukter								
	GSP	971,5	1283,4	1228,3	425,9	394,4	412,6	74,2 %	86,1 %
	MUL	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	361,0	546,3	426,3	93,3	112,3	66,5	25,8 %	13,9 %
14	Andre vegetabiliske produkter								
	GSP	3,6	2,3	1,0	0,7	0,3	0,1	34,3 %	47,8 %
	MUL	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	4,4 %	0,7 %
	ANDRE	3,2	3,4	1,8	0,3	0,3	0,1	61,3 %	51,5 %
15	Animalske og vegetabiliske oljer								
	GSP	487,2	1001,2	694,4	92,1	116,2	117,5	22,0 %	24,6 %
	MUL	0,8	1,6	0,1	0,1	0,3	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	1996,9	2995,5	2464,9	320,7	323,2	359,5	78,0 %	75,4 %
16	Produkter av kjøtt og fisk								
	GSP	130,5	158,6	199,4	4,5	4,8	5,4	18,6 %	19,9 %
	MUL	0,7	0,6	1,3	0,0	0,0	0,0	0,1 %	0,1 %
	ANDRE	684,6	840,1	874,3	19,0	21,8	21,7	81,3 %	80,0 %
17	Sukker og sukkervarer								
	GSP	90,4	70,6	95,4	69,0	50,1	59,7	7,7 %	26,4 %
	MUL	0,0	0,0	2,9	0,0	0,0	2,5	0,2 %	1,1 %
	ANDRE	1002,2	1038,1	1140,5	168,5	175,6	163,7	92,1 %	72,5 %

Tabell 3.22 fort. Import i av varer ihht tolltariffen, fordelt på GSP, MUL og andre land, siste tre år, i mill kr og mill kg. samt prosentandel etter tolltariffen

Toll kap	Vare- gruppe	Mill. kr	Mill. kr	Mill. kr	Mill. kg	Mill. kg	Mill. kg	verdi %- andel i 2009	Vekt %- andel i 2009
		2007	2008	2009	2007	2008	2009		
18	Kakao og varer derav								
	GSP	6,9	1,0	1,1	0,2	0,1	0,1	0,1 %	0,2 %
	MUL	2,4	2,0	2,2	0,2	0,1	0,1	0,2 %	0,2 %
	ANDRE	1152,1	1300,3	1303,6	35,9	37,9	35,2	99,7 %	99,5 %
19	Produkter av korn og mel								
	GSP	30,6	36,7	43,1	2,6	2,8	3,1	1,4 %	2,1 %
	MUL	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	2559,7	2932,7	2992,2	138,4	147,8	145,4	98,6 %	97,9 %
20	Produkter av grønnsaker, frukter, nøtter og andre plantedeler								
	GSP	257,8	300,2	328,8	34,1	38,8	42,3	22,2 %	33,7 %
	MUL	1,4	6,4	4,7	0,1	0,7	0,5	0,3 %	0,4 %
	ANDRE	1108,5	1189,4	1145,2	88,7	86,0	82,6	77,4 %	65,9 %
21	Forskjellig tilberedte næringsmidler								
	GSP	311,7	552,8	745,6	85,5	104,0	144,5	27,0 %	71,0 %
	MUL	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	1734,3	1841,5	2016,2	58,3	59,2	59,1	73,0 %	29,0 %
22	Drikkevarer, etylalkohol og eddik								
	GSP	142,1	139,0	121,5	12,0	12,5	10,2	3,2 %	5,5 %
	MUL	0,3	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	3199,6	3570,4	3727,5	170,5	181,7	176,7	96,8 %	94,5 %
23	Reststoffer og avfall fra næringsmiddelindustrien								
	GSP	762,7	625,0	1071,0	153,8	120,4	169,4	24,9 %	24,2 %
	MUL	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	2657,3	2836,4	3225,3	453,3	506,2	530,5	75,1 %	75,8 %
24	Tobakk								
	GSP	28,1	10,7	12,2	0,7	0,1	0,0	1,3 %	0,8 %
	MUL	13,2	1,8	0,0	0,5	0,1	0,0	0,0 %	0,0 %
	ANDRE	635,1	868,8	899,7	3,4	5,1	4,8	98,7 %	99,2 %
	Sum Kapittel 1- 24 (eksklusive kapittel 13) i tolltariffen								
	GSP	5750,3	7042,1	7281,2	1105,2	1086,1	1178,4	19,0 %	29,5 %
	MUL	378,4	451,8	529,4	10,8	12,3	14,9	1,4 %	0,4 %
	ANDRE	27476,5	31179,2	30426,2	2879,9	3037,3	2804,0	79,6 %	70,1 %
	TOTALT	33605,2	38673,0	38236,9	3995,9	4135,7	3997,3	100 %	100 %

3.4 Selvforsyningsgrad

Selvforsyningsgraden er her definert som hvor stor andel av matvareforbruket på engrosnivå, regnet på energibasis, som kommer fra norsk produksjon. Selvforsyningsgraden kan da per definisjon ikke overstige 100 prosent, og den er basert på den faktiske forbruket på norske og importerte produkter i det enkelte år. Denne fordelingen vil være påvirket av priser, kvalitetskrav, internasjonale handelsavtaler m.m. Selvforsyningsgraden gir derfor ikke et fullstendig bilde av mulighetene for å dekke matvarebehovet med innenlandsk produksjon. For eksempel kommer eksporten av ost og fisk ikke til uttrykk i selvforsyningsgraden, mens im-

porten kommer med. Muligheten til å legge om produksjon og forbruk mot produkter som kan gi større matvaredekning, kommer heller ikke til uttrykk.

Når evnen til å dekke matvarebehovet med norsk produksjon (selvforsyningsve-
nen) skal vurderes, må det derfor i tillegg tas hensyn til matvareeksporten og mu-
lighetene for produksjons- og forbruksomlegging. For øvrig vil en krisesituasjon
ofte også medføre endringer i produksjonspotensialet på grunn av risikoen for re-
dusert tilgang på maskiner og redskaper, reservedeler, drivstoff, gjødsel og andre
driftsmidler.

Tabell 3.23 viser selvforsyningsgraden som norskprodusert andel av matvarefor-
bruket (på engrosnivå) på energibasis, der den norskproduserte andelen er et ut-
trykk for forbruk fratrukket import av matvarer. Det er også tatt med hvor stor an-
del som er produsert i norsk jordbruk. Som vi ser av tabellen økte selvforsynings-
graden fra 47 prosent i 1999 til 52 prosent i 2007, og det var en ytterligere økning
til 53 prosent i 2009. Endringer i selvforsyningsgraden skyldes hovedsakelig end-
ringer i norskprodusert andel matkorn som følge av størrelsen på avlingene og kva-
liteten på kornet. Kolonnen til høyre i tabellen viser de ulike matvarenes relative
andel av energiforbruket i 2009.

Linjen «Korn, som mel» inneholder matkorn som mel, ris og tar hensyn til impor-
tert korn/mel i form av deiger, brødvarer og halvfabrikata. Diverse maisprodukter
(herunder mel av mais) ble tatt inn i denne gruppen fra 2008, og tallseriene er redi-
gert tilbake tom 1999.

I årets publikasjon har vi endret på en del tall i forhold til det som stod i fjorårets
publikasjon. Endringene i 2007- og 2008- tallene kommer av at en del data ble jus-
tert og metoden for visse produkter ble omlagt i 2009. Blant annet kan vi nevne at
revidering av Tolltariffen medførte at enkelte produkter flyttet gruppe, og at perio-
diseringen har blitt endret i forhold til norsk sesongen i stedet for kalenderåret. Når
det gjelder enkelte endringer i de andre årene, så skyldes det noen ekstra justeringer.

Tabell 3.23 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis. Prosent

	1979	1989	1999	2007	2008*	2009**	% av energi- forbruk, 2009
Korn som mel, bakevarer og ris	13	23	33	49	50	49	28,0
Poteter, friske	93	99	70	56	60	60	1,8
Potetprodukter	67	93	87	81	85	82	2,1
Potetmel ¹⁾	75	84	100	100	100	100	0,5
Sukker, honning, sukkervarer	2	3	1	1	1	1	11,4
Grønnsaker	72	73	75	68	67	66	1,4
Frukt og bær	29	27	6	4	5	5	3,7
Kjøtt	92	97	97	92	94	96	11,6
Kjøttbiprodukter	86	96	98	97	97	97	0,6
Egg	100	100	97	95	97	100	1,5
Fisk	94	88	73	87	87	87	3,5
Helmelk	100	100	100	100	100	100	1,4
Lettmelk		100	100	100	100	100	2,3
Skummet melk	100	100	100	100	100	100	1,0
Konserverte melkeprodukter	86	100	99	99	99	99	4,3
Fløte, inklusive rømme	100	100	100	100	100	100	2,4
Ost	97	97	95	90	89	88	4,8
Smør	92	100	99	98	97	98	2,0
Margarin ²⁾	44	40	20	20	20	20	5,4
Annet fett ³⁾	60	20	22	22	22	22	3,2
Erter, nøtter og kakao ⁴⁾							6,8
Norskprodusert i alt (selvforsyningsgrad)	49	50	47	52	52	53	
Produsert i norsk jordbruk	41	44	46	51	51	51	

* Foreløpige tall

** Kun anslag

1) Omregnet til friske poteter f.o.m. 1999

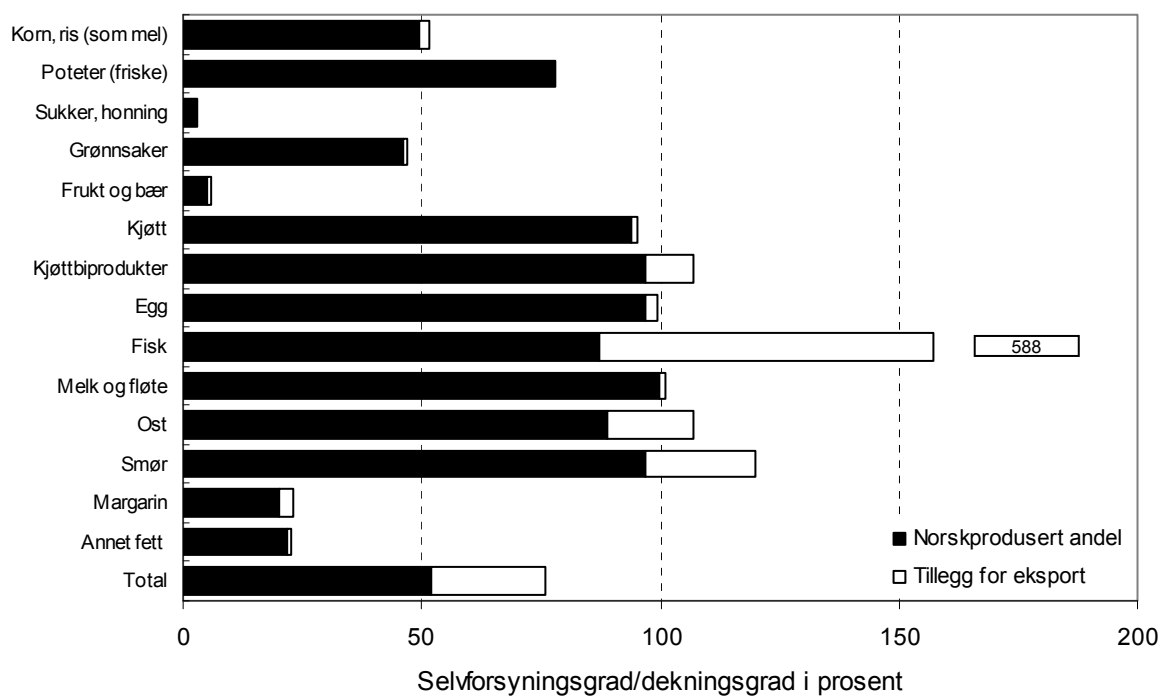
2) Beregnet på grunnlag av norskproduserte råvarer. Ca. 100 prosent av margarinforbruket er produsert i Norge

3) Anslag

4) Ingen norsk produksjon her, men varegruppen utgjør en del av energiforbruket

Kilde: Beregnet av NILF for Statens råd for ernæring og fysisk aktivitet.

Figur 3.1 viser den norskproduserte andelen av matvareforbruket korrigert for eksport av norskproduserte matvarer, dvs. dekningsgraden med matvareeksporten inkludert. Det er hovedsakelig fisk, ost, smør, kjøttbiprodukter, margarin og egg som har vært eksportert de siste årene. Fisk er den viktigste matvaren Norge eksporterer, inklusiv eksporten var dekningsgraden for fisk nesten 600 prosent i 2008. For margarin er bare de norskproduserte råstoffene i produktene (marin olje) regnet som eksport. Eksport av annen marin olje er det ikke tatt hensyn til. Tallene for 2008 viser en total dekningsgrad på 76 prosent. Dekningsgraden var i 1985, 1990 og 2004 henholdsvis 70, 72 og 79 prosent.

Figur 3.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket på energibasis korrigert for eksport. Dekningsgrad 2008

3.5 Norsk andel av kraftfôrforbruket

En del av det som produseres i norsk jordbruk, og som i tabell 3.23 inngår i selvforsyningsgraden, er basert på importert fôr og fôrstoffer. Tabell 3.24 viser norskprodusert andel av råvareforbruket i kraftfôr til husdyr.

Tabell 3.24 Norsk andel av råvarer i kraftfôr til husdyr. Prosent

	1997	2000	2003	2006	2007	2008	2009
Karbohydrat	77	82	78	78	73	71	88
Fett	100	87	72	61	54	58	66
Protein	49	37	17	13	12	11	12
Totalt	73	75	66	66	60	58	71

Kilde: Statens landbruksforvaltning / Statens kornforretning

Den totale andelen norske råvarer har variert fra lavest 58 prosent i 2008 til høyest 75 prosent i 2000 og 2005. For 2009 var andelen 71 prosent. Dette utgjør 1,207 av i alt 1,705 millioner tonn (eks. vitamin og mineral). Karbohydrat er dominerende med 1,137 millioner tonn (94 prosent) av det totale norskproduserte råvareforbruket. For karbohydrat er andelen norskprodusert 88 prosent i 2009, noe som er høyere enn tidligere år. Varierende værforhold mellom årene forklarer noe av variasjonen i andel norskprodusert karbohydrater i kraftfôr. År med gode værforhold gir

mye matkorn (hovedsakelig hvete), og dermed mindre fôrkorn. 2009 var et dårlig år for matkorn, og mye korn ble dermed brukt til kraftfôrproduksjon. I prosenten for karbohydrat inngår også kli som er produsert på en blanding av norsk og utenlandsk korn. For 2009 utgjør dette 64 674 tonn. I tabellen inngår også mindre mengder karbohydrat og protein (urea) hvor opprinnelsesland ikke er angitt. I tillegg til råvarene som er vist i tabell 3.24 er det også en del vitamin og mineraler i kraftfôr. Men etter som opprinnelsesland for disse råvarene er ukjent, så er vitaminer og mineraler droppet i tabellen. Dessuten er det her snakk om forholdsvis små mengder, til sammen 75 463 tonn i 2009.

4 Trygg mat, dyrevelferd, dyre- og plantehelse

Både trygg mat, god dyrevelferd og god dyre- og plantehelse er viktige mål for landbrukspolitikken. St.prp. nr. 1 (2008-2009) setter trygg mat inn i en vid sammenheng og sier: «Regjeringa sin matpolitikk har som hovudmål at maten skal vere trygg når den når forbrukarane, uavhengig av om den er framstilt innanlands eller er importert», og det sies vidare «I tillegg til å sikre trygg mat, skal matpolitikken fremje god plantehelse, god helse og velferd hos landdyr og fiske, og forbrukaromsyn som kvalitet og ærleg omsetning».

4.1 Trygg mat

Mat og vann har alltid vært potensielle kilder til sykdom og helseskade. Regelverk og restriksjoner har som målsetting at mat ikke skal bidra til sykdom, skade eller annen ulempe. Trygg mat er ikke et entydig begrep. Det vil i alle fall legge vekt på helseaspektet, men begrepet vil også kunne ha et videre innhold og omfatte svært forskjellige elementer som ernæring, bestråling, emballasje, markedsføring, dyrehelse og -velferd, genmodifisering og handelshindringer⁹.

I følge matloven (Lov av 19. desember 2004 nr. 124 om matproduksjon og mattrygghet mv.), så har virksomhet og enhver annen plikt til å varsle Mattilsynet ved grunn til mistanke om smittsom dyresykdom som kan gi vesentlige samfunnsmessige konsekvenser.

4.1.1 Zoonoser

Dette kapitlet tar opp deler av problematikken angående sykdommer som er overførbare mellom dyr og mennesker, zoonoser. Det er Mattilsynet som har ansvaret for å overvåke og kontrollere dyresykdommer, og for visse zoonoser finnes egne overvåkingsprogram. Veterinærinstituttet gir i samarbeid med Nasjonalt folkehelseinstitutt og Mattilsynet ut en oversikt over tilstanden hvert år, utarbeidet i henhold til EUs zoonosedirektiv og som en del av rapporteringssystemet i EU. Tabell 4.1 gir en oversikt over forekomst av zoonoser i Norge.

---

⁹ Nærmere behandling av ulike tolkninger er gitt i rapporten:

Veggeland F. og S. Berge. 2001. *Trygg mat – begreper, erfaringer og strategier*. NILF-notat 2001-4

Tabell 4.1 Forekomst av zoonoser i norske næringsmidler¹⁾

	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver	Antall prøver	% positive prøver
	2000		2004		2007		2008	
Campylobacteriose	101	8,9	1 067	5,1	496	7,9	396	5,1
Salmonellose ²⁾	19 984	0,0	16 286	0,0	10 172	0,3	6 871	0,1
Listeriose ³⁾	718	0,6	2 065	0,2	202	0,0	270	2,6
Infeksj. med E. coli	4 050	0	1 534	0	Ikke tilgjengelige data			
Brucellose	1 062	0	Alle prøver negative					

1) Fisk og skalldyr er ikke med

2) De norske prøvene inkluderer også prøver av utenlandsk frukt og grønnsaker

3) I tillegg ble det tatt 587 prøver av oppdrettsfisk og fra fiskefabrikk, og 1,4 % av disse var positive

Kilde: Norsk zoonosesenter. Zoonoserapporten 2008.

Av ikke matbåren smitte i Norge kan nevnes at ubehandlet drikkevann er identifisert som smittekilde både for salmonellose og for campylobacteriose. Direkte berøring med hund og katt eller andre dyr, også fugler, anses som en sannsynlig smittevei for flere sykdommer.

Tabell 4.2 viser antall registrerte sykdomstilfeller hos mennesker. I følge Mattilsynet forårsaker smittestoffer i maten i Norge lite sykdom sammenlignet med andre land. Det norske «Meldingssystem for smittsomme sykdommer» (MSIS) ble implementert i hele landet i 1975. Nasjonalt folkehelseinstitutt er ansvarlig for dette systemet. Hovedhensikten med MSIS er overvåking av smittsomme sykdommer for å følge smittesituasjonen, oppdage trender og avdekke utbrudd, slik at forebyggende tiltak raskt kan settes i verk. I henhold til smittevernloven er alle laboratorier som analyserer prøver fra mennesker samt leger, pålagt å rapportere tilfeller av visse sykdommer (i dag 53) til Folkehelseinstituttet.

Tabell 4.2 Antall registrerte sykdomstilfeller hos mennesker

Sykdom	2005	2006	2007	2008*
Campylobacteriose	2 632	2 588	2 836	2 876
Infeksjon med E. coli	18	51	26	28
Listeriose	14	27	50	34
Salmonellose	1 488	1 805	1 649	1 941
Shigellose	165	137	148	134
Yersiniose	125	86	71	50
Totalt	4 442	4 694	4 780	5 063

* Foreløpige tall

Kilde: Mattilsynet. Årsrapport 2008

Det registreres årlig 2500-3000 tilfeller av campylobacteriose, men det faktiske antallet av personer som rammes er betydelig høyere på grunn av generell underdiagnostisering. Campylobacter er internasjonalt satt i forbindelse med fjørfe, som antas å være hovedsmitekilden. Det synes ikke å være en like klar sammenheng i Norge, hvor både husdyr og ville fugler og dyr anses som friske smittebærere. Fjorfekjøtt kjøpt rått, samt konsum av grillmat og ubehandlet drikkevann, og kontakt med dyr i yrke er identifisert som viktige risikofaktorer.

Ca 80 prosent av de som blir smittet av salmonellose får smitten i utlandet. I Europa som helhet er imidlertid antall personer som smittes med salmonellose på vei ned, men i Norge er antall personer smittet innenlands firedoblet siden 1995. Dette til tross for at forekomsten av salmonella i norske husdyr og kjøttvarer fortsatt er svært lav. Norge hadde et større utbrudd av listeria i 2007, hvor smitekilden var økologisk mykost fra et småskalamerieri, og 5 personer død da av sykdommen. Det er for det meste eldre eller personer med en underliggende sykdom som blir smittet, og i 2008 var det 2 dødsfall på grunn av listeria.

Tuberkulose hos storfe og brucellose hos dyr anses som utryddet i Norge. Trinken ble i 2008 ikke påvist hos slaktede svin eller hester, og heller ikke i en kontrollert bjørn og et villsvin. Det ble ikke gjort positive funn av ekinokokker i verken slaktede dyr eller i de undersøkte rødrev, bjørn, ulv og hund i Norge i 2008. Rabies er tidligere sporadisk påvist på Svalbard, men det var ingen positive prøver i 2008.

En studie ble i 2008 satt i gang for å kartlegge forekomsten av bakterien som forårsaker Q-feber. Da ble tankmelk fra 470 melkekubesetninger undersøkt, i tillegg til blodprøver fra 55 ammekubesetninger. Alle prøvene var negative. Q-feber rammer først og fremst drøvtyggere, men også mennesker og kjæledyr som katt, kanin og fugler kan bli syke.

Kjøttbransjen¹⁰ har utarbeidet egne beredskapsplaner for munn- og klauvsjuka, miltbrann og salmonella. Dette er nærmere beskrevet i tidligere utgaver av Resultatkontrollen. Kugalskap (BSE) er ikke påvist i Norge, og i 2008 ble totalt 20 032 storfe undersøkt etter faste kriterier (se Zoonoserapporten 2008). Smitteveiene er ikke helt klarlagt, men overføring av sykdommen settes i forbindelse med nedsatt temperatur ved varmebehandling av animalsk materiale til fôr i Storbritannia¹¹.

Flåttbårne sykdommer er også en type zoonose. De smitter via blodsugere som flått og mygg og kan forårsake alvorlige sykdommer både hos dyr og mennesker. De viktigste sykdommene som kan overføres med flåttbitt i Skandinavia er borreliose og anaplasmose. I 2002 ble det rapportert om 111 tilfeller av borreliose i Norge, og i 2008 hadde tallet økt til 345 tilfeller¹².

4.1.2 Rester av plantevernmidler i vegetabiliske næringsmidler¹³

Handlingsplan for redusert risiko ved bruk av plantevernmidler (2010-2014) ble vedtatt av Landbruks- og matdepartementet 18. september 2009. Hovedmålsetting-

¹⁰ Kilde: *Kjøttets tilstand 2009*. Årlig rapport fra Animalia. Utgitt første gang i 2000

¹¹ Veterinærinstituttets nettsider: Faktaark 1/2001 02.02. *Bovin Spongiform Encephalopati (BSE)* gir oversikt over utbredelse, diagnose, smitte, kontroll og bekjempelse og zoonotiske aspekter

¹² Kilde ang. borreliose: www.fhi.no

¹³ Både tekst og tall i dette kapitlet er hentet fra Mattilsynet, rapporten Rester av plantevernmidler i vegetabiliske næringsmidler 2008

ene og mange av tiltakene i den nye handlingsplanen er videreført fra tidligere handlingsplaner. Planen fokuserer imidlertid sterkere på kunnskaper og holdninger hos brukerne, med særlig fokus på integrert plantevern og økologisk produksjon.

Mattilsynet gjennomfører hvert år ulike overvåkings- og kartleggingsprogram. Overvåkingsprogrammet for rester av plantevernmidler har de senere år omfattet uttak av ca. 1500 prøver av et bredt spekter av ulike slag frisk frukt, grønnsaker, korn og barnemat samt en del prosesserte næringsmidler. Prøveuttaket omfatter vareslag som er viktige i det daglige kostholdet, men også varer som konsumeres mer sporadisk.

I 2008 ble det undersøkt 1502 prøver, derav 98 prøver av matkorn og ris. Av de ordinære stikkprøvene var 39 % norskprodusert, mens 61 % var importert, henholdsvis 50 % fra EU og 50 % fra tredjeland. 102 av prøvene var merket økologisk. I alt ble 90 ulike vareslag av frukt, grønnsaker, barnemat og korn/ris fra 58 forskjellige land analysert. Det ble undersøkt for 272 virksomme stoffer.

Av totalt 1121 analyserte prøver av frisk frukt, bær og grønnsaker var 49,6 % av samlet prøveuttak uten påvisbare rester av plantevernmidler (Tabell 4.3). Gjeldende grenseverdier ble overskredet i 0,7 % av prøvene (0,0 % overskridelse i norske og 1,2 % i importerte produkter). Det ble oftere funnet overskridelser i varer importert fra tredjeland (1,5 %) enn i varer fra EU-land (0,9 %). I norske produkter ble det påvist rester av 29 ulike stoffer, mens det totalt ble påvist rester av i alt 94 ulike plantevernmidler.

I frisk frukt og bær ble det påvist rester under grenseverdien i 69,3 % av prøvene, og oftere i importvarer (73,8 %) enn i norskproduserte varer (56,4 %). I grønnsaker ble det påvist rester under grenseverdien i 31,1 % av prøvene. Dette er langt færre enn i frukt og bær, men grønnsaker har prosentvis flere overskridelser enn frukt og bær. Totalt var det rester over grenseverdi i 1,3 % av prøvene av grønnsaker.

Tabell 4.3 Rester av plantevernmidler over og under grenseverdi (prosent) 2008

	Prosent rester over grenseverdi			Prosent rester under grenseverdi			Sum ant. prøver
	Norsk	Import	Totalt	Norsk	Import	Totalt	
Frisk frukt, bær og grønnsaker	0,0	1,2	0,7	30,3	61,9	49,6	1121
Herav: frisk frukt og bær	0,0	0,5	0,3	56,4	73,8	69,3	577
Herav: grønnsaker	0,0	2,7	1,3	16,7	47,1	31,1	544
Matkorn og ris	0,0	3,2	2,0	11,1	16,1	14,3	98
Økologiske varer	0,0	0,0	0,0	0,0	2,8	2,0	102

Kilde: Mattilsynet. Rester av plantevernmidler i vegetabiliske næringsmidler 2008.

Av matkorn og ris ble det undersøkt 62 partier importert vare og 36 norske. Også her var det hyppigere funn i importerte varer enn i de norskproduserte. Det ble gjort 2 funn over grenseverdi i importert korn- og risprøver i 2008. Det ene var i spelt fra Tyskland og den andre var ris fra Pakistan.

Det ble tatt ut 102 prøver av varer som var merket økologisk dyrket, hvorav 30 var norskproduserte. Det ble påvist rester av plantevernmidler i én prøve med sitroner fra Italia og en prøve appelsiner fra Spania. Påvisningen var under grensever-

di for konvensjonelt dyrket vare (ikke helsefare), men ble fulgt opp av Debio pga brudd på økologiregelverket.

For barnemat ble det i 2008 tatt prøver av 44 varepartier, 30 norskproduserte og 14 importerte. De importerte prøvene kom fra Sverige og Tyskland. Det ble ikke påvist rester av plantevernmidler i barnemat/barnegrøt i 2008.

I 2008 deltok Norge i Nordisk kartleggingsprosjekt med de andre nordiske landene, hvor resultatene fra prøver tatt av varer fra Afrika sammenstilles. Norge tok her 55 prøver, og fant 4 funn over grenseverdien. I tillegg ble en oppfølging av Thailandsprosjektet gjennomført. Dette som følge av tidligere hyppig forekomst av overskridelser og betenkelige funn i matvarer herifra. 61 prøver ble tatt, og det ble påvist rester over grenseverdi i hele 43 % av disse. Bare 21 % av prøvene var uten funn. I 9 tilfeller ble funnene vurdert til å kunne medføre akutt helsefare, og dermed rapportert til RASFF (Rapid Alert System for Food and Feed).

4.1.3 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr

Overvåkning av fremmedstoffer i levende dyr og slakt startet i 1985 og har siden blitt utvidet til å omfatte småfe, fjørfe og rein i tillegg til storfe og gris. Tabell 4 viser restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr. I 2005 ble det funnet overskridelser av grenseverdier på et helt annet nivå enn tidligere år. I alle tilfeller er det kadmiumverdien som er for høy. Dette må derfor ses som et direkte resultat av importen av råstoff til mineraltilskudd som var sterkt forurenset med kadmium fra Kina tidlig i 2005.

Forklaring av de ulike gruppene:

Gruppe A - Forbudte stoffer (vekstfremmende stoffer og veterinære legemidler som det ikke kan settes grenseverdier for)

Gruppe B1 og B2 - Veterinærmedisinske preparater

1. Antibakterielle stoff (inkl. sulfonamider, fluoroquinoloner)
2. Andre veterinærmedisinske preparater

Gruppe B3 – Forurensinger (miljøgifter og andre uønskede stoff)

Tabell 4.4 Restmengder av forbudte eller uønskede stoffer i kjøtt og levende dyr

Gruppe A - Forbudte stoffer, levende dyr						
	2005		2007		2008	
	Ant. ¹⁾	Pos. ²⁾	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	359	0	421	16	347	2
Svin	28	0	64	6	52	0
Småfe	-	-	-	-	-	-

Gruppen A - Forbudte stoffer, kjøtt						
	2005		2007		2008	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	318	0	488	16	448	0
Svin	132	0	225	18	194	0
Småfe	80	0	123	3	112	2

Gruppe B1 og B2 - Veterinærmedisinske preparater, kjøtt						
	2005		2007		2008	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	155	0	387	22	399	0
Svin	110	0	305	0	315	0
Småfe	141	0	365	0	396	0

Gruppe B3 - Forurensninger, kjøtt						
	2005		2007		2008	
	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.	Ant.	Pos.
Storfe	148	29	108	7	93	4
Svin	122	35	113	8	108	0
Småfe	87	14	102	10	102	8

1) Ant.: antall prøver

2) Pos.: antall prøver som overstiger tillatt grenseverdi

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2009.

4.2 Dyrehelse og dyrevelferd¹⁴

I St.meld. nr 12 (2002-2003) om Dyrehold og dyrevelferd står det blant annet at bakgrunnen for meldingen er: «*Interessen for dyr og dyrs velferd har medført et økende antall henvendelser til forvaltningen og til politiske ansvarlige myndigheter. Dette har ført til at dyrevelferd i langt større grad enn tidligere er blitt satt på den politiske dagsorden*».

Tabell 4.5 viser utviklingen i antall tilsyn Mattilsynet har hatt med dyrevern perioden 2004-2008. Det er foretatt åtte ganger så mange tilsyn med dyrevern i 2008 som i 2004. I tillegg foretok Mattilsynet 9 177 tilsyn med dyrehelse i 2008.

¹⁴ Med unntak av tabell 4.5 er både tekst, tall og figurer i dette kapitlet er hentet fra Animalia, rapporten "Kjøttets tilstand"

Tabell 4.5 Antall tilsyn med dyrevern og dyrehelse utført av Mattilsynet

År	2004	2005	2006	2007	2008
Ant. tilsyn dyrevern	2 112	5 446	9 626	9 615	16 868

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2008

I følge Animalia er norsk husdyrhelse generelt meget god. Spesielt i forhold til alvorlig smittsomme sykdommer er situasjonen unik i internasjonal sammenheng. Den siste restriksjonen i enkeltbesetning på grunn av BVD (Bovin virusdiaré) er opphevet. For ringorm hos storfe og smittsom grisehoste står vi foran en tilsvarende situasjon der vi etter nasjonale saneringsprogrammer nå kan erklære oss fri for sykdommene, selv om 2007 var preget av noen tilbakeslag i forhold til disse sykdommene.

De siste årene har likevel vært preget av et endret trusselbilde i forhold til smittsomme sykdommer. Det har vært et økt antall salmonellapositive storfebesetninger. Hos svin og sau er det påvist sykdommer man mente ikke fantes i Norge, som PMWS (postweaning multisystemic wasting syndrome) hos gris og fotråte på sau. Fotråte ble i 2008 påvist i Norge for første gang siden 1948, og har i noen sauebesetninger medført alvorlige sykdomsangrep. Per 6. mars 2009 er 482 besetninger båndlagt på grunn av fotråte. For blåtunge og fugleinfluenza er situasjonen at smitten er påvist i enkeltbesetninger, uten at dyra har vist tegn til sykdom, eller at smitten ser ut til å være utbredt.

I oktober 2009 ble pandemisk influensa A (H1N1) påvist i norske svinebesetninger. Diagnosen ble først stilt i to svinebesetninger i Nord-Trøndelag. Det var per 15. januar 2010 påvist smitte i totalt 86 besetninger på landsbasis. For de positive besetningene ser det ut til at grisene har blitt smittet av mennesker. I mange av besetningene er det ingen symptomer på svineinfluensa, og disse besetningene er ikke pålagt restriksjoner.

Sammenlignet med andre land har Norge har et omfattende system, Anistat, for registrering av smittsomme dyresykdommer. I Norge registreres og bekjempes en rekke smittsomme dyresykdommer andre land velger å leve med.

Kvaliteten på registeret er avhengig av at Mattilsynet (tidligere Statens dyrehelse-tilsyn) lokalt rapporterer alle sykdomstilfeller og kontaktbesetninger som også båndlegges, og på samme måte rapporterer opphevelsene når grunnlaget for restriksjoner er borte. Det har i perioder vært noe etterslep med registrering og utmelding av mindre alvorlige smittsomme sykdommer.

Nye båndlagte besetninger inkluderer både primærbesetninger og kontaktbesetninger. Tabell 4.6 viser antall båndlagte besetninger på grunn av smittsomme husdyrsykdommer i 2008. For mædi har det siden 2002 vært et overvåkningsprogram med blodprøvetaking i besetninger.

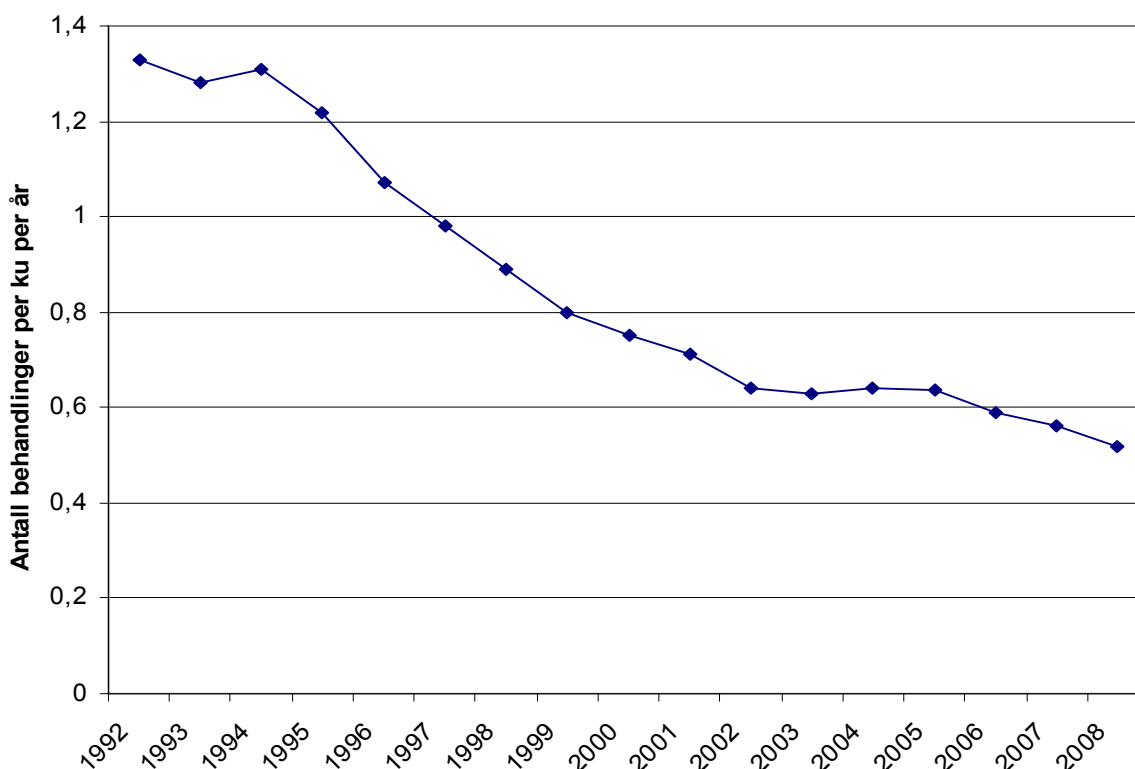
Tabell 4.6 Antall båndlagte besetninger på grunn av smittsomme husdyrsykdommer 2008

Dyreart	Sykdom	Nye båndlagte 2008	Totalt antall båndlagte 31.12.2008
Storfe	Bovin virusdiaré (BVD)	0	0
	Paratuberkulose	0	3
	Ringorm (soppinfeksjon i huden)	1	15
	Salmonellose	0	2
Svin	Salmonellose	0	0
	Mædi	0	3
Sau	Skrapesjuka	2	42
	Paratuberkulose	0	1
	Salmonellose	0	0

Kilde: Mattilsynet

Når det gjelder produksjonssykdommer har det over flere år vært en markant nedgang i antall sykdomsforekomster.

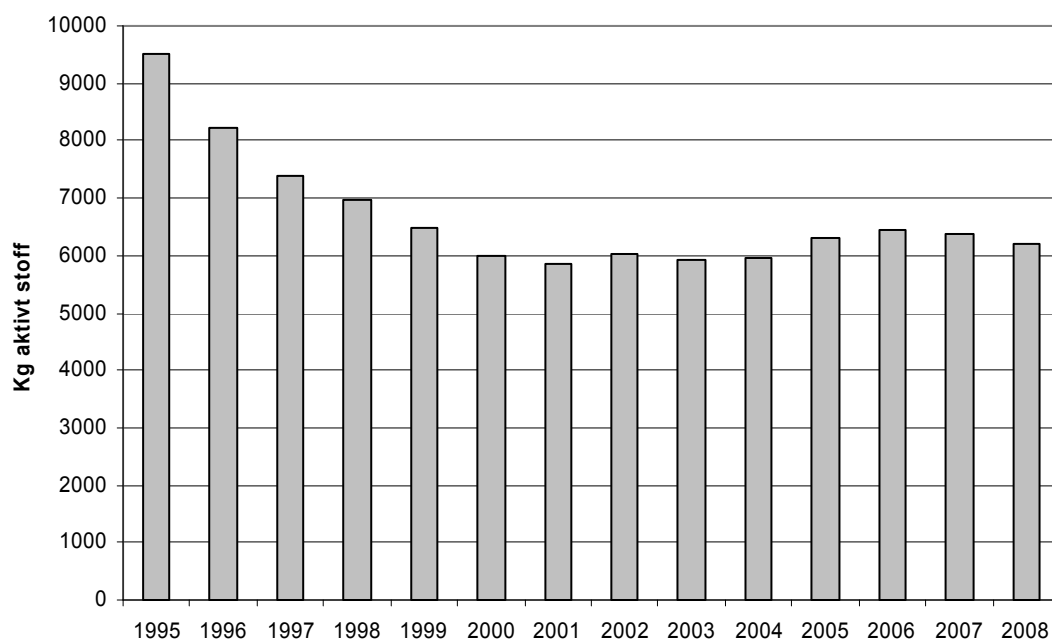
Det totale antallet sykdomsbehandlinger per melkeku per år var 0,52 i 2008 (figur 4.1), og har gått ned siden 2005. Siden 1995 har antall sykdomsbehandlinger per melkeku sunket jevnt, en total reduksjon på over 57 %.

Figur 4.1 Sykdomsbehandlinger på melkeku, totalt antall behandlinger per melkeku per år

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2009.

Figur 4.2 viser solgt mengde av veterinære antibakterielle midler i Norge i perioden 1995-2008. Antall kilo aktivt stoff er redusert med 35 prosent i perioden.

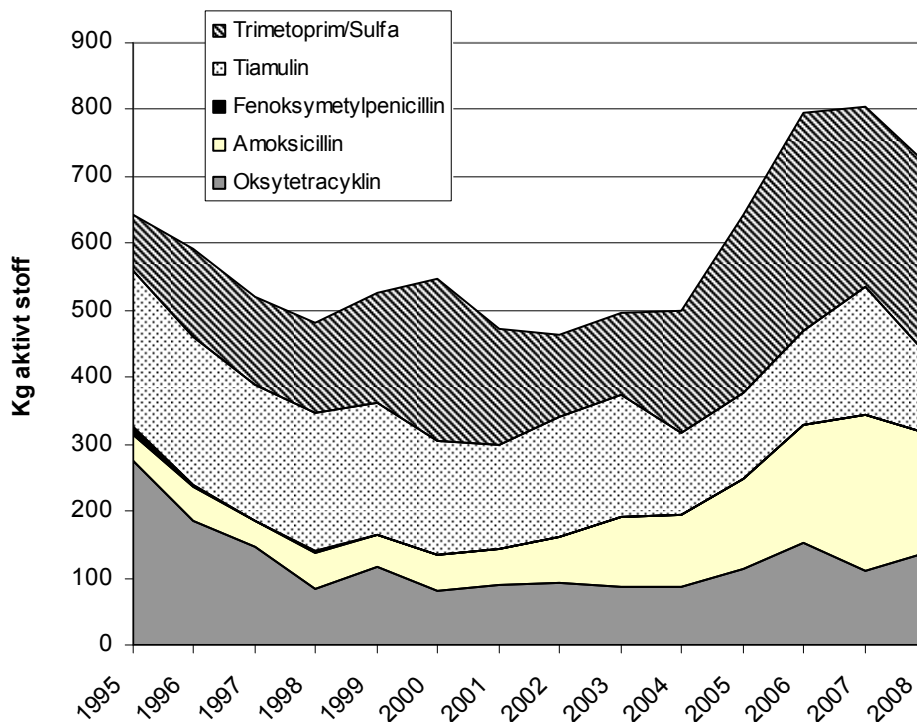

Figur 4.2 Salg av veterinære antibakterielle midler i Norge (antall kg aktivt stoff, beregnet på husdyr, fra legemiddelgrossist til alle apotek)

Kilde: Mattilsynet

Figur 4.3 viser solgt mengde av antibakterielle veterinærpreparater beregnet til flokkbehandling, fordelt på aktive stoffer. Flokkbehandling er behandling av store grupper dyr samtidig, og det gjelder oftest gris og fjørfe som får preparater tilsatt i vannet. Antall kilo antibakterielle veterinærpreparater til flokkbehandling har økt de siste årene. Dette utgjør om lag 10 prosent av totalt forbruk av antibakterielle midler i Norge.

I tillegg til tallene i figur 4.3 ble det brukt 0,3 kg enrofloxacin til flokkbehandling i 2008.

Figur 4.3 Salg i kg av antibakterielle veterinærpreparater beregnet til flokkbehandling, fordelt på aktive stoffer

Kilde: Mattilsynet

Tabell 4.7 til tabell 4.10 viser Mattilsynets tall for hvor mange dyr som døde under transport og oppstalling i perioden 2001 til 2007. I 2008 var det (i følge Animalia) så store avvik mellom det antall dyr Mattilsynet oppgir å ha kontrollert og det antall dyr bransjen mener er slaktet, at det ikke lar seg gjøre å føre etterrettelig statistikk på området.

For storfe og gris har det vært små endringer i prosent døde fra 2005 til 2007. For sau er det i samme periode en nedgang på 0,004 prosentpoeng. Fjørfe har hatt en stigning i prosent døde fra 2002 til 2006, men en nedgang på 0,004 prosentpoeng til 2007.

Ser vi på døde under transport isolert, har sauer og lam en nedgang på 0,003 prosentpoeng det siste året, fra 130 dyr i 2006 til 92 i 2007. Den prosentvis andelen sau og lam som dør under oppstalling er halvert fra 2006 til 2007.¹⁵

¹⁵ Se også kapittel 6.3 Rovdyrskader på beitedyr

Tabell 4.7 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, storfe

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde under transport	Antall dyr døde under oppstalling	Prosent
2001	344 562	17	11	0,008
2002	346 697	26	19	0,013
2003	336 953	12	11	0,007
2004	335 816	9	6	0,004
2005	312 368	13	8	0,007
2006	296 837	10	12	0,007
2007	349 247	16	8	0,007

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2008.

Tabell 4.8 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, sau

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde under transport	Antall dyr døde under oppstalling	Prosent
2001	1 182 982	172	89	0,022
2002	1 167 706	141	85	0,019
2003	1 235 809	133	101	0,019
2004	1 299 880	130	93	0,017
2005	1 205 817	128	100	0,019
2006	1 206 076	130	183	0,026
2007	1 130 917	92	74	0,015

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2008.

Tabell 4.9 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, gris

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde under transport	Antall dyr døde under oppstalling	Prosent
2001	1 335 954	292	197	0,037
2002	1 339 865	348	271	0,046
2003	1 345 243	287	222	0,038
2004	1 550 206	298	291	0,038
2005	1 480 049	350	240	0,040
2006	1 369 562	383	251	0,046
2007	1 471 326	336	244	0,039

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2008.

Tabell 4.10 Antall og prosent døde dyr under transport og oppstalling, fjørfe

År	Totalt antall dyr	Antall dyr døde under transport og oppstalling	Prosent
2001	39 280 403	59 354	0,151
2002	41 575 389	60 811	0,146
2003	43 282 844	63 783	0,147
2004	46 369 648	67 971	0,147
2005	47 234 478	71 391	0,151
2006	51 597 872	86 300	0,167
2007	53 402 835	87 178	0,163

Kilde: Animalia. Kjøttets tilstand 2008.

4.3 Planterehelse

I 2008 utførte Mattilsynet 3289 tilsyn med planter (tab 4.11). Det utgjorde fem prosent av det totale tilsyn i 2008. I 2004 var antall tilsyn med planter 1910.

Tabell 4.11 Antall tilsyn med planter, utført av Mattilsynet

År	2004	2005	2006	2007	2008
Antall tilsyn	1 910	2 026	1 861	2 325	3 289

Kilde: Mattilsynets årsrapport 2008

Mattilsynet gjennomførte i 2009 en tilsynskampanje på planteimport, og resultatene fra tilsynet viser at mange virksomheter i bransjen ikke tar planterehelse på alvor. Kampanjen har fokusert på importørens rutiner for å unngå innførsel og spredning av uønskede skadegjørere og planter som er forbudt i Norge.

I følge Mattilsynet er planterehelsen i Norge svært god sammenlignet med andre land i Europa, men økt varehandel gjør at faren for introduksjon av nye skadegjørere på planter øker. Det er likevel få alvorlige planteskadegjørere som er etablert innen norsk planteproduksjon, og Mattilsynet har lyktes med å isolere og begrense spredning av uønskede skadegjørere.

Plantesykdommen pærebrann er på verdensbasis den viktigste skadegjøreren i eple- og pæretrær, og den er påvist i de fleste land i Europa. I Norge angriper den først og fremst bulkemispel og pilemispel, men kan også angripe eple- og pæretrær. Man regner med at sykdommen er noe utbredt i de ytre deler av Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane. I 2008 ble pærebrann oppdaget i to nye kommuner i Norge, og i 2009 ble den for første gang påvist i en planteskole. Antall kommuner med kjente forekomster av pærebrann er likevel redusert. Det var i 2009 et forbruk knyttet til pærebrann på om lag 6,4 millioner kroner, som hovedsakelig gikk til ryddearbeid.

Tabell 4.12 viser en oversikt over skadegjørere på planter fra 2005 til 2009. *Phytophthora ramorum* er en karanteneskadegjørere som hovedsakelig går på rhododendron. Den ble funnet for første gang i Norge i 2002, og er påvist i flere hagesentere og planteskoler, spesielt på Vestlandet. For å redusere risikoen for spredning, økte Mattilsynet i 2008 tilsynet med importsendinger med vertsplanter for

skadegjører. Sharkavirus er også funnet i planteskoler og hagesentere, og det har sannsynligvis kommet ved import av trær og grunnstammer.

Bioforsk og Mattilsynet er bekymret for økende antall funn av potetcystenematode, og Mattilsynet har i 2009 igangsatt en omfattende prøvetaking i Rogaland og Vest-Agder. Dette er en sykdom som med dagens forvaltning vil gi strenge restriksjoner på store dyrkingsarealer.

Tabell 4.12 Oversikt over skadegjørere på planter

Navn på skadegjører	2005	2006	2007	2008	2009
Sharkavirus	9	14	12	11	7
Phytophthora ramorum	30	47	57	37	19
Rød Marg	0	1	1	5	3
Jordbærsvartflekk	1	1	5	4	0
Hvit krysantemumrust	7	1	0	1	0
Gul potetcystenematode	6	4	2	3	3
Hvit potetcystenematode	5	1	2	0	0
Lys potetringråte	9	4	13	21	0
Div. andre	7	7	14	18	16
Sum	74	79	105	95	48

Kilde: Mattilsynet. Årsrapport 2009

5 Distriktpolitikk og sysselsetting

I St.prp. nr. 1 (2008–2009) heter det blant annet at «Regjeringa ønskjer å auke verdiskapinga og busetjinga i distrikta. Eigeomsressursane, både areal og bygningar, må nyttast betre for å nå dette målet». Dette kapitlet tar opp utviklingen i antall jordbruksbedrifter, arbeidsforbruket, rekruttering til jordbruket og bygdeutvikling.

5.1 Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og areal

I dette kapitlet er det sett på utviklingen i antall jordbruksbedrifter og både totalt jordbruksareal i drift og fulldyrka areal. Utviklingen av antall jordbruksbedrifter på landsbasis er behandlet i tabell 2.4 hvor også den relative andelen jordbruksbedrifter i de forskjellige størrelsesgruppene er tatt med, i tillegg til utviklingen i leid areal. I dette kapitlet skal vi se på landsdelsnivå og på gruppering etter kommuneklasser og virkeområdene til de distriktpolitiske virkemidlene.

En jordbruksbedrift er en eller flere eiendommer som drives sammen som én enhet, og er tilpasset definisjonen gitt for produksjonstilskudd i jordbruket. Antall jordbruksbedrifter er derfor mindre enn antall landbrukseiendommer (som framgår av tabell 5.17). Samdrifter og hagebruksenheter og andre jordbruksbedrifter under 5 dekar er holdt utenom før 1999. Jorda på jordbruksbedrifter som legges ned som selvstendige enheter, kan enten gå ut av bruk eller overtas av en annen jordbruksbedrift ved salg eller leie.

5.1.1 Jordbruksbedrifter i de ulike landsdeler

Utviklingen i antall jordbruksbedrifter og den relative andelen av størrelsesgruppene er vist på landsbasis i tabell 2.4. Tabell 5.1 viser utviklingen på landsdelsnivå.

Tabell 5.1 Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Østlandet	< 100	28 743	21 016	10 097	4 884	4 870	-3,1	-7,1	-7,0
	100-199	9 412	9 856	8 051	5 443	5 190	0,5	-2,0	-4,3
	200-299	3 310	3 965	4 159	3 454	3 271	1,8	0,5	-2,4
	300-499	1 881	2 234	2 825	2 970	2 949	1,7	2,4	0,4
	500-799	503	601	1 013	1 291	1 331	1,8	5,4	2,8
	≥ 800	112	125	254	682	693	1,1	7,3	10,6
	Alle j.bedr.	43 961	37 797	26 399	18 724	18 304	-1,5	-3,5	-3,6
Agder og Telemark	< 100	11 226	7 982	3 753	1 576	1 645	-3,4	-7,3	-7,9
	100-199	927	1 303	1 442	1 016	990	3,5	1,0	-3,7
	200-299	115	233	454	487	470	7,3	6,9	0,3
	300-499	37	61	191	365	365	5,1	12,1	6,7
	500-799	6	3	26	91	104	-6,7	24,1	14,9
	≥ 800	2	2	2	19	19	0,0	0,0	25,2
	Alle j.bedr.	12 313	9 584	5 868	3 554	3 593	-2,5	-4,8	-4,8
Rogaland	< 100	5 985	4 024	2 185	1 497	1 509	-3,9	-5,9	-3,6
	100-199	2 184	2 612	2 168	1 382	1 328	1,8	-1,8	-4,8
	200-299	467	758	1 226	1 032	984	5,0	4,9	-2,2
	300-499	144	231	542	764	760	4,8	8,9	3,4
	500-799	8	28	61	210	235	13,3	8,1	14,4
	≥ 800	3	3	7	65	70	0,0	8,8	25,9
	Alle j.bedr.	8 791	7 656	6 189	4 950	4 886	-1,4	-2,1	-2,3
Vestlandet	< 100	25 967	17 083	9 500	4 381	4 338	-4,1	-5,7	-7,5
	100-199	2 901	4 529	4 967	3 350	3 205	4,6	0,9	-4,3
	200-299	244	536	1 165	1 588	1 550	8,2	8,1	2,9
	300-499	49	68	254	746	766	3,3	14,1	11,7
	500-799	5	7	18	125	125	3,4	9,9	21,4
	≥ 800	1	2	4	21	23	7,2	7,2	19,1
	Alle j.bedr.	29 167	22 225	15 908	10 211	10 007	-2,7	-3,3	-4,5
Trøndelag	< 100	9 432	5 660	2 992	1 507	1 528	-5,0	-6,2	-6,5
	100-199	4 119	4 599	3 622	2 098	1 960	1,1	-2,4	-6,0
	200-299	1 146	1 601	2 136	1 649	1 591	3,4	2,9	-2,9
	300-499	412	534	939	1 358	1 326	2,6	5,8	3,5
	500-799	48	63	123	388	412	2,8	6,9	12,8
	≥ 800	14	10	19	103	120	-3,3	6,6	20,2
	Alle j.bedr.	15 171	12 467	9 831	7 103	6 937	-1,9	-2,3	-3,4
Nord- Norge	< 100	13 380	6 235	2 710	1 028	1 009	-7,4	-8,0	-9,4
	100-199	2 089	2 431	2 036	1 192	1 157	1,5	-1,8	-5,5
	200-299	370	835	1 227	988	922	8,5	3,9	-2,8
	300-499	53	138	522	828	819	10,0	14,2	4,6
	500-799	5	12	46	210	234	9,1	14,4	17,7
	≥ 800	2	2	4	37	38	0,0	7,2	25,2
	Alle j.bedr.	15 899	9 653	6 545	4 283	4 179	-4,9	-3,8	-4,4

Tabell 5.1 (forts.) Antall jordbruksbedrifter fordelt på landsdeler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift	1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring			
						79-89	89-99	99-09	
<i>Landet</i>	< 100	94 733	62 000	31 237	14 873	14 899	-4,2	-6,6	-7,1
	100-199	21 632	25 330	22 286	14 481	13 830	1,6	-1,3	-4,7
	200-299	5 652	7 928	10 367	9 198	8 788	3,4	2,7	-1,6
	300-499	2 576	3 266	5 273	7 031	6 985	2,4	4,9	2,9
	500-799	575	714	1 287	2 315	2 441	2,2	6,1	6,6
	≥ 800	134	144	290	927	963	0,7	7,3	12,8
	<i>Alle j.bedr.</i>	<i>125 302</i>	<i>99 382</i>	<i>70 740</i>	<i>48 825</i>	<i>47 906</i>	<i>-2,3</i>	<i>-3,3</i>	<i>-3,8</i>

* Foreløpige tall.

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5-100 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Det er en klar nedgang i antall jordbruksbedrifter over hele landet både i tiårsperioden fra 1979 til 1989 og i perioden 1989 til 1999. Den årlige relative nedgangen i antall jordbruksbedrifter er størst i den siste perioden i alle landsdeler. De minste jordbruksbedriftene har den største nedgangen i antall.

Etter 1999 har gjennomsnittlig avgang i antall jordbruksbedrifter vært 3,8 prosent hvert år. Det er Agder/Telemark, Vestlandet og Nord-Norge som har opplevd størst årlig reduksjon, og Rogaland som har hatt minst reduksjon. I alle landsdeler har størrelsesgruppene under 300 dekar blitt redusert etter 1999, mens det har blitt flere med over 300 dekar. Vestlandet og Agder/Telemark er unntak her, hvor også størrelsesgruppa 200-300 dekar har økt etter 1999.

5.1.2 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike kommuneklasser

Statistisk Sentralbyrå har en inndeling i sju kommuneklasser bygd på Standard for kommuneklassifisering 1994, Norges offisielle statistikk. Målsettingen er å dekke behovet for en allmenn kommunegruppering. Den bygger på forholdet mellom sysselsetting i ulike næringer og har følgende hovedinndeling:

Kommuneklasse	Antall kommuner	
1	91	Primærnæringskommuner
2	59	Blandede landbruks- og industrikommuner
3	66	Industrikommuner
4	74	Mindre sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner
5	77	Sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner
6	30	Mindre sentrale tjenesteytingskommuner
7	34	Sentrale tjenesteytingskommuner

Kolonnen med «antall kommuner» viser hvordan fordelingen av kommunene var i 2007.

Inndeling i kommuneklasser er ikke en inndeling etter geografiske områder, men en inndeling på kommunenivå etter type av næringsliv og sentralitet. Del II tabell 6 viser fordelingen av kommuneklasser på fylkene.

Tabell 5.2 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter for hver kommuneklasse. I perioden fra 1979 til 1989 ble antall jordbruksbedrifter i størrelsesgruppen under 100 dekar redusert i alle kommuneklassene. Det samme skjedde i tiårsperioden 1989 til 1999, men da opplevde i tillegg alle kommuneklassene at arealgruppen 100–199 dekar også ble redusert. De sentrale tjenesteytingskommunene, kommuneklasse 7, var et unntak her, i og med at her hadde også størrelsesgruppa fra 100–199 dekar nedgang den første tiårsperioden, og størrelsesgruppa 200–299 dekar ble redusert i den siste perioden. Etter 1999 har klasse 4 hatt størst gjennomsnittlig årlig reduksjon i antall jordbruksbedrifter, mens klasse 2 har hatt minst reduksjon. I den siste tiårsperioden har alle kommuneklasser opplevd en reduksjon i antall jordbruksbedrifter i alle størrelsesgruppene under 300 dekar, mens antall jordbruksbedrifter over 300 dekar har økt. Unntakene her er kommuneklasse 5 og 7, hvor også gruppen 300–499 dekar har blitt færre.

Tabell 5.2 Antall jordbruksbedrifter fordelt på kommuneklasser, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift							Årlig % - vis endring		
		1979	1989	1999	2008	2009*	79-89	89-99	99-09
Klasse 1	< 100	16 061	9 351	4 851	2 371	2 359	-5,3	-6,4	-7,0
	100-199	3 211	4 309	4 071	2 470	2 326	3,0	-0,6	-5,4
	200-299	520	960	1 703	1 688	1 607	6,3	5,9	-0,6
	300-499	117	194	474	1 054	1 049	5,2	9,3	8,3
	500-799	11	15	34	199	228	3,2	8,5	21,0
	≥ 800	1	2	2	39	42	7,2	0,0	35,6
	Alle j.bedr.	19 921	14 831	11 135	7 821	7 611	-2,9	-2,8	-3,7
Klasse 2	< 100	14 795	9 554	5 288	2 796	2 775	-4,3	-5,7	-6,2
	100-199	4 256	5 335	4 814	3 059	2 921	2,3	-1,0	-4,9
	200-299	842	1 411	2 167	2 028	1 975	5,3	4,4	-0,9
	300-499	297	392	767	1 356	1 358	2,8	6,9	5,9
	500-799	48	65	139	351	354	3,1	7,9	9,8
	≥ 800	8	11	22	108	115	3,2	7,2	18,0
	Alle j.bedr.	20 246	16 768	13 197	9 698	9 498	-1,9	-2,4	-3,2
Klasse 3	< 100	15 642	10 570	5 491	2 554	2 569	-3,8	-6,3	-7,3
	100-199	2 615	3 403	3 244	2 141	2 045	2,7	-0,5	-4,5
	200-299	610	887	1 341	1 289	1 207	3,8	4,2	-1,0
	300-499	261	364	629	940	948	3,4	5,6	4,2
	500-799	81	101	145	285	309	2,2	3,7	7,9
	≥ 800	15	16	38	104	111	0,6	9,0	11,3
	Alle j.bedr.	19 224	15 341	10 888	7 313	7 189	-2,2	-3,4	-4,1
Klasse 4	< 100	17 633	11 367	5 545	2 300	2 283	-4,3	-6,9	-8,5
	100-199	2 586	3 263	3 159	2 128	2 030	2,4	-0,3	-4,3
	200-299	590	942	1 360	1 277	1 246	4,8	3,7	-0,9
	300-499	217	317	609	967	953	3,9	6,7	4,6
	500-799	49	61	126	280	303	2,2	7,5	9,2
	≥ 800	12	11	24	83	92	-0,9	8,1	14,4
	Alle j.bedr.	21 087	15 961	10 823	7 035	6 907	-2,7	-3,8	-4,4
Klasse 5	< 100	20 794	15 242	7 301	3 583	3 646	-3,1	-7,1	-6,7
	100-199	6 514	6 552	5 117	3 375	3 252	0,1	-2,4	-4,4
	200-299	2 212	2 583	2 660	2 047	1 929	1,6	0,3	-3,2
	300-499	1 190	1 414	1 920	1 838	1 819	1,7	3,1	-0,5
	500-799	263	322	604	859	899	2,0	6,5	4,1
	≥ 800	70	73	134	438	435	0,4	6,3	12,5
	Alle j.bedr.	31 043	26 186	17 736	12 140	11 980	-1,7	-3,8	-3,8
Klasse 6	< 100	5 004	2 606	1 211	526	515	-6,3	-7,4	-8,2
	100-199	923	1 024	842	534	519	1,0	-1,9	-4,7
	200-299	185	383	490	398	367	7,5	2,5	-2,8
	300-499	40	68	264	357	359	5,4	14,5	3,1
	500-799	4	12	29	101	104	11,6	9,2	13,6
	≥ 800	5	5	7	27	30	0,0	3,4	15,7
	Alle j.bedr.	6 161	4 098	2 843	1 943	1 894	-4,0	-3,6	-4,0

Tabell 5.2 forts. Antall jordbruksbedrifter fordelt på kommuneklasser, og årlig prosentvis endring

Bruksstørrelse, Dekar		1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Klasse 7	< 100	4 804	3 310	1 550	743	752	-3,7	-7,3	-7,0
	100-199	1 527	1 444	1 039	774	737	-0,6	-3,2	-3,4
	200-299	693	762	646	471	457	1,0	-1,6	-3,4
	300-499	454	517	610	519	499	1,3	1,7	-2,0
	500-799	119	138	210	240	244	1,5	4,3	1,5
	≥ 800	23	26	63	128	138	1,2	9,3	8,2
	Alle j.bedr.	7 620	6 197	4 118	2 875	2 827	-2,0	-4,0	-3,7
Hele landet	< 100	94 733	62 000	31 237	14 873	14 899	-4,2	-6,6	-7,1
	100-199	21 632	25 330	22 286	14 481	13 830	1,6	-1,3	-4,7
	200-299	5 652	7 928	10 367	9 198	8 788	3,4	2,7	-1,6
	300-499	2 576	3 266	5 273	7 031	6 985	2,4	4,9	2,9
	500-799	575	714	1 287	2 315	2 441	2,2	6,1	6,6
	≥ 800	134	144	290	927	963	0,7	7,3	12,8
	Alle j.bedr.	125 302	99 382	70 740	48 825	47 906	-2,3	-3,3	-3,8

* Foreløpige tall

1) Før 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5-50 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

Tabell 5.3 og 5.4 viser utviklingen for jordbruksareal i drift og fulldyrka areal i drift i ulike kommuneklasser. Det er korrigert for at noen kommuner har skiftet klasse etter 1994 pga kommuneendringer, slik at kommunene i alle år inngår i den kommuneklasse de tilhører i dag.

Fra 1979 til 1999 var det i hovedsak økning av jordbruksareal i drift i alle kommuneklasser, og den største økningen var i klassene 1-3 (primær- og industrikommunene). Fra 2007 til 2009 har jordbruksareal i drift hatt en nedgang i alle kommuneklasser, den relativt største reduksjonen i klasse 1 og klasse 6.

Tabell 5.3 Jordbruksareal i drift i de ulike kommuneklassene, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1979	1989	1999	2007	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Klasse 1	1 252	1 333	1 448	1 454	1 442	1 424	0,6	0,8	-0,2
Klasse 2	1 603	1 736	1 891	1 937	1 926	1 903	0,8	0,9	0,1
Klasse 3	1 284	1 350	1 432	1 415	1 403	1 393	0,5	0,6	-0,3
Klasse 4	1 276	1 315	1 388	1 382	1 376	1 368	0,3	0,5	-0,1
Klasse 5	2 909	2 960	2 980	2 919	2 897	2 872	0,2	0,1	-0,4
Klasse 6	384	387	426	435	430	424	0,1	1,0	0,0
Klasse 7	827	829	817	778	771	768	0,0	-0,2	-0,6
Landet	9 535	9 911	10 383	10 320	10 245	10 152	0,4	0,5	-0,2

Også når det gjelder fulldyrka areal (tabell 5.4) var det en økning i arealet i de fleste klasser fra 1979 til 1999. Fra 1999 til 2009 har den største årlige reduksjonen vært i klasse 3 (industrikommuner), og den minste reduksjonen vært i klasse 2 (blandede landbruks- og industrikommuner).

Tabell 5.4 Fulldyrka jordbruksareal i de ulike kommuneklassene, og årlig prosentvis endring. 1000 dekar

	1979	1989	1999	2007	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Klasse 1	1 038	1 152	1 187	1 137	1 125	1 104	1,0	0,3	-0,7
Klasse 2	1 327	1 472	1 520	1 506	1 493	1 471	1,0	0,3	-0,3
Klasse 3	1 040	1 107	1 106	1 049	1 037	1 024	0,6	0,0	-0,8
Klasse 4	1 080	1 146	1 159	1 112	1 102	1 094	0,6	0,1	-0,6
Klasse 5	2 720	2 807	2 774	2 690	2 667	2 645	0,3	-0,1	-0,5
Klasse 6	330	350	363	358	355	350	0,6	0,4	-0,4
Klasse 7	769	785	762	722	715	711	0,2	-0,3	-0,7
<i>Landet</i>	<i>8 304</i>	<i>8 818</i>	<i>8 871</i>	<i>8 574</i>	<i>8 494</i>	<i>8 399</i>	<i>0,6</i>	<i>0,1</i>	<i>-0,5</i>

5.1.3 Jordbruksbedrifter og areal i de ulike virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler

For perioden 2007 til 2013 er det innført nytt virkesområde for de distriktpolitiske virkemidlene, jfr. «FOR 2006-12-15 nr. 1455: Forskrift om geografisk virkeområde og bruk av dei regional- og distriktpolitiske verkemidla». Den nye inndelingen medfører at 24 nye kommuner omfattes av disse virkemidlene, og at folkemengden innenfor virkeområdene økes fra 24,5 prosent av befolkningen til 27,5 prosent. Landet er nå delt i 4 soner (I –IV), hvor sone I er utenfor virkeområdet mens det er økende støttemuligheter fra sone II til IV. Fra før var landet delt i fem områder (A –E), hvor område E var utenfor virkeområdene og det var ingen virkemidler i dette området. Det kunne brukes økende grad av virkemidler fra tiltaksområde D til tiltaksområde A.

Virkeområde	Hovedsakelig omfang av området
I	Oslofjord- og Mjøsregionen, Kristiansand-, Stavanger-, Bergens- og Trondheimsregionen.
II	Enkeltkommuner i ytre deler på Sør- og Vestlandet, i tillegg til kommunene Nord- Odal, Øyer, Orkdal og Levanger.
III	Hele Sogn og Fjordane og de fleste kommuner i Møre og Romsdal. Store deler av fylkene Hordaland, Aust- og Vest-Agder og Buskerud. Enkeltkommuner i Østfold, Hedmark og Trøndelag. Bodø og Tromsø.
IV	Finnmark, Troms unntatt Tromsø, Nordland unntatt Bodø. Nordlige deler av fylkene Møre og Romsdal, Oppland og Hedmark. Deler av Trøndelag. Indre deler av fylkene Telemark, Buskerud, Rogaland, Aust-Agder og Hordaland.

Virkeområdene er en inndeling på kommunalt nivå som bygger på en analyse av enkeltkommuners mulighet for arbeidsplassutvikling og sysselsetting.

Tabell 5.5 viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter for virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler. I perioden 1979-89 var det kommuner med størst støttebehov, sone IV, som hadde størst prosentvis årlig nedgang i antall jordbruksbedrifter. Kommunene i sone I (utenfor virkeområde) hadde lavest nedgang i antall jordbruksbedrifter i samme periode. Fra 1989-99 var det relativt lik nedgang i alle soner, men størst var reduksjonen i sone 1. Det siste tiåret var også utviklingen i de ulike sonene ganske lik. Sone I har hatt en økning i antall jordbruksbedrifter i størrelsesgruppene over 500 dekar etter 1999. I de andre sonene har det vært en økning i antall bruk i alle grupper over 300 dekar.

Tabell 5.5 Antall jordbruksbedrifter fordelt på virkeområdene for distriktspolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring

Jordbruksareal i drift		1979	1989	1999	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Sone I (utenfor virkeområde)	< 100 ¹⁾	28 102	20 295	9 834	5 016	5 106	-3,2	-7,0	-6,3
	100-199	9 481	9 586	7 343	4 798	4 585	0,1	-2,6	-4,6
	200-299	3 362	3 993	4 177	3 128	2 959	1,7	0,5	-3,4
	300-499	1 864	2 220	2 972	2 914	2 877	1,8	3,0	-0,3
	500-799	458	561	938	1 305	1 352	2,0	5,3	3,7
	≥ 800	106	117	240	660	676	1,0	7,4	10,9
Alle j.bedr.		43 373	36 772	25 504	17 821	17 555	-1,6	-3,6	-3,7
Sone II	< 100 ¹⁾	5 060	3 273	1 688	795	809	-4,3	-6,4	-7,1
	100-199	948	1 133	1 070	686	663	1,8	-0,6	-4,7
	200-299	246	371	469	415	402	4,2	2,4	-1,5
	300-499	105	140	254	370	363	2,9	6,1	3,6
	500-799	16	19	44	111	117	1,7	8,8	10,3
	≥ 800	7	5	7	27	28	-3,3	3,4	14,9
Alle j.bedr.		6 382	4 941	3 532	2 404	2 382	-2,5	-3,3	-3,9
Sone III	< 100 ¹⁾	35 996	24 595	12 830	5 913	5 829	-3,7	-6,3	-7,6
	100-199	5 729	7 939	8 026	5 527	5 275	3,3	0,1	-4,1
	200-299	1 014	1 575	2 654	2 985	2 878	4,5	5,4	0,8
	300-499	386	506	990	1 735	1 765	2,7	6,9	6,0
	500-799	78	95	206	438	477	2,0	8,0	8,8
	≥ 800	19	18	35	163	171	-0,5	6,9	17,2
Alle j.bedr.		43 222	34 728	24 741	16 761	16 395	-2,2	-3,3	-4,0
Sone IV	< 100 ¹⁾	25 575	13 837	6 885	3 149	3 155	-6,0	-6,7	-7,5
	100-199	5 474	6 672	5 847	3 470	3 307	2,0	-1,3	-5,5
	200-299	1 030	1 989	3 067	2 670	2 549	6,8	4,4	-1,8
	300-499	221	400	1 057	2 012	1 980	6,1	10,2	6,5
	500-799	23	39	99	461	495	5,4	9,8	17,5
	≥ 800	2	4	8	77	88	7,2	7,2	27,1
Alle j.bedr.		32 325	22 941	16 963	11 839	11 574	-3,4	-3,0	-3,8
Hele landet	< 100 ¹⁾	94 733	62 000	31 237	14 873	14 899	-4,2	-6,6	-7,1
	100-199	21 632	25 330	22 286	14 481	13 830	1,6	-1,3	-4,7
	200-299	5 652	7 928	10 367	9 198	8 788	3,4	2,7	-1,6
	300-499	2 576	3 266	5 273	7 031	6 985	2,4	4,9	2,9
	500-799	575	714	1 287	2 315	2 441	2,2	6,1	6,6
	≥ 800	134	144	290	927	963	0,7	7,3	12,8
Alle j.bedr.		125 302	99 382	70 740	48 825	47 906	-2,3	-3,3	-3,8

* Foreløpige tall

1) Før 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5-100 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

Tabell 5.6 og 5.7 viser fordelingen av henholdsvis jordbruksareal i drift og fulldyrka areal i drift i de ulike sonene for distriktpolitiske virkemidler. Også her er det korrigert bakover for at enkelte kommuner kan ha skiftet sone pga ny soneinndeling i 2007. Fra 1979 til 1999 hadde sone IV den største økningen av både jordbruksareal totalt og fulldyrka areal. I 2009 hadde sone IV samme antall dekar jordbruksareal i drift som i 1999. Alle de andre sonene hadde en nedgang i denne tiårsperioden, og størst var nedgangen i sone I.

Tabell 5.6 Jordbruksareal i drift fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring

	1979	1989	1999	2007	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Sone I	4 323	4 448	4 520	4 422	4 392	4 360	0,3	0,2	-0,4
Sone II	437	453	480	472	473	470	0,4	0,6	-0,2
Sone III	2 691	2 811	2 974	2 958	2 946	2 921	0,4	0,6	-0,2
Sone IV	2 085	2 199	2 408	2 469	2 434	2 402	0,5	0,9	0,0
<i>Landet</i>	<i>9 535</i>	<i>9 911</i>	<i>10 383</i>	<i>10 320</i>	<i>10 245</i>	<i>10 152</i>	<i>0,4</i>	<i>0,5</i>	<i>-0,2</i>

Fra 1979 til 1989 var økningen i fulldyrka areal størst i sone IV, og det samme var tilfelle i neste tiårsperiode. Alle soner hadde en nedgang i fulldyrka areal fra 1999 til 2009, og det var svært liten forskjell mellom sonene.

Tabell 5.7 Fulldyrka areal fordelt på virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler, og årlig prosentvis endring

	1979	1989	1999	2007	2008	2009*	Årlig % - vis endring		
							79-89	89-99	99-09
Sone I	3 898	4 051	4 001	3 859	3 825	3 796	0,4	-0,1	-0,5
Sone II	373	388	385	367	366	362	0,4	-0,1	-0,6
Sone III	2 190	2 364	2 399	2 307	2 289	2 259	0,8	0,1	-0,6
Sone IV	1 843	2 015	2 086	2 041	2 013	1 982	0,9	0,3	-0,5
<i>Landet</i>	<i>8 304</i>	<i>8 818</i>	<i>8 871</i>	<i>8 574</i>	<i>8 494</i>	<i>8 399</i>	<i>0,6</i>	<i>0,1</i>	<i>-0,5</i>

5.2 Utviklingen i noen produksjoner

Tabellene nedenfor viser fordelingen på landsdeler for ulike produksjoner og utviklingen de siste årene. I St.prp. nr. 1 (2008–2009) heter det blant annet at «*Det skal leggjast til rette for at det norske landbruket kan dekkej etterspurnaden etter varer det er naturleg grunnlag for å produsere i Noreg. Det er dei store grasbaserte produksjonane og kornproduksjonen som brukar det aller meste av jordbruksareala i Noreg og legg grunnlaget for dei største delane av verdiskapinga*». Tabell 5.8a til d nedenfor viser utviklingen i antall jordbruksbedrifter med planteproduksjon, dvs. korn og oljevekster, poteter, grønnsaker på friland og

engareal. Samme jordbruksbedrift kan ha mer enn én produksjon og antallet jordbruksbedrifter med ulike produksjoner kan ikke summeres til totaltall.

Tabell 5.8a Antall jordbruksbedrifter med korn og oljevekster i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	28 112	71	23 837	72	16 026	73	10 459	72	10 089	72
Agder og Telemark	3 355	8	2 473	7	1 449	7	781	5	730	5
Rogaland	1 290	3	1 118	3	661	3	363	2	367	3
Vestlandet	522	1	572	2	273	1	169	1	172	1
Trøndelag	6 099	15	5 008	15	3 455	16	2 730	19	2 703	19
Nord-Norge	154	0	96	0	45	0	48	0	48	0
Hele landet	39 532		33 103		21 909		14 550		14 109	

* Foreløpige tall

Antall jordbruksbedrifter totalt har gått ned for alle fire planteproduksjonene. For korn har det vært nokså stabil fordeling mellom landsdelene. Når det gjelder potetdyrking, så har Nord-Norge fått en relativt større andel, mens reduksjonen har vært størst for Vestlandet. Det totale antall jordbruksbedrifter som dyrker potet er redusert med 70 prosent fra 1999 til 2009, og antallet er nå om lag 4 prosent av hva det var i 1979.

Tabell 5.8b Antall jordbruksbedrifter med poteter i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	27 411	31	11 978	31	3 713	36	1 330	39	1 239	40
Agder og Telemark	9 136	10	3 810	10	677	7	202	6	181	6
Rogaland	5 908	7	2 917	8	798	8	265	8	254	8
Vestlandet	21 816	25	9 090	24	1 446	14	362	11	332	11
Trøndelag	11 039	13	4 590	12	1 442	14	446	13	390	12
Nord-Norge	12 087	14	5 773	15	2 184	21	795	23	731	23
Hele landet	87 397		38 158		10 260		3 400		3 127	

* Foreløpige tall

Antall produsenter med grønnsaker har gått sterkt ned, og var i 1999 på 8 prosent av antallet i 1979. Reduksjonen fortsatte etter 1999, og i 2009 utgjorde antall jordbruksbedrifter 56 prosent av antallet i 1999. For hele landet har antall jordbruksbedrifter gått ned med 96 prosent fra 1979 til 2009. For jordbruksbedrifter med grønnsaker er det særlig Østlandet som har økt sin relative andel, mens det er Vestlandet som har hatt den sterkeste reduksjonen i andel jordbruksbedrifter.

Tabell 5.8c Antall jordbruksbedrifter med grønnsaker på friland i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	8 771	33	2 130	33	1 015	48	740	57	682	57
Agder og Telemark	3 585	14	839	13	210	10	107	8	97	8
Rogaland	2 376	9	742	11	278	13	120	9	116	10
Vestlandet	6 587	25	1 358	21	200	9	102	8	94	8
Trøndelag	2 871	11	626	10	269	13	147	11	131	11
Nord-Norge	2 243	8	821	13	151	7	81	6	68	6
<i>Hele landet</i>	<i>26 433</i>		<i>6 516</i>		<i>2 123</i>		<i>1 297</i>		<i>1 188</i>	

* Foreløpige tall

I tabell 5.8d ser vi utviklingen i antall jordbruksbedrifter med engareal i de ulike landsdelene. Det totale antall jordbruksbedrifter som har engareal er redusert med 35 prosent fra 1999 til 2009, og antallet er nå om lag 36 prosent av hva det var i 1979. Tabellen viser at fordelingen mellom landsdelene er stabil over tid. Fra 1979 til 2009 har andelen jordbruksbedrifter med engareal blitt litt redusert på Vestlandet, Agder og Telemark og i Nord-Norge, mens Østlandet, Rogaland og Trøndelag har økt sine andeler noe.

Tabell 5.8d Antall jordbruksbedrifter med engareal og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	26 374	26	19 398	26	15 417	28	11 093	30	10 901	30
Agder og Telemark	10 425	10	7 612	10	4 864	9	2 879	8	2 854	8
Rogaland	8 366	8	7 157	10	5 893	11	4 355	12	4 261	12
Vestlandet	28 455	28	21 232	28	15 225	27	9 426	25	9 220	25
Trøndelag	13 010	13	9 863	13	8 207	15	5 457	15	5 294	15
Nord-Norge	15 701	15	9 284	12	6 398	11	4 061	11	3 968	11
<i>Hele landet</i>	<i>102 331</i>		<i>74 546</i>		<i>56 004</i>		<i>37 271</i>		<i>36 498</i>	

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999, og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fordeling etter størrelsesgrupper se kapittel 2.2, og for fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabellene 5.9a–f nedenfor viser utviklingen i landsdelene for husdyrproduksjonene, dvs. for melkeproduksjon, ammeku, sau, smågris-, egg- og kyllingproduksjon. Antall besetninger går ned for alle produksjonene.

Tabell 5.9 Antall jordbruksbedrifter med melkekyr i landsdelene og andel i prosent

	1979 ¹⁾		1989 ¹⁾		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	10 186	26	7 012	24	5 371	24	2 999	24	2 826	24
Agder og Telemark	2 612	7	1 704	6	1 230	5	613	5	564	5
Rogaland	4 186	11	3 732	13	3 094	14	1 874	15	1 739	15
Vestlandet	10 837	28	8 148	28	6 033	27	3 222	26	3 010	26
Trøndelag	6 583	17	5 365	18	4 472	20	2 436	19	2 261	19
Nord-Norge	4 502	12	3 182	11	2 459	11	1 406	11	1 303	11
<i>Hele landet</i>	<i>38 906</i>		<i>29 143</i>		<i>22 659</i>		<i>12 550</i>		<i>11 703</i>	

* Foreløpige tall

1) Tallene inkluderer også eventuelle ammekyr

Tabell 5.9a viser at Trøndelag og Rogaland har fått en større andel av melkekubestningene etter 1979, mens alle de andre landsdelene har redusert sin andel. Fra 1999 til 2009 har antall jordbruksbedrifter med melkekyr på landsbasis blitt redusert med 48 prosent. Når det gjelder ammekyr, så viser tabell 5.9b at Agder/Telemark, Rogaland og Nord-Norge har økt sin andel etter 1999, mens Østlandet, Vestlandet og Trøndelag har en noe mindre andel. Antall jordbruksbedrifter med ammeku har blitt redusert med 6 prosent i perioden.

Tabell 5.9b Antall jordbruksbedrifter med ammekyr i landsdelene og andel i prosent

	1999		2003		2005		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	1930	35	1791	32	1 745	33	1 776	34	1 741	34
Agder og Telemark	456	8	453	8	436	8	502	10	490	10
Rogaland	666	12	698	13	602	12	625	12	648	13
Vestlandet	1 111	20	1250	22	1 123	21	1 029	20	998	19
Trøndelag	906	17	928	17	854	16	829	16	777	15
Nord-Norge	395	7	464	8	474	9	487	9	494	10
<i>Hele landet</i>	<i>5 464</i>		<i>5 584</i>		<i>5 234</i>		<i>5 248</i>		<i>5 148</i>	

* Foreløpige tall

Antall jordbruksbedrifter med sau (tabell 5.9c) er redusert med 33 prosent fra 1999 til 2009, og med 66 prosent fra 1979 til 2009. Den relative andelen i Nord-Norge og på Vestlandet er redusert etter 1979, samtidig som særlig Østlandet og Rogaland har økt sin andel. Fra 1999 til 2009 er det spesielt Rogaland som fortsatt har økt sin relative andel.

Tabell 5.9c Antall jordbruksbedrifter med sau i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	6 509	15	4 915	17	4 679	21	3 296	21	3 186	21
Agder og Telemark	2 971	7	2 222	8	1 953	9	1 149	7	1 126	7
Rogaland	4 376	10	3 779	13	3 194	14	2 784	18	2 749	18
Vestlandet	16 916	38	10 786	37	8 024	35	5 118	33	5 038	33
Trøndelag	3 428	8	2 084	7	1 836	8	1 317	8	1 309	9
Nord-Norge	10 314	23	5 101	18	3 023	13	1 884	12	1 846	12
Hele landet	44 514		28 887		22 709		15 548		15 254	

* Foreløpige tall

Tabell 5.9d viser antall jordbruksbedrifter med purker (inkludert ungpurker). Vi ser at Nord-Norge og Rogaland står for en større andel av jordbruksbedriftene i 2009 enn hva de gjorde i 1979, samtidig som det har blitt en betydelig mindre andel på Østlandet. Fra 1999 til 2009 har den relative andelen på Østlandet fortsatt å gå ned, mens Rogaland har fortsatt å øke sin andel noe. Det totale antall jordbruksbedrifter med purker er redusert med 57 prosent fra 1999 til 2009, og antallet er nå om lag 18 prosent av hva det var i 1979.

Tabell 5.9d Antall jordbruksbedrifter med purker i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	4 502	51	2 214	42	1 489	41	619	38	596	38
Agder og Telemark	434	5	240	5	163	4	72	5	68	4
Rogaland	1 258	14	939	18	705	19	347	21	337	21
Vestlandet	912	10	622	12	390	11	158	10	155	10
Trøndelag	1 661	19	1 021	20	692	19	318	19	302	19
Nord-Norge	147	2	193	4	237	6	122	7	115	7
Hele landet	8 914		5 229		3 676		1 636		1 573	

* Foreløpige tall

Tabell 5.9e og tabell 5.9f viser antall jordbruksbedrifter med hhv verpehøns og slaktekyllinger. Når det gjelder verpehøns, så ser vi at totalt antall jordbruksbedrifter har vært nedadgående i hele perioden fra 1979 til 2008 / 2009. Tabellen viser også at Nord-Norge og Rogaland står for en større andel av jordbruksbedriftene i 2009 enn hva de gjorde i 1979, samtidig som det har blitt en mindre andel på Østlandet, Agder og Telemark og i Trøndelag. Fra 1999 til 2009 var fordelingen mellom landsdelene stabil, men antallet ble redusert med 55 prosent i perioden. I 2009 var antallet om lag 13 prosent av hva det var i 1979.

Tabell 5.9e Antall jordbruksbedrifter med verpehøns i landsdelene og andel i prosent

	1979		1989		1999		2008		2009*	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	5 365	37	1 837	31	1 293	32	597	32	600	32
Agder og Telemark	1 557	11	648	11	430	11	169	9	161	9
Rogaland	1 913	13	1 046	18	645	16	330	18	328	18
Vestlandet	2 825	19	1 146	19	828	20	362	19	366	20
Trøndelag	1 945	13	767	13	442	11	196	10	207	11
Nord-Norge	1 034	7	486	8	426	10	202	11	186	10
<i>Hele landet</i>	<i>14 655</i>		<i>5 930</i>		<i>4 064</i>		<i>1 850</i>		<i>1 848</i>	

* Foreløpige tall

Når det gjelder jordbruksbedrifter med slaktekylling (tabell 5.9f) så har antallet økt med ca 15 prosent fra 2001 til 2009. Økningen har vært størst i Trøndelag. Østlandet har redusert sin relative andel fra 55 til 49 prosent i perioden.

Tabell 5.9f Antall jordbruksbedrifter med slaktekylling i landsdelene og andel i prosent

	2001		2003		2007		2008	
	Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
Østlandet	279	55	257	53	286	50	290	46
Agder og Telemark	14	3	15	3	12	2	11	2
Rogaland	84	16	77	16	98	17	111	18
Vestlandet	27	5	27	6	22	4	18	3
Trøndelag	102	20	103	21	155	27	196	31
Nord-Norge	5	1	3	1	2	0	2	0
<i>Hele landet</i>	<i>511</i>		<i>482</i>		<i>575</i>		<i>628</i>	

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon.

For fordeling etter størrelsesgrupper se kapittel 2.2, og fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

5.3 Sysselsetting

Tabell 5.10 viser utviklingen i folkemengde, antall sysselsatte i alt¹⁶, antall sysselsatte normalårsverk i alt¹⁷ og antall årsverk i jordbruket på landsbasis. Statistisk Sentralbyrå (SSB) foretok i 2006 en hovedrevisjon av Nasjonalregnskapet, noe som medførte nye beregninger av sysselsetting helt tilbake til 1970. I 2006 forandret også SSB vilkårene for å inngå i Arbeidskraftundersøkelsen. Aldersgrensen ble senket fra 16 til 15 år, og aldersdefinisjonen ble endret fra «alder ved utgangen av året» til «alder på referansetidspunktet for undersøkelsen».

Folketallet har økt gjennom hele perioden, og var i 2009 nesten 4,8 millioner innbyggere. Det er registrert en sammenhengende økning i antall sysselsatte fra 1993 til 2009, bortsett fra en liten reduksjon fra 2002 til 2003. Arbeidsforbruket i jordbruket har en sammenhengende nedgangstrend etter 2. verdenskrig. I 2009 var andel årsverk i jordbruket på 2,6 prosent av antall sysselsatte normalårsverk.

Tabell 5.10 Folkemengde, sysselsatte i alt og årsverk i alt i jordbruket. 1000 stk.

	1985	1990	1999	2003	2008	2009
Folkemengde per 1.1. ¹⁾	4 146	4 233	4 445	4 552	4 709	4 799
Personer 16–74 år ²⁾	3 004	3 094	3 183	3 257	3 505	3 559
Sysselsatte i alt ²⁾	2 014	2 030	2 258	2 267	2 524	2 508
Sysselsatte i % av befolkningen, 15–74 år ²⁾	67,0	65,6	71,0	69,6	72,0	70,5
Sysselsatte normalårsverk ³⁾	1 763	1 784	1 975	1 960	2 228	2 215
Årsverk i jordbruket i følge BFJ	114,6	98,7	81,6	72,1	59,6	57,9
Andel årsverk i jordbruket ⁴⁾ , %	6,5	5,5	4,1	3,7	2,7	2,6

1) Statistisk sentralbyrå. Befolkningsstatistikk

2) Statistisk sentralbyrå. Arbeidskraftundersøkelsen

3) Statistisk sentralbyrå. Nasjonalregnskapet

4) Årsverk i jordbruket i følge BFJ i forhold til totalt antall normalårsverk i Nasjonalregnskapet

For fylkesvis fordeling og fordeling på landsdeler for sysselsatte og for arbeidsforbruk i jordbruket, se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>.

¹⁶ Nasjonalregnskapets tall for sysselsetting ligger noe høyere enn Arbeidskraftundersøkelsens tall, fordi nasjonalregnskapstall også inkluderer utenlandske arbeidstakere på norske skip i utenriksfart. Deltidsansatte er inkludert i antall sysselsatte.

¹⁷ Antall sysselsatte normalårsverk er definert som antall heltidsregnede inntektsmottakere i produktiv virksomhet (dvs. at deltidsansatte er omregnet til heltids ved å bruke del av full post eller dellønnsbrøk som vekt).

5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket

Utviklingen i arbeidsforbruket henger sammen med utviklingen i antall jordbruksbedrifter som er tatt opp i kapittel 5.1. I dette kapitlet ser vi på utviklingen i arbeidsforbruk for de samme kategoriene som er brukt for utviklingen i jordbruksbedrifter.

5.4.1 Landsdelsnivå

Tabell 5.11 viser registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket med årlig prosentvis endring i perioden 1986 til 2007. Arbeidsforbruket blir stort sett registrert annethvert år. Registreringene følger ikke kalenderåret, og oppgaver for 2007 er derfor fra første halvår dette året og annet halvår i året før. Disse registreringene vil avvike noe fra Totalkalkylen for jordbruket sine beregninger av arbeidsforbruket, etter som Totalkalkylen også inkluderer pelsdyrnæringen i sine beregninger.

I 1989 gikk tallet på timer i et årsverk ned fra 1 975 til 1 875 timer. I 2001 ble et årsverk satt til 1 860 timer, mens det f.o.m. 2002 har vært på 1 845 timer. Nedgangen i arbeidsforbruk fra 1986 til 2007 inkluderer også nedgangen i timer per årsverk.

På landsbasis er nedgangen i arbeidsforbruket minst for perioden 1990–1999, og størst i perioden 1999 til 2007. I alle tre perioder har mengden arbeid utført av kvinner blitt mer reduserte enn arbeidsmengde for menn, men forskjellen i reduksjon har blitt mindre etter hvert. Relativt sett har menns andel av den totale arbeidsinnsatsen økt og kvinners avtatt i perioden 1986 til 2005. Denne utviklingen snudde seg til 2007, etter som kvinners andel av arbeidet økte og menn sin andel ble litt redusert i forhold til 2005.

I perioden 1999 til 2007 i landsdelene Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge ble arbeidsmengden til kvinnene redusert mer enn arbeidsmengde utført av menn. Den totale arbeidsmengden har fra 1999 til 2007 blitt mest redusert på Vestlandet, og minst i Rogaland.

I 2003, 2005 og 2007 er det registrert henholdsvis 1 147, 1 460 og 1 248 årsverk utført av selvstendige næringsdrivende som ikke er fordelt etter kjønn. Disse timene er i tabellene nedenfor fordelt på mann/kvinne med samme forhold som de kjønnsfordelte timene.

Tabell 5.11 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på landsdeler. 1000 årsverk¹⁾

		1986	1990	1999	2003	2005	2007	Årlig % - vis endring		
								86-90	90-99	99-07
Østlandet	Menn	26,1	23,7	19,5	17,7	16,3	15,4	-2,3	-2,1	-2,9
	Kvinner	9,2	7,6	6,3	5,8	5,3	5,0	-4,7	-2,1	-2,8
	Sum	35,3	31,3	25,8	23,5	21,6	20,4	-2,9	-2,1	-2,9
Agder og Telemark	Menn	5,1	4,4	3,5	3,1	2,8	2,6	-3,6	-2,6	-3,7
	Kvinner	2,1	1,5	1,2	1,1	1,0	0,9	-7,4	-2,8	-2,8
	I alt	7,2	5,9	4,7	4,2	3,8	3,5	-4,7	-2,7	-3,4
Rogaland	Menn	9,5	8,7	7,0	6,7	6,1	5,7	-2,3	-2,4	-2,6
	Kvinner	3,1	2,7	2,3	2,2	2,0	2,0	-3,5	-1,9	-1,7
	I alt	12,6	11,4	9,3	8,9	8,2	7,6	-2,6	-2,2	-2,4
Vestlandet	Menn	19,0	17,7	13,9	11,9	11,0	9,9	-1,8	-2,6	-4,2
	Kvinner	7,7	6,9	4,8	4,0	3,5	3,2	-2,7	-3,9	-5,1
	Sum	26,5	24,6	18,5	15,9	14,4	13,1	-1,8	-3,1	-4,4
Trøndelag	Menn	12,8	11,3	9,8	8,8	7,9	7,3	-3,2	-1,6	-3,5
	Kvinner	4,6	3,8	3,0	2,5	2,2	2,2	-4,6	-2,7	-3,8
	Sum	17,3	15,1	12,5	11,3	10,1	9,5	-3,4	-2,0	-3,5
Nord-Norge	Menn	7,9	7,4	6,1	5,5	5,0	4,7	-1,6	-2,1	-3,2
	Kvinner	3,4	2,8	2,2	2,0	1,8	1,7	-4,4	-2,9	-3,1
	Sum	11,2	10,2	8,3	7,5	6,8	6,4	-2,2	-2,3	-3,2
<i>Landet</i>	<i>Menn</i>	<i>80,4</i>	<i>73,2</i>	<i>59,8</i>	<i>53,7</i>	<i>49,1</i>	<i>45,5</i>	<i>-2,3</i>	<i>-2,2</i>	<i>-3,3</i>
	<i>%</i>	<i>73</i>	<i>74</i>	<i>75</i>	<i>75</i>	<i>76</i>	<i>75</i>			
	<i>Kvinner</i>	<i>30,1</i>	<i>25,4</i>	<i>19,7</i>	<i>17,6</i>	<i>15,8</i>	<i>15,0</i>	<i>-4,2</i>	<i>-2,8</i>	<i>-3,4</i>
	<i>%</i>	<i>27</i>	<i>26</i>	<i>25</i>	<i>25</i>	<i>24</i>	<i>25</i>			
	<i>Sum</i>	<i>110,5</i>	<i>98,5</i>	<i>79,5</i>	<i>71,4</i>	<i>64,9</i>	<i>60,5</i>	<i>-2,8</i>	<i>-2,4</i>	<i>-3,4</i>

1) 1975 timer per årsverk til 01.07.1989 og 1875 timer per årsverk til 1999. 1860 timer for 2001 og 1845 timer fra 2003, 2005 og 2007

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige Jordbrukstelingen for 1999.

For fylkesvis fordeling, se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 5.12 viser utviklingen i jordbrukets andel av sysselsettingen i regionene. Dette er beregnet ved at jordbrukets arbeidsforbruk målt i årsverk er relatert til antall sysselsatte i alt i regionen. Størrelsene er derved ikke helt sammenlignbare. I antall sysselsatte inngår også deltidsansatte med mindre enn et årsverk. Et årsverk i jordbruket er ikke synonymt med en sysselsatt. Dels vil en del brukere arbeide utover ett årsverk, og dels vil det være deltidsarbeidsplasser i jordbruket som i det øvrige næringsliv. Det er også vanlig med yrkeskombinasjoner blant brukere. Med dette utgangspunktet vil ikke de absolutte tallene gi et reelt bilde, men gi mulighet for å sammenholde utviklingen mellom områder og i tid.

Tabell 5.12 Jordbrukets andel av sysselsettingen målt ved registrert arbeidsforbruk i årsverk i jordbruket relativt til antall sysselsatte i regionen totalt¹⁾. Prosent

		1997	1999	2003	2005	2007
Østlandet	Menn	3,8	3,5	3,2	2,9	2,6
	Kvinner	1,4	1,3	1,1	1,0	0,9
	I alt	2,7	2,4	2,2	2,0	1,8
Agder og Telemark	Menn	3,4	3,2	2,9	2,6	2,2
	Kvinner	1,3	1,3	1,2	1,0	0,9
	I alt	2,5	2,3	2,1	1,8	1,6
Rogaland	Menn	7,4	6,8	6,5	5,7	4,9
	Kvinner	3,0	2,6	2,5	2,3	1,9
	I alt	5,4	4,9	4,6	4,1	3,5
Vestlandet	Menn	7,5	6,5	5,7	5,2	4,3
	Kvinner	3,4	2,5	2,0	1,9	1,6
	I alt	5,6	4,7	4,0	3,7	3,1
Trøndelag	Menn	9,8	9,6	8,5	7,5	6,6
	Kvinner	3,6	3,2	2,6	2,4	2,2
	I alt	7,0	6,6	5,7	5,1	4,5
Nord-Norge	Menn	5,4	5,0	4,8	4,3	3,9
	Kvinner	2,2	2,1	1,7	1,7	1,6
	I alt	3,9	3,7	3,3	3,0	2,8
Hele landet	Menn	5,4	4,9	4,5	4,1	3,5
	Kvinner	2,1	1,8	1,5	1,5	1,3
	I alt	3,9	3,5	3,1	2,8	2,5

1) Sammenligningen avviker noe fra faktiske forhold, da en sysselsatt i gjennomsnitt arbeider mindre enn ett årsverk

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige Jordbrukstillingen for 1999.

Det framgår av tabell 5.12 at jordbruket har større betydning for sysselsetting for menn enn for kvinner. Målt på denne måten er jordbrukets betydning for sysselsettingen avtagende i alle regioner. Sysselsettingsvirkningen er relativt størst i Trøndelag og minst i Agder/Telemark og på Østlandet.

5.4.2 Kommuneklasser

Tabell 5.13 viser utviklingen i arbeidsforbruket etter kommuneklasser for årene 1990, 1995, 1999, 2003, 2005 og 2007. Kommuneklassene er beskrevet nærmere i kapittel 5.1.2.

I perioden 1990 til 1999 var det de sentrale tjenesteytingskommuner, klasse 7, og min-dre sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner, klasse 4, som opp-levde den største årlige prosentvise nedgangen i arbeidsforbruket totalt. Ser vi på arbeidsforbruket til mennene, så var det også her de sentrale tjenesteytingskommu-ner, klasse 7, som hadde størst årlig reduksjon. For kvinnene var det de mindre sentrale blandede tjenesteytings- og industrikommuner, klasse 4, som hadde størst reduksjon i perioden.

I den siste perioden var det primærnæringskommunene, klasse 1, som hadde størst årlig prosentvis nedgang, både for kvinner og menn. Klasse 6, dvs. mindre sentrale tjenesteytingskommuner, hadde i sum minst reduksjon når det gjelder det totale arbeidsforbruket.

Tabell 5.13 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på kommune-klasser. 1000 årsverk

		1990	1995	1999	2003	2005	2007	Årlig %-vis endring	
								1990-99	1999-07
Klasse 1	Menn	12,5	11,6	10,5	9,3	8,6	7,7	-1,9	-3,9
	Kvinner	4,9	4,1	3,7	3,4	3,0	2,7	-3,0	-4,1
	Sum	17,4	15,7	14,3	12,7	11,5	10,3	-2,2	-4,0
Klasse 2	Menn	15,8	14,7	13,3	12,1	11,1	10,2	-1,9	-3,3
	Kvinner	5,6	4,9	4,3	3,9	3,3	3,2	-2,8	-3,7
	Sum	21,3	19,6	17,6	16,0	14,4	13,4	-2,1	-3,4
Klasse 3	Menn	11,1	10,0	9,0	7,9	7,3	6,8	-2,4	-3,4
	Kvinner	3,7	3,4	2,9	2,6	2,4	2,3	-2,8	-3,1
	Sum	14,9	13,4	11,9	10,5	9,7	9,1	-2,5	-3,3
Klasse 4	Menn	10,4	9,8	8,3	7,3	6,7	6,4	-2,4	-3,3
	Kvinner	3,9	3,6	2,8	2,3	2,2	2,2	-3,4	-3,1
	Sum	14,3	13,4	11,2	9,7	8,9	8,6	-2,7	-3,3
Klasse 5	Menn	16,0	15,0	12,8	11,6	10,3	9,8	-2,4	-3,2
	Kvinner	4,9	4,6	4,0	3,7	3,3	3,2	-2,1	-2,9
	Sum	20,8	19,6	16,8	15,3	13,6	13,0	-2,3	-3,2
Klasse 6	Menn	3,3	3,1	2,7	2,7	2,6	2,2	-2,4	-2,5
	Kvinner	1,2	1,0	0,9	0,9	0,8	0,7	-3,3	-3,0
	Sum	4,5	4,1	3,6	3,6	3,4	2,9	-2,6	-2,6
Klasse 7	Menn	4,1	3,7	3,1	2,7	2,5	2,5	-2,8	-3,0
	Kvinner	1,2	1,2	1,0	0,8	0,8	0,8	-2,3	-2,7
	Sum	5,3	4,8	4,1	3,6	3,3	3,3	-2,7	-2,9
Hele landet	Menn	73,2	67,9	59,8	53,7	49,1	45,5	-2,2	3,3
	Kvinner	25,4	22,7	19,7	17,6	15,8	15,0	-2,8	-3,3
	Sum	98,5	90,6	79,5	71,4	64,9	60,5	-2,4	-3,4

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige jordbrukstillingen i 1999.

5.4.3 Virkeområder for distriktpolitiske virkemidler

Tabell 5.14 viser utviklingen for virkeområdene for distriktpolitiske virkemidler. De ulike sonene er nærmere omtalt i kapittel 5.1.3. Virkemidlene trappes opp i rekken fra I til IV, slik at sone IV har de mest omfattende distriktpolitiske virkemidlene. Sone I ligger utenfor virkeområdet, og det er ikke distriktpolitiske virkemidler i dette området.

Tabell 5.14 Registrert arbeidsforbruk for menn og kvinner i jordbruket fordelt på virkeområder for distriktpolitiske virkemidler. 1000 årsverk

		1990	1995	1999	2003	2005	2007	Årlig %-vis endring	
								1990-99	1999-07
Sone I	Menn	25,3	23,3	20,4	18,5	16,9	15,9	-2,4	-3,1
	Kvinner	7,5	7,1	6,3	5,7	5,3	5,2	-1,9	-2,4
	Sum	32,7	30,4	26,7	24,2	22,2	21,0	-2,3	-2,9
Sone II	Menn	3,5	3,2	2,9	2,6	2,6	2,3	-1,9	-2,7
	Kvinner	1,2	1,1	0,9	0,8	0,7	0,7	-3,4	-2,2
	Sum	4,7	4,3	3,8	3,4	3,3	3,1	-2,3	-2,6
Sone III	Menn	25,2	23,1	20,2	18,1	16,3	15,1	-2,4	-3,6
	Kvinner	9,4	8,3	6,9	6,0	5,2	5,0	-3,4	-4,0
	Sum	34,6	31,5	27,1	24,1	21,5	20,1	-2,7	-3,7
Sone IV	Menn	19,2	18,2	16,3	14,5	13,4	12,2	-1,8	-3,6
	Kvinner	7,3	6,2	5,6	5,1	4,5	4,1	-2,9	-3,8
	Sum	26,5	24,4	21,9	19,6	17,9	16,3	-2,1	-3,6
<i>Hele landet</i>	<i>Menn</i>	<i>73,2</i>	<i>67,9</i>	<i>59,8</i>	<i>53,7</i>	<i>49,1</i>	<i>45,5</i>	<i>-2,2</i>	<i>-3,4</i>
	<i>Kvinner</i>	<i>25,4</i>	<i>22,7</i>	<i>19,7</i>	<i>17,6</i>	<i>15,8</i>	<i>15,0</i>	<i>-2,8</i>	<i>-3,3</i>
	<i>Sum</i>	<i>98,5</i>	<i>90,6</i>	<i>79,5</i>	<i>71,4</i>	<i>64,9</i>	<i>60,5</i>	<i>-2,4</i>	<i>-3,3</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Utvalgstillingene og den fullstendige jordbrukstillingene i 1999.

Virkemiddelområdene er ikke statiske og endringer vil påvirke sammenlignbarheten over tid.

5.5 Alder på bruker

Tabell 5.15 gir en oversikt over aldersfordelingen, og tabell 5.16 viser gjennomsnittsalderen på personlige brukere etter størrelsen på jordbruksbedriftene.

Tabell 5.15 Personlig brukere etter alder. Antall og prosent

Aldersgruppe	1979	1989	1999	2008	2009*
-39	27 811	26 233	17 923	9 098	8 432
%	22	27	26	20	19
40-49	24 093	26 155	20 447	13 520	13 142
%	19	27	29	30	29
50-59	31 914	20 975	19 276	13 539	13 328
%	26	21	28	30	30
60-65	18 587	11 898	7 074	6 480	6 515
%	15	12	10	14	15
66-69	9 466	5 898	2 907	1 975	2 165
%	8	6	4	4	5
over 70	12 553	7 430	2 332	1 067	1 323
%	10	8	3	2	3
Totalt	124 424	98 589	69 959	45 679	44 905

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999 og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Antall brukere har gått ned i hele perioden. Brukere mellom 40 og 60 år utgjør en større andel i 2009 enn i 1979, mens det har blitt færre over 60 år. Gjennomsnittsalderen har gått litt opp de siste årene.

En NILF-rapport om generasjonsskifte i landbruket¹⁸ bygd på materiale fra Driftsgranskingene viser at 40 prosent av personene over 55 år i denne undersøkelsen planlegger å søke om tidligpensjon og for 48 prosent av disse vil det framskynede eiendomsoverdragelsen.

I hovedsak går gjennomsnittsalderen på bruker ned med økende bruksstørrelse (tabell 5.16). I perioden fra 1979 til 1989 gikk gjennomsnittsalderen ned for brukere i de fleste bruksstørrelser. Gjennomsnittsalderen gikk ned for jordbruksbedrifter over 300 dekar og for den minste arealgruppen i perioden fra 1989 til 1999. Fra 1999 til 2009 har gjennomsnittsalderen gått opp for alle bruksstørrelser.

¹⁸Vangsgraven Stubberud K. og K. Samseth 2000. *Slekter kommer, slekter går – om generasjonsskiftet i jordbruket*. NILF-rapport 2000:4

Tabell 5.16 Gjennomsnittlig alder på brukere etter arealgrupper

Størrelsesgruppe	1979	1989	1999	2008	2009*
< 100 ¹⁾	53,5	51,4	50,3	51,5	52,2
100–199	47,3	46,0	46,9	50,0	50,4
200–299	46,1	45,2	45,4	48,3	48,7
300–499	45,7	45,6	45,2	47,3	47,6
500–799	45,3	45,6	45,3	47,0	47,2
≥ 800	45,4	45,1	46,0	46,6	47,1
Alle jordbruksbedrifter	51,9	49,3	48,0	49,5	50,0

* Foreløpige tall

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–100 dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene 1979, 1989 og 1999 og beregna totalpopulasjon i 2008 og 2009

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

5.6 Eiendomsoverdragelse og rekruttering

Landbruksregisteret registrerer antall landbrukseiendommer. Landbrukseiendommene er f.o.m. 2007 knyttet opp mot GAB-registeret¹⁹ der en innhenter opplysninger om eierforhold og bebyggelse. Det er i 2008 ca 189 000 landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal og/eller minst 25 daa produktivt skogareal. Drøyt 174 000 av disse har minst 5 daa eid jordbruksareal. Antall eiendommer er noe redusert de seinere årene. Skog og landskap arbeider for tida med å lage gårdskart for de fleste landbrukseiendommene. Det arbeidet medfører endringer som ikke er blitt registrert tidligere, både for arealer og for antall eiendommer.

Tabell 5.17 gir en oversikt over antall eiendommer med minst 5 dekar eid jordbruksareal og antall eiere. På 70 % av eiendommene er det mannlig eier, mens kvinner eier 24 % av eiendommene. På de resterende eiendommene er eieren f.eks et aksjeselskap, annet selskap, utenlandsk eier, en personlig eier som er død eller eier er uoppgitt. Samme eier kan ha hjemmel til flere grunneiendommer. Alt som tilhører samme eier i en kommune hører til samme landbrukseiendom uten hensyn til om den omfatter flere matrikelnumre (grunneiendommer). En jordbruksbedrift omfatter alt som blir drevet som en enhet, under en ledelse og med felles bruk av produksjonsmidler. Jordbruksbedriften er uavhengig av kommunegrenser og kan omfatte arealer på en eller flere landbrukseiendommer, dvs både eide og leide arealer. Antall landbrukseiendommer er derfor langt høyere enn antall jordbruksbedrifter.

¹⁹ GAB er et offentlig register over Grunneiendommer, Adresser og Bygninger i Norge. Registeret ble opprettet i forbindelse med innføringen av delingsloven den 1. januar 1980 og forvaltes av Statens kartverk.

Tabell 5.17 Antall landbrukseiendommer med minst 5 daa eid jordbruksareal januar 1999 og desember 2008, eiere i desember 2008 og antall jordbruksbedrifter og personlige brukere i 2008

Eiendomsstørrelse	Eiendommer i alt		Eiere, 2008			Antall jordbruksbedrifter	Brukere, 2008		
	1999	2008	Mann	Kvinne	Uopers. o.a.		Mann	Kvinne	Upersonlige
< 100 daa	143 207	136 733	91 936	35 814	8 983	14 873	11 001	2 370	1 502
%	80	78	67	26	7	30	74	16	10
100–199 daa	25 553	25 280	20 216	4 365	699	14 481	12 090	2 095	296
%	14	14	80	17	3	30	83	14	2
200–299 daa	6 972	7 705	6 196	1 275	234	9 198	7 734	1 119	345
%	4	4	80	17	3	19	84	12	4
300–499 daa	3 057	3 740	3 013	567	160	7 031	5 866	677	488
%	2	2	81	15	4	14	83	10	7
500-799 daa	633	810	619	124	67	2 315	1 822	182	311
%	0	0	76	15	8	5	79	8	13
> 800 daa	176	172	109	19	44	927	691	32	204
%	0	0	63	11	26	2	75	3	22
Landet	179 598	174 440	122 089	42 164	10 187	48 825	39 204	6 475	3 146
%	100	100	70	24	6	100	80	13	6

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Eieropplysninger er hentet fra GAB (tinglyste hjemmelshavere). Den beregnede totalpopulasjon for antall jordbruksbedrifter og brukere i 2008.

I tillegg er det ca. 12 000 rene skogeiendommer med minst 25 dekar produktivt skogareal.

Fra og med 1. september 2001 økte konsesjonsgrensen for bebygd eiendom fra 5 til 20 dekar²⁰ totalareal. Dette medførte at 16 prosent av landbrukseiendommene hadde mindre areal enn konsesjonsgrensen. Fra 1. januar 2004 fikk vi ny konsesjonslov²¹ som hevet konsesjonsgrensen ytterligere. Arealgrensen ble 100 dekar totalareal, så lenge det er under 20 dekar fulldyrket jord på bebygde eiendommer. Fra 1. januar 2010 ble arealgrensen ytterligere utvidet, og grensene er nå 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller 100 dekar totalt. Alle utvidelser medfører at enda flere eiendommer blir konsesjonsfrie.

²⁰ Innst. S. nr. 167 (1999-2000)

²¹ Lov 2003-11.28 nr 98: Lov om konsesjon ved erverv av fast eiendom (konsesjonsloven) mv.

5.7 Bygdeutvikling

Yrkeskombinasjoner er vanlig i landbrukshusholdene og flere henter inntekt utenom garden og jordbruket. Inntektskombinasjoner kan være stabile tilpasninger og gjør at små jordbruksbedrifter ikke nødvendigvis er marginale og på vei mot nedleggelse eller fraflytting. Jordbrukseiendommene kan være en avgjørende bosettingsfaktor i kommunene og ha positive ringvirkninger på det øvrige næringsliv.

Fra og med 1988 er det bevilget betydelige BU-midler, der formålet er å skape grunnlag for ny og lønnsom næringsutvikling på bygdene både innen landbruket og i tilknytning til landbruket. I forskrift fastsatt av Landbruksdepartementet 28. januar 2009 fastslås det at formålet med BU-midlene er «å legge til rette for langsiktig og lønnsom verdiskaping, samt desentralisert bosetting med utgangspunkt i landbrukets ressurser generelt og landbrukseiendommen spesielt. Forskriften skal også legge til rette for et landbruk der kvinner og menn gis like muligheter». BU-midlene er det viktigste økonomiske virkemidlet til Landbruks- og matdepartementet for å nå målet om næringsutvikling i og i tilknytning til landbruket.

Både de sentrale og fylkesvise bygdeutviklingsmidler forvaltes av Innovasjon Norge, mens Fylkesmennene forvalter de fylkesvise utviklings- og tilretteleggingstiltakene.

BU-midlene ble fra og med 1993 gjort landsdekkende og omfatter fra 1994 både midler rettet mot nye næringer og midler knyttet til investeringer i tradisjonelt jord- og hagebruk. De inkluderer i dag blant annet tilskudd til utrednings- og tilretteleggingstiltak, etablererstipend, tilskudd til bedriftsutvikling, tilskudd og rentestøtte til investeringer, samt tilskudd til mindre investeringer i forbindelse med generasjonsskifte, til praktikantordning og til andre tiltak. Fra og med 1998 ble det gitt egne midler til grøfing, første året i Nord-Norge og Namdalen og de to neste årene til alle fylkene.

Midlene til fylkene fordeler seg slik som vist i tabell 5.20. Midlene gis på to nivåer. Et som forvaltes av Innovasjon Norge, og et som forvaltes på fylkesplan av fylkesmannens landbruksavdeling (FMLA). I 2003 ble ordningen med BU-lån (investeringsslån) avvirket, og erstattet med en ny ordning med rentestøtte.

Fra 2004 ble det gjennomført et 4-årig prosjekt med regionale BU-midler i Oppland, forvaltet av regionrådene for Valdres og Nord-Gudbrandsdal. Dette prosjektet ble evaluert i LU-rapport nr 5-2007, og rapporten konkluderer med at «Erfaringene fra Valdres og Nord-Gudbrandsdal tilsier at BU-midler med fordel kan forvaltes på et lavere nivå enn hos statlige organer på fylkesnivå». I følge Strategier for landbruksrelatert næringsutvikling²², ble det ved utgangen av 2007 klart at prosjektet ble forlenget i to år, dvs. det var fungerende også i 2008 og 2009. Strateginotatet sier videre at ordningen med lokal forvaltning videreføres også etter 2009.

Tabell 5.18 viser en oversikt over søknader om BU-midler til Innovasjon Norge. Antall søknader har i hovedsak gått ned de siste årene, først og fremst fordi det foretas en grundig siling av prosjekter på kommuneplanet for å utnytte de knappe rammene best mulig. De sakene som innvilges støtte er også gjennomgående større enn for noen år tilbake.

---

²² Strateginotat utarbeidet av Landbruksforum i Oppland 19.02.2009

Tabell 5.18 Søknader om BU-midler

	1995	1999	2007	2008	2009
Antall søknader ¹⁾	4 027	9 315	2 448	2 424	2 635
Antall innvilgede søknader	3 357	8 527	2 136	2 134	2 359
Andel innvilget, i %	83	91	87	88	90

¹⁾ Søknader om risikolån (ikke BU-midler) inngår også i tallene, men bare tapsfondsavsetningene for disse lånene dekkes av BU-midlene.

Kilde: Innovasjon Norge

I 2004 ble det innført en ny ordning, hvor Innovasjon Norge (IN) bidrar med rentestøtte til investeringslån. IN gir tilsagn om en låneramme, som er et uttrykk for hvor stort lån (oftest i privat bank) som IN vil være med å subsidiere med rentestøtte. Det er bare selve rentestøtten som er BU-midler. Tabell 5.19 viser en oversikt over tildeling av BU-midler og lånerammer for beregning av rentestøtte.

Tabell 5.19 Tildeling av BU-midler, millioner kroner²⁾

	1995	1999	2007	2008	2009			
	BU-tilskudd	BU-tilskudd	BU-tilskudd	Låneramme	BU-tilskudd	Låneramme	BU-tilskudd	Låneramme
Tradisjonelt jord- og hagebruk	115	220	218	582	229	658	326	832
Grøfting		32						
Andre BU-tiltak	313	343	95	93	91	78	105	91
Forvaltet av fylkesmannen			75		83		83	
Sum	428	595	388	675	307	736	514	923

2) Støtte innvilget av BU-forsøksregionene Valdres og Nord-Gudbrandsdal i Oppland inngår ikke i tallene.

Kilde: Innovasjon Norge

Tabell 5.20 viser den fylkesvise fordelingen av midlene i 1999, 2008 og 2009. Bevilgninger til tradisjonelt jord- og hagebruk hadde en økning på om lag 30 prosent fra 2008 til 2009. Det er Møre og Romsdal som har hatt den største økningen, mens Hedmark, Akershus og Aust-Agder har hatt en reduksjon i perioden.

Bevilgninger til tiltak utenom tradisjonelt jord- og hagebruk (såkalte «andre tiltak») ble totalt sett redusert med om lag 22 prosent fra 2008 til 2009. Akershus hadde den største økning en i bevilgninger til andre tiltak, mens Møre og Romsdal hadde den største reduksjonen.

Tabell 5.20 Fylkesvis tildeling av BU-midler. Millioner kroner¹⁾

	1999			2008			2009		
	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Sum	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Sum	Jord- og hagebruk	Andre tiltak	Sum
Østfold	8,2	15,6	25,5	35,2	8,1	43,3	45,9	10,6	56,4
Akershus ²⁾	6,6	13,9	22,3	29,8	3,2	33,0	22,9	8,9	31,9
Oslo				0,4	0,2	0,6	0	0,7	0,7
Hedmark	16,9	22,4	42,4	72,2	11,6	83,9	66,7	8,4	75,2
Oppland	18,8	24,6	46,2	41,5	8,6	50,1	77,2	10,2	87,4
Buskerud	9,6	17,7	28,4	38,2	15,1	53,2	39,7	7,4	47,1
Vestfold	6,7	11,8	19,5	33,4	5,9	39,3	35,7	7,8	43,6
Telemark	7,1	16,5	24,2	32,5	7,1	39,6	40,5	5,0	45,6
Aust-Agder	5,3	12,1	17,7	19,1	6,7	25,8	13,1	17,4	30,5
Vest-Agder	6,2	13,3	19,9	24,2	6,1	30,3	31,4	4,3	35,7
Rogaland	14,9	23,5	40,3	63,1	11,7	74,8	95,5	19,8	115,4
Hordaland	12,7	22,5	36,8	54,2	7,5	61,7	76,0	18,4	94,4
Sogn og Fjordane	17,8	27,6	47,0	67,8	17,7	85,5	86,1	20,3	106,4
Møre og Romsdal	16,8	24,7	43,6	70,1	10,3	80,4	111,3	3,6	114,9
Sør-Trøndelag	15,1	23,2	40,9	73,3	10,5	83,7	87,8	14,7	102,4
Nord-Trøndelag	21,0	25,7	49,7	93,7	10,7	104,4	129,5	8,9	138,4
Nordland	15,9	20,4	40,1	66,4	12,7	79,1	102,5	10,5	113,1
Troms	12,0	15,9	29,8	54,3	9,5	63,7	75,0	13,6	88,7
Finnmark	8,4	11,6	20,7	17,9	5,6	23,5	20,9	5,0	25,9
FMLA						82,7			82,5
Sum	220,0	343,0	595,0	887,3	251,3	1 138,7	1 158	197	1 437

1) Både BU-tilskudd og låneramme for beregning av rentestøtte inngår i tallene for 2008 og 2009. Støtte innvilget av forsøksregionene i Valdres og Nord-Gudbrandsdalen inngår ikke i tallene.

2) Inklusive Oslo i 1999

Kilde: Innovasjon Norge

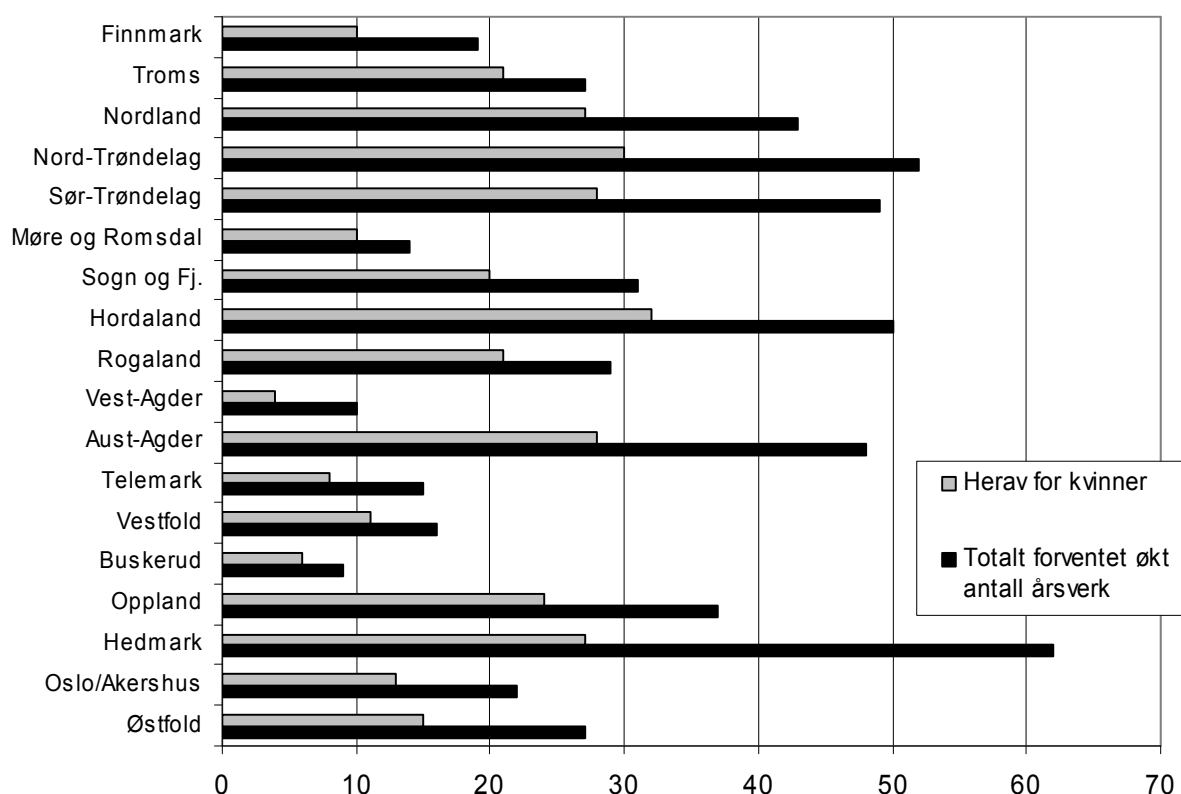
Til sammen forventet søkerne i 2009 en sysselsettingsvekst på 560 årsverk, hvorav 60 prosent var for kvinner. Dette er en økning på 149 årsverk siden 2008. Kvinneandelen har vært økende de siste årene, men gikk noe ned i 2009. Tabell 5.21 viser forventet økning i sysselsetting, målt i antall årsverk, ut i fra søkerens vurdering på søknadstidspunktet. Antall arbeidsplasser er større enn antall årsverk fordi det også er en del deltidsarbeidsplasser.

Tabell 5.21 Søkeres forventninger om sysselsettingsvekst på søknadstidspunktet. Årsverk

	1995	1999	2001	2003	2005	2008	2009
<i>Sum</i>	<i>998</i>	<i>914</i>	<i>687</i>	<i>750</i>	<i>672</i>	<i>411</i>	<i>560</i>
<i>Prosent kvinner</i>	<i>51</i>	<i>51</i>	<i>48</i>	<i>48</i>	<i>50</i>	<i>65</i>	<i>60</i>

Kilde: Innovasjon Norge

Midlene tildeles for å øke sysselsettingen i tilknytning til landbruket, og kvinner er prioritert innenfor målgruppen. Figur 5.1 viser søkeres forventninger på søknadstidspunktet til økt sysselsetting målt i antall årsverk og hvilken andel som vil være for kvinner.

Figur 5.1 Søkeres forventninger om økt sysselsetting (antall årsverk), totalt og kvinneandelen, på søknadstidspunktet for tilskudd til etablering, bedriftsutvikling og tilleggsnæringer i 2009

Kilde: Innovasjon Norge

5.8 Tilleggsnæringer

Det er gjennom en årrekke satset på å utvide næringsgrunnlaget med basis i jordbruksbedrifter, blant annet gjennom bygdeutviklingsmidlene (kapittel 5.7) som et middel for å styrke og opprettholde bosetting og sysselsetting. Resultatkontrollen har tidligere gitt forholdsvis fyldig omtale av en del tilleggsnæringer.²³

Landbruksundersøkelsen 2007 fra SSB hadde spørsmål om tilleggsnæringer. I tabell 5.22 viser vi fylkesvis antall enheter med tilleggsnæringer, en prosentvis fordeling av noen sentrale aktiviteter og arbeidsforbruket. Bearbeiding av eget skogsvirke, bortfeste av tomter og utleie av jordbruksareal er aktiviteter med relativt stort omfang som ikke er spesifisert i tabellen. I Statistisk sentralbyrås materiale regnes pelsdyrnæringen som en tilleggsnæringer, mens i Totalkalkylen for jordbruket inngår pelsdyrproduksjonen i jordbruket.

Antallet som driver med tilleggsnæringer har gått ned med 31 prosent fra 1999 til 2007 i følge disse undersøkelsene. Det er nedgang i antallet med leiekjøring og i antallet som driver camping, hytteutleie eller gårdsturisme. Tallet på de som hadde utleie av jakt/fiskerett, og utleie av driftbygning/våningshus økte i 2005, men gikk ned i 2007. Antallet som drev øvrige aktiviteter som inngår i «Annet» økte i perioden fram til 2005. I 2007 var aktiviteten lavere enn i 1999.

I 1999 var det en fullstendig telling, mens det i 2003, 2005 og 2007 var en utvalgsundersøkelse. I tillegg har SSB enkelte år spesifisert på skjemaet at diverse typer tilleggsnæringer skal inngå i rapporteringen, slik at resultatene blir derfor ikke helt sammenlignbare mellom år.

På en driftsenhet kan det være aktiviteter som faller inn under flere ulike grupper.

Leiekjøring er den vanligste tilleggsnæringen i tillegg til samleposten «Annet». På landsbasis drev 40 prosent av de som hadde tilleggsnæringer i 2007 med leiekjøring.

Landbruksundersøkelsen 2009 hadde ikke arbeidsinnsats og dermed tilleggsnæringer som tema, og det vil derfor ikke være tilgjengelig tall for 2009 på dette området. Det vil imidlertid bli tatt inn som tema på Landbrukstelling 2010.

---

²³ I Resultatkontrollen 2002 er bygdeturisme, produksjon av pyntegrønt, tørkede urter, pelsdyrhold, birøkt, andre spesielle husdyrproduksjoner, aktiviteter knyttet til hest og grønn omsorg samt bygdeservice omtalt.

Tabell 5.22 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer og tilhørende arbeidsforbruk. Fylkesvis utbredelse av de ulike tilleggsnæringene 2007

	Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæring						Arbeid, årsverk
	Antall i alt	Leiekjøring	Utleie jakt- og fiskerett	Prosent Camping, hytteutleie, gardsturisme	Utleie av driftsbygning og våningshus	Annet	
<i>Landet, 1999</i>	<i>29 097</i>	<i>14 076</i>	<i>5 851</i>	<i>3 106</i>	<i>3 490</i>	<i>12 096</i>	<i>4 357</i>
<i>Landet, 2003</i>	<i>21 260</i>	<i>9 975</i>	<i>4 794</i>	<i>3 023</i>	<i>4 021</i>	<i>13 152</i>	<i>3 511</i>
<i>Landet, 2005</i>	<i>25 317</i>	<i>10 551</i>	<i>7 580</i>	<i>2 827</i>	<i>5 241</i>	<i>16 350</i>	<i>3 690</i>
<i>Landet, 2007</i>	<i>20 105</i>	<i>8 133</i>	<i>4 791</i>	<i>2 325</i>	<i>4 116</i>	<i>10 998</i>	<i>3 539</i>
Østfold	1 113	31 %	4 %	4 %	23 %	38 %	175
Akershus	1 194	31 %	8 %	4 %	28 %	29 %	267
Hedmark	1 606	26 %	19 %	6 %	14 %	35 %	292
Oppland	2 266	29 %	21 %	6 %	14 %	30 %	320
Buskerud	1 469	23 %	21 %	11 %	12 %	34 %	273
Vestfold	955	27 %	10 %	4 %	21 %	38 %	126
<i>Østlandet</i>	<i>8 603</i>	<i>28 %</i>	<i>16 %</i>	<i>6 %</i>	<i>17 %</i>	<i>33 %</i>	<i>1 453</i>
Telemark	781	25 %	9 %	11 %	12 %	44 %	148
Aust-Agder	386	33 %	13 %	4 %	9 %	41 %	47
Vest-Agder	479	32 %	7 %	11 %	13 %	37 %	89
<i>Agder og Telemark</i>	<i>1 646</i>	<i>29 %</i>	<i>10 %</i>	<i>9 %</i>	<i>11 %</i>	<i>41 %</i>	<i>284</i>
<i>Rogaland</i>	<i>1 661</i>	<i>22 %</i>	<i>11 %</i>	<i>8 %</i>	<i>13 %</i>	<i>47 %</i>	<i>298</i>
Hordaland	1 077	29 %	4 %	11 %	17 %	39 %	221
Sogn og Fjordane	1 276	20 %	19 %	13 %	8 %	39 %	229
Møre og Romsdal	1 305	31 %	19 %	9 %	10 %	31 %	222
<i>Vestlandet</i>	<i>3 658</i>	<i>27 %</i>	<i>15 %</i>	<i>11 %</i>	<i>11 %</i>	<i>36 %</i>	<i>672</i>
Sør-Trøndelag	1 546	24 %	26 %	6 %	10 %	34 %	299
Nord-Trøndelag	1 571	24 %	24 %	8 %	8 %	36 %	253
<i>Trøndelag</i>	<i>3 117</i>	<i>24 %</i>	<i>25 %</i>	<i>7 %</i>	<i>9 %</i>	<i>35 %</i>	<i>551</i>
Nordland	842	32 %	11 %	7 %	10 %	40 %	184
Troms	442	31 %	10 %	7 %	12 %	40 %	64
Finnmark	136	33 %	0 %	12 %	11 %	43 %	33
<i>Nord-Norge</i>	<i>1 420</i>	<i>31 %</i>	<i>10 %</i>	<i>8 %</i>	<i>11 %</i>	<i>40 %</i>	<i>281</i>

Kilde: SSB. Jordbrukstellingene 1999 og Landbruksundersøkelsen 2003, 2005 og 2007.

Leiekjøring er vanlig over hele landet. Utleie av jakt og fiskerettigheter er relativt hyppigst i Trøndelagsfylkene og deler av Østlandet og Vestlandet. Camping, hytteutleie og annen gardsturisme har høy andel i Sogn og Fjordane, Finnmark, Buskerud, Telemark, Vest-Agder, og Hordaland. Utleie av bygninger for øvrig er vanlig i Akershus, Østfold, Vestfold og Hordaland.

I følge SSBs campingstatistikk er det flest registrerte campingplasser i Oppland og dernest i Nordland fylke i 2006. SSB registrerer også overnattinger i hyttegrennder, og av dette var det flest i Hedmark og Oppland i 2006. Når det gjelder hytteformidlere i 2005, så hadde Hedmark og Buskerud flest formidlede overnattinger. SSBs registreringer dekker bedrifter over en viss størrelse og inkluderer i liten ut-

strekning gardsturisme. Det viser imidlertid at turistmarkedet har regionale variasjoner både i omfang og i hvilke tilbud som markedsføres.

Tabell 5.23 nedenfor viser tilsvarende tall for kommuneklasser og virkeområder for distriktpolitiske virkemidler. (Disse geografiske inndelingene er nærmere beskrevet i kapitlene 5.1.2 og 5.1.3.)

Tabell 5.23 Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæringer. Geografisk fordeling. 2007

	Antall jordbruksbedrifter med tilleggsnæring					
	Antall i alt	Prosent				
		Leiekjøring	Utleie jakt- og fiskerett	Camping, hytteutleie, gardsturisme	Utleie av driftsbygning, våningshus	Annet
<i>Landet, 2007</i>	<i>20 105</i>	<i>8 133</i>	<i>4 791</i>	<i>2 325</i>	<i>4 116</i>	<i>10 998</i>
Sone I	7 797	28 %	10 %	4 %	20 %	38 %
Sone II	902	28 %	16 %	7 %	13 %	37 %
Sone III	6 722	24 %	21 %	10 %	10 %	35 %
Sone IV	4 684	29 %	19 %	10 %	9 %	34 %
Klasse 1	3 269	27 %	22 %	11 %	7 %	33 %
Klasse 2	3 430	25 %	20 %	8 %	11 %	35 %
Klasse 3	2 654	27 %	11 %	9 %	14 %	40 %
Klasse 4	2 937	25 %	19 %	12 %	10 %	35 %
Klasse 5	5 559	27 %	12 %	4 %	17 %	40 %
Klasse 6	773	26 %	14 %	8 %	13 %	38 %
Klasse 7	1 484	31 %	11 %	3 %	26 %	29 %

Kilde: SSB. Landbruksundersøkelsen 2007.

Leiekjøring er vanlig i alle virkeområder, og er ellers jevnt fordelt mellom kommuneklassene. Utleie av driftsbygning og våningshus er vanligst i sone I, og i kommuneklasse 5 og 7. Utleie av jakt og fiskerett er vanligst i mindre sentrale områder (sone III og IV) og i landbrukskommuner (klasse 1 og 2). Camping, hytteutleie og gardsturisme er mest utbredt i sone III og IV, og i kommuneklasse 1 og 4.

Driftsgranskingene registrerer driftsoverskudd for næringsvirksomhet og deler denne i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæringer og annen næring. Driftsgranskingene inneholder jordbruksbedrifter «der en vesentlig del av inntektene kommer fra bruket» uten at de er rekruttert spesielt med tanke på tilleggsnæringer. For de 861 jordbruksbedriftene som inngikk i denne undersøkelsen i 2008, ga tilleggsnæringer et driftsoverskudd på kroner 52 000 i gjennomsnitt per bedrift. Det er mer enn det dobbelte av skogbrukets bidrag, og 17 prosent av jordbrukets driftsoverskudd. Tabell 5.24 viser at tilleggsnæringer er en betydelig inntektskilde i alle bruksstørrelser i driftsgranskingmaterialet.

Tabell 5.24 Driftsoverskudd i jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring. 2008.
1000 kr

Arealgruppe, dekar	Jordbruk	Skogbruk	Tilleggsnæring	Annen næring
0–49	333,5	-0,2	50,7	9,0
50–99	176,5	6,4	15,4	26,0
100–199	215,4	13,3	54,2	33,5
200–299	305,2	16,0	45,0	22,3
300–499	327,5	25,9	53,2	20,5
> 500	514,8	40,0	79,3	43,4
Alle jordbr.bedrifter	304,3	19,9	52,0	27,1

Kilde: NILF. Driftsgranskingene 2008.

Driftsgranskingene ble fra og med regnskapsåret 2005 videreutviklet i forhold til tidligere, og det ble fra da av gjort grundigere undersøkelser av tilleggsnæring. Alle inntekter, kostnader, eiendeler og arbeidsforbruk får nå en kode som sier hvilken aktivitet det drives med.

På 700 av de 861 jordbruksbedriftene er det registrert driftsoverskudd på tilleggsnæring, noe som utgjør 81,3 prosent av alle jordbruksbedrifter. Mange jordbruksbedrifter har registrert driftsoverskudd på flere tilleggsnæringsaktiviteter. På 40 prosent av bedriftene er det kun 1 type tilleggsnæring, mens 33 prosent har 2 ulike typer. De resterende 27 prosent har 3 eller flere tilleggsnæringsaktiviteter i jordbruksbedriften.

Tabell 5.25 viser gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidstimer og investeringer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. Kolonnene merket n viser hvor mange observasjoner som ligger til grunn for tilhørende gjennomsnitt.

Tabell 5.25 Gjennomsnittlig driftsoverskudd, omsetning, arbeidstimer og investeringer i ulike tilleggsnæringsaktiviteter og i gjennomsnitt per jordbruksbedrift. 2008

	Driftsoverskudd		Omsetning		Arbeidstimer		Investering	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Utleie	390	43 000	364	61 600	216	39	35	210 900
Maskinkjøring	401	30 200	401	68 000	393	138	15	159 700
Vareproduksjon	225	9 200	188	66 100	178	203	25	298 100
Utmarksnæring	252	31 000	251	41 000	94	17	5	262 300
Turisme	23	59 200	22	136 700	22	467	7	152 000
Annen tjenesteyting	74	57 100	68	123 000	65	392	6	112 300
Gj.snitt per jordbr.bedr.	700	63 400	684	122 600	628	217	91	222 900

Kilde: NILF. Driftsgranskingene 2008.

Driftsoverskudd i tilleggsnæringen er i gjennomsnitt kr 63 400 på disse jordbruksbedriftene, og dette utgjør 6,8 prosent av den totale inntekten i bedriften. I forhold til 2007-tallene er dette en økning på 13 600 kroner per jordbruksbedrift, noe som blant annet skyldes frasalg av utleieeiendom på enkeltbedrifter. Det var registrert omsetning på noen færre jordbruksbedrifter enn de som har beregnet driftsoverskudd. Dette kommer av at flere jordbruksbedrifter kun har kostnader på tilleggsnæring eller kun balanseverdier og derav avskrivninger, noe som medfører at de får beregnet negativt driftsresultat uten å ha omsetning.

Det er brukerne selv som oppgir arbeidsforbruket og for en del er det vanskelig å skille helt nøyaktig mellom timer i jordbruket og timer på tilleggsnæring. Det er derfor knyttet noe mer usikkerhet til registreringene av arbeidstimer enn til de økonomiske tallene.

I 2008 var det 91 jordbruksbedrifter som foretok investeringer i tilleggsnæring. Med investeringer mener vi her så store påkostninger at de ble aktivert i balansen.

Vi ser at det er maskinkjøring og utleie som er de tilleggsnæringsaktivitetene som er mest utbredt, mens det er turisme og annen tjenesteyting som gir høyest gjennomsnittlig driftsoverskudd. Annen tjenesteyting omfatter blant annet Inn på tunet, landbruksverksted, klauvskjæring med mer. Turisme er den mest arbeidskrevende tilleggsnæringen, med gjennomsnittlig 467 timer per jordbruksbedrift.

6 Miljø- og ressursvern

St.meld. nr. 19 (1999–2000) trekker opp retningslinjer for miljøpolitikken i landbruket. Det heter:

«Regjeringen mener miljøutfordringene for landbruket i tida framover vil være knyttet til å oppnå bærekraftig forvaltning av naturressursene, å øke vekten på produksjon, forvaltning og synliggjøring av jordbrukets miljøgoder»

og videre

«Tilpassning til mer kretsløpsbasert produksjon er en sentral strategi i dette arbeidet. Kretsløpsbasert produksjon innebærer at tap av næringsstoffer fra jordbruksproduksjonen skal reduseres, og at tilførsel av miljøskadelige stoffer til produksjonskjeden skal minimeres.»

Landbruks- og matdepartementet og Miljøverndepartementet har systematisk rapportering av de resultater som oppnås gjennom miljøarbeidet i landbruket. Resultatene fra arbeidet dokumenteres i en årlig rapport fra Statistisk sentralbyrå. Budsjett-nemndas resultatkontroll for miljø- og ressursvern bygger på denne rapporten samt Totalkalkylen for jordbruket fra Budsjett-nemnda, og benytter følgende indikatorer:

- jordarbeiding/erosjon
- gjødselbruk
- plantevernmidler
- landbruksplast
- kulturlandskap

6.1 Miljøprogram i jordbruket

Langsiktig ressursforvaltning og ivaretagelse av miljøet er viktige hensyn i landbrukspolitikken. Hovedutfordringen er å sikre en bærekraftig ressursforvaltning der miljøhensyn i næringsvirksomheten, vern om areal og ressurser i et langsiktig perspektiv og utvikling av miljøgodene i jordbruket står i fokus. Ved jordbruksoppgjøret 2003 ble det derfor bestemt at det skulle innføres miljøprogram i jordbruket. Hovedhensikten var å øke miljøarbeidet i jordbruket, og gjøre miljøordningene og miljøinnsatsen mer synlig. Miljøprogram i jordbruket er delt på fire nivå:

Nasjonalt miljøprogram ble innført fra 2004, og skal sikre mangfoldet i norsk jordbrukslandskap og sikre at særprega landskapstyper (som bla verdifulle biotoper og kulturmiljø) blir ivaretatt. Det skal også medvirke til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensing og tap av næringsstoffer, og ivareta internasjonale plikter. Virkemidlene er areal- og kulturlandskapstilskudd, tilskudd til dyr på beite, tilskudd til bevaringsverdige storferaser og tilskudd til økologisk jordbruk.

Regionale fylkesvise miljøprogram (RMP) ble innført fra 2005, og skal bidra til økt forankring av miljøarbeidet i landbruket på lokalt og regionalt nivå. Det er fylkesmannen som utarbeider RMP, og det enkelte fylke kan prioritere og utforme miljøordninger og tiltak etter lokale behov og miljøutfordringer. RMP erstatter de tidligere nasjonale tilskuddene til endret jordarbeiding, dyrking av fôr i fjellet, seterdrift, organisert beitebruk og driftvansketilskudd til brattlendte bruk. RMP omfatter mange ordninger, og omfattet i 2008 mer enn 150 ulike tilskuddsordninger og ca 220 deltiltak. For å kunne få tilskudd fra det nasjonale eller det regionale miljøprogrammet må søkeren oppfylle vilkårene for å ta imot produksjonstilskudd i jordbruket. Beitelag er unntatt fra dette kravet.

Kommunale miljøordninger omfatter SMIL (spesielle miljøtiltak i jordbruket) og NMSK (nærings- og miljøtiltak i skogbruket), og ordningene ble innført i 2004. Saksbehandlingen skal bygge på kommunale tiltaksstrategier, men også ta hensyn til prioriteringene i RMP for fylket. Personer, organisasjoner og andre utenom det aktive produksjonsjordbruket kan også søke her.

Miljøplan på den enkelte jordbruksbedrift er en helhetlig og systematisk gjennomgang og dokumentasjon av miljøtilstanden og miljøarbeidet på gården, fastsatt i Forskrift om miljøplan av 15.01.2003. Miljøplanen vil være et utgangspunkt for å planlegge og gjennomføre tiltak på jordbruksbedriften, der hensikten er å oppnå en mer miljøvennlig jordbruksproduksjon og at positive miljøeffekter kan holdes ved like eller økes. Miljøplan er et system i to trinn der trinn 1 skal inneholde kart over jordbruksarealene og andre areal foretaket disponerer (her skal kulturminner og spesielle arealer av miljømessig betydning kartfestes og beskrives), gjødselplan og sprøytejournal, utfylt sjekkliste som SLF har utarbeidet, plan med frist for nødvendige tiltak og dokumentasjon på gjennomførte tiltak. Trinn 2 er knyttet til spesielle miljøformål i jordbruket, og omfatter målsetting for foretakets miljøinnsats, plan for tiltak og dokumentasjon på gjennomføringen.

Tabell 6.1 viser hvilke omfang de ulike miljøprogrammene har hatt i årene 2005, 2007 og 2008, og hvor stor andel hvert program utgjør av totalen.

Tabell 6.1 Miljøtilskudd i jordbruket. Millioner kroner og andel for hvert program

	2005		2007		2008	
	Kroner	%	Kroner	%	Kroner	%
Nasjonale miljøprogram	3 372,0	80,9	3 630,0	85,1	3 658,0	85,4
Regionale miljøprogram						
Gjengroing	96,6		113,1		111,0	
Verdifulle kulturlandskap	59,1		81,1		81,0	
Kulturminneverdier	4,2		7,2		7,4	
Tilgjengelighet og friluftsliv	7,2		6,8		7,2	
Avrenning til vassdrag	156,3		164,3		163,6	
Plantevernmidler	2,2		3,6		3,7	
Innsamling av avfall	3,8		4,6		4,8	
Anna, kulturlandskap	2,2		1,8		1,9	
Anna, forurensing			2,8		2,7	
Sum	331,6	8,0	385,3	9,0	383,3	9,0
Antall søknader	29 932		30 987		30 988	
- herav fellestiltak	883		899		893	
Kommunale miljøordninger ¹⁾						
SMIL	225,0		139,3		131,3	
NMSK	240,0		112,0		109,0	
Sum	465,0	11,2	251,3	5,9	240,3	5,6
Totalt landet	4 168,6		4266,6		4 281,6	

1) 2005-tallene er totalt bevilget for årene 2004 og 2005

Kilde: Statistisk sentralbyrå (Resultatkontroll jordbruk 2009) og Statens landbruksforvaltning

I mars 2008 kom Statens landbruksforvaltning med en rapport om *Evaluering av regionale miljøprogram*. Rapporten peker på at regionalt miljøprogram har bidratt til gjennomføring av miljøtiltak som neppe ellers ville blitt realisert, og er et godt supplement til andre landbrukspolitiske virkemidler. SLF anbefaler videreføring langs de linjer som nå er etablert. I rapporten framkommer det også at det er rom for forbedringer med sikte på styrket målretting og økt miljøeffekt. Det bør arbeides videre med medvirkning, informasjon og styrking av kunnskapsgrunnlaget for virkemiddelbruken.

6.2 Kulturlandskapet og bruken av arealene

Jordbrukets kulturlandskap preger en stor del av landskapet utenfor befolkningsskonsentrasjonene og industriområdene og utgjør en vesentlig del av våre felles omgivelser. Jordbruket er forskjellig i ulike områder og endrer seg over tid. Det gir sammen med variasjon i naturgitte forhold et kulturlandskap med regionale særpreget og som er i forandring. I St.meld. nr. 26 (2006–2007) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand, sier regjeringen at den vil:

- *Øke bevisstheten om landskapets betydning i kommunal og regional planlegging og utvikling, i samsvar med forpliktelsene i den europeiske landskapskonvensjonen.*

- Øke kunnskapen om endringer i landskapet og hva de betyr for miljø, samfunn og enkeltmenneske.
- Utvikle bedre metoder og verktøy for sikring og utvikling av landskapsverdier.
- Videreutvikle en landbrukspolitikk som bevarer et levende landbruk og et levende jordbrukslandskap i hele landet og sikre verdier knyttet til de historiske jordbruksarealene, dvs. areal som har vært brukt og preget av jordbruksvirksomhet og som har vært ute av drift for kortere eller lengre tid.
- Evaluere og målrette bruken av regionale miljøprogram for å sikre viktige natur- og kulturverdier i landbrukets kulturlandskap.
- Legge til rette for å forbedre effekten av kommunenes økonomiske miljøvirkemidler (SMILmidlene) for å sikre viktige natur- og kulturverdier i landbrukets kulturlandskap.
- Starte arbeidet med utvelgelse av spesielt verdifulle kulturlandskap i alle fylker i 2007, samt vurdere om dagens virkemidler for forvaltning og skjøtsel er målrettet nok for disse områdene.

Det er også etablert et program for tilstandsovervåking og resultatkontroll i jordbrukets kulturlandskap, drevet av Norsk institutt for skog og landskap.

Beitedyr på utmarksbeite er en sentral faktor for å bevare særpreget i jordbrukets kulturlandskap. Statistisk Sentralbyrå har, basert på tall fra Statens landbruksforvaltning, samlet en statistikk over beitedyr på utmarksbeite, som vist i tabell 6.2.

Tabell 6.2 Beitedyr på utmarksbeite

	Beitedyr i alt	Storfe	Sau og lam	Geit og kje	Hester > 1 år
1985	2 800 000	432 600	2 266 900	92 400	8 200
1990	2 419 400	276 700	2 048 400	87 300	7 000
1999	2 315 600	236 500	2 000 700	71 900	6 600
2002	2 370 300	224 500	2 073 200	66 400	6 200
2005	2 404 800	238 700	2 091 800	66 500	7 900
2007	2 202 400	218 700	1 914 800	60 300	8 600
2008	2 190 100	223 400	1 900 100	57 500	9 100
2009*	2 228 900	226 500	1 936 200	57 200	9 000

* Foreløpig tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

I 2009 tyder de foreløpige tallene på en økning i totalt antall beitedyr, etter reduksjon de tre foregående år. Det er særlig økningen i antall sau og lam som gjør at totaltallene øker. I perioden fra 1985 til 2009 er antallet dyr på utmarksbeite totalt redusert med 20 prosent. Det er storfe som har største prosentvise reduksjon med 48 prosent færre dyr på utmarksbeite i 2009 sammenlignet med 1985.

Seterdrift har vært en tradisjon i store deler av landet, og aktiv seterdrift er fremdeles vanlig i flere områder. Tabell 6.3 nedenfor viser at det de siste årene har vært en reduksjon i antall bruksenheter med seterdrift. Andelen med fellesdrift viser også en reduksjon fra 1999 til 2008. Fra og med 2005 ble tilskudd til seter og setring fjernet som en nasjonal ordning, og overført til de regionale miljøprogrammene. Overføringen til fylkesvise ordninger medfører at fylkene har ulike tilskuddsordninger, og dette gjør at tallene f.o.m. 2005 er noe usikre med tanke på sammenligning med tidligere år.

Tabell 6.3 Antall jordbruksbedrifter med seter, og andelen med fellesdrift

	1995	1999	2003	2007	2008*
Totalt antall jordbruksbedrifter med seter	2 608	2 721	2 293	1 900 ¹⁾	1 768 ¹⁾
Antall med seterdrift alene	1 618	1 466	1 254	1 128	1 070
Antall med 2 eller flere sammen om seterdrift	990	1 255	1 039	779	702
Andel med fellesseter, %	38	46	45	41	40

1) Noen har både enkelt- og fellesseter

* Foreløpige tall

Kilde: Statens landbruksforvaltning tom 2003. Statistisk sentralbyrå etterpå.

6.3 Rovdyrskader på beitedyr

6.3.1 Erstatninger av sau og lam

I følge St.meld. nr. 15 (2003–2004) ønsker regjeringen i hovedsak å opprettholde dagens bestand av jerv og ulv. For bjørn ønsker de etappemål for bestanden for å gi tid og muligheter til tilpasninger, mens antall gauper skal økes, slik at vi får en sammenhengende bestand i Norge. Landet ble delt i rovviltregioner, og hver region har en egen rovdyrnemnd som har hovedansvaret for jakt og felling av gaupe, jerv og bjørn innenfor regionen.

Det er sauenæringa, i tillegg til reindriftsnæringa, som i størst grad kommer i konflikt med rovdyr og blir utsatt for predasjon. Tabell 6.4 viser antall sau og lam det ble gitt erstatning for fra 1995 til 2009. Det er jerv og gaupe som gir opphav til flest rovdyrerstatninger av bufe, og det er Direktoratet for naturforvaltning som betaler ut slike erstatninger. Antall erstattede dyr økte med over 76 % fra 1995 til 2009, og med 9 % fra 2008 til 2009. Utbetalingene er også vist i tabellen nedenfor, og gjelder alt bufe. Utbetalt erstatning i 2009 var ca. 2,8 ganger så stort som 1995-nivået, og ca 13 % større enn i 2008.

Tabell 6.4 Antall erstattede sau og lam tatt av ulike rovdyr, og utbetalte erstatninger for rovdyrskader på bufe

	1995	1997	1999	2001	2008	2009
Gaupe	7 943	9 075	9 300	7 425	9 898	10 152
Jerv	5 928	8 305	12 991	13 624	10 407	9 793
Bjørn	1 821	3 164	3 125	3 060	5 338	6 955
Ulv	56	474	622	828	424	1 759
Kongeørn	412	736	1 076	894	947	1 361
Uspesifisert rovvilt	3 375	5 030	5 995	4 293	4 615	4 456
Totalt antall sau og lam erstattet	19 535	26 784	33 109	30 124	31 629	34 476
Erstatning alt bufe, 1000 kr	27 069	35 514	48 206	43 065	66 755	75 467

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

Tabell 6.5 viser den geografiske fordelingen av sau drept av fredet rovvilt i beitesesongen og erstatningene fordelt fylkesvis. Andre dyr enn sau utgjør mindre enn 1 prosent og er ikke med i oversikten.

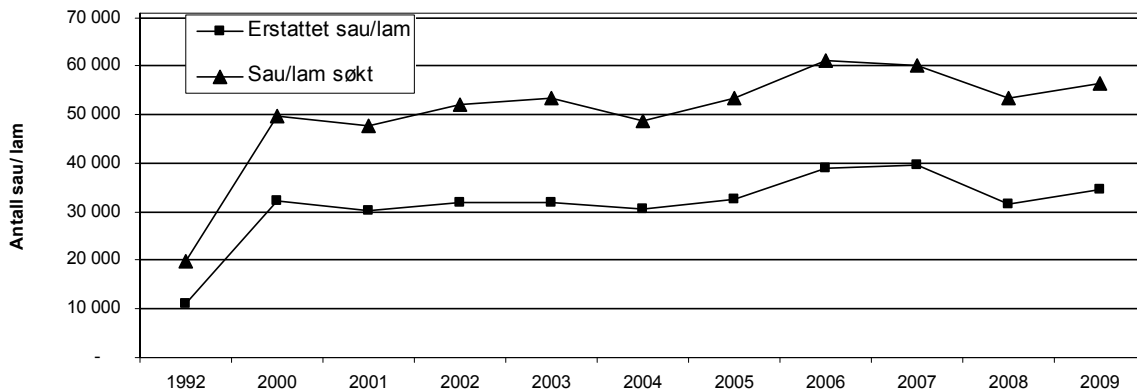
Det var Hedmark, begge trøndelagsfylkene, Nordland og Oppland, som i 2009 fikk relativt størst andel av erstatningene, og totalt gikk 75 % av erstatningen til disse fylkene. Fylkene Oppland, Hedmark, Sør-Trøndelag og Nordland var i 2009 de fylker som slapp flest sau og lam på utmarksbeite. Totalt for landet var tapsprosenten i 2009 på 10,5 prosent av sluppet dyr, mens lammetapet var på 13,3 prosent. Tilsvarende tall i 2008 var 10,6 og 13,6 prosent.

Tabell 6.5 Fylkesvis oversikt over antall erstattede sau og lam, og erstatningsbeløpet

	Erstattet sau og lam		Erstatning i 1000 kroner		Erstatning i % av landet	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Østfold	8	21	10	57	0,0	0,1
Akershus	332	271	667	572	1,0	0,8
Oslo	11	0	35	0	0,1	0,0
Hedmark	6 506	6 930	15 081	16 542	22,6	21,9
Oppland	4 444	4 261	9 072	8 921	13,6	11,8
Buskerud	1 243	1 464	2 267	2 618	3,4	3,5
Vestfold	133	57	221	99	0,3	0,1
Østlandet	12 677	13 004	27 351	28 809	41,0	38,2
Telemark	1 434	1 441	2 583	2 657	3,9	3,5
Aust-Agder	204	347	431	659	0,6	0,9
Vest-Agder	113	3	212	7	0,3	0,0
Agder og Telemark	1 751	1 791	3 227	3 323	4,8	4,4
Rogaland	263	126	456	230	0,7	0,3
Hordaland	14	13	26	22	0,0	0,0
Sogn og Fjordane	636	934	1 289	1 801	1,9	2,4
Møre og Romsdal	1 381	1 448	2 846	2 932	4,3	3,9
Vestlandet	2 031	2 395	4 160	4 754	6,2	6,3
Sør-Trøndelag	2 785	4 400	5 665	10 446	8,5	13,8
Nord-Trøndelag	4 283	5 083	9 357	11 482	14,0	15,2
Trøndelag	7 068	9 483	15 023	21 928	22,5	29,1
Nordland	4 047	4 307	8 246	9 179	12,4	12,2
Troms	2 829	2 191	5 847	4 421	8,8	5,9
Finnmark	963	1 179	2 446	2 822	3,7	3,7
Nord-Norge	7 839	7 677	16 538	16 422	24,8	21,8
Hele landet	31 629	34 476	66 755	75 467		

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

Figur 6.1 nedenfor viser antall sau/lam som det er søkt erstatning for på grunn av rovviltskader og hvor mange sau/lam som er blitt erstattet i perioden 1992–2009. Antall sau/lam det er søkt erstatning for har ligget mellom 47 700 og 61 200 i perioden 2000 til 2009, hvor året 2006 hadde det største antallet. Det har de siste 10 årene blitt utbetalt erstatning for mellom 59 og 66 prosent av disse dyrene .

Figur 6.1 Antall erstattet og søkt erstattet sau/lam pga rovviltskader, 1992–2009

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

6.3.2 Antall sau i de ulike rovdyrsonene, og tapsprosent

Ved behandlingen av St.meld. nr. 15 «Rovvilt i norsk natur», jfr. Innst. S. nr. 174 (2003–2004), fastsatte Stortinget grensene for åtte forvaltningsregioner for rovvilt. Forvaltningsregionene følger fylkesgrenser, og regionene inndeles som vist i tabell 6.6. Samtidig ble det også opprettet et nytt forvaltningsområde for ynglende ulv, jfr. Innst. S. nr. 174 (2003–2004). Dette området avgrenses slik: Akershus: Hele fylket med unntak av kommunene Hurdal, Eidsvoll, Nannestad, Gjerdrum og Nittedal øst for Nitelva. Oslo: Hele fylket. Østfold: Hele fylket. Hedmark: Hele fylket med unntak av kommunene Nord-Odal, Stange, Hamar, Løten, Ringsaker, Åsnes vest for Glomma, Våler vest for Glomma, Elverum vest for Glomma, Åmot vest for Glomma, Stor-Elvdal, Rendalen, Engerdal, Folldal, Alvdal, Tynset, Tolga og Os.

Hver forvaltningsregion styres av en politisk valgt rovviltnemnd, og det fastsettes nasjonale mål for antall årlige ynglinger av jerv, bjørn og gaupe i hver enkelt region. Tabell 6.6 viser også gjeldende bestandsmål i de ulike regionene.

Tabell 6.6 Forvaltningsregioner for rovdyr og tilhørende bestandsmål (antall ynglinger)

Region	Fylker	Bjørn	Gaupe	Jerv	Ulv
1	Vest-Agder, Rogaland, Hordaland og Sogn og Fjordane	-	-	-	-
2	Vestfold, Buskerud, Telemark og Aust-Agder	-	12	-	-
3	Oppland	-	5	4	-
4	Østfold, Akershus og Oslo	-	6	-	3*
5	Hedmark	3	10	5	3*
6	Møre og Romsdal, Trøndelag	4	12	10	-
7	Nordland	2	10	10	-
8	Troms og Finmark	6	10**	10***	-
Sum		15	65	39	3

* Region 4 og 5 har felles mål for antall ynglinger av ulv

** Hvorav 4 ynglinger i Finnmark

*** Hvorav 3 ynglinger i Finnmark

For kongeørn er målet for alle regioner å opprettholde dagens hekkebestand (850-1200 hekkende par)

Tabell 6.7 viser utviklingen i antall sau i de ulike rovviltregionene. Vi presenterer her tall for antall vinterfôra sauer i perioden 1989 til 2009, fordelt på de ulike regionene. Antall sau er her hentet fra Statens Landbruksforvaltning sin tilskuddsstatistikk, og Statistisk Sentralbyrå sin totalpopulasjon i årene 2003–2009. Sauene er her plassert i den sonen de hører hjemme i ut fra søknad om produksjonstilskudd, dvs. i den sonen gården tilhører. Sauer som beiter i en annen sone enn der de hører hjemme, vil vi ikke få oversikt over her.

Tabell 6.7 Antall vinterfôra sau i de ulike rovdyrregionene 1989–2009. 1000 stykker

	1989	1999	2001	2003	2008	2009*
Region 1	386,5	393,6	409,6	411,0	381,5	390,8
Region 2	77,8	90,8	89,3	89,5	74,6	74,1
Region 3	78,5	98,9	101,6	104,3	90,5	91,1
Region 4	9,2	13,1	13,4	13,7	12,8	13,2
Region 5	49,1	54,5	54,9	55,8	48,0	47,5
Region 6	147,1	157,2	162,9	161,3	146,5	150,0
Region 7	81,1	81,5	84,5	84,1	85,6	86,8
Region 8	69,8	65,8	67,1	67,0	58,4	57,0
Sum	899,1	955,4	983,4	986,6	897,9	910,5

* Foreløpige tall

Kilde: Fullstendig jordbrukstelling i 1999, Statistisk Sentralbyrå sin beregna totalpopulasjon i 2002–2009, og søknad om produksjonstilskudd de øvrige år.

Fra 1989 til 2003 gikk antall sau opp i alle regioner unntatt region 8. Antall sau økte totalt med nesten 10 prosent i denne perioden, men etter at rovdyrsonene ble innført har utviklingen snudd. I tidsrommet 2003 til 2009 er det kun i sone 7 at antallet sau har økt, mens det i alle andre regioner har vært en jevn reduksjon.

Årsakene til at sauer forsvinner på beite er mange, og skyldes ikke bare rovdyr. Tabell 6.8 vise tapsprosenten for sau og lam totalt i de ulike rovdyrregionene, og i disse tallene inngår kun de dyrene det er søkt erstatning for i følge erstatningssøknadene. Det totalt tapet av sauer er derfor større.

Tabell 6.8 Andel omsøkt erstattet sauer og lam i ulike rovdyrregioner. Prosent

	1999	2001	2003	2005	2007	2009
Region 1	10,0	9,5	10,0	8,3	9,6	9,1
Region 2	8,5	8,3	9,6	8,7	10,7	8,7
Region 3	9,2	9,2	9,5	8,6	9,2	8,4
Region 4	11,6	10,2	9,7	9,0	10,6	9,7
Region 5	12,0	11,9	11,9	10,7	13,1	11,3
Region 6	10,6	9,4	9,7	11,1	11,6	11,5
Region 7	13,9	11,6	11,0	12,1	10,9	11,4
Region 8	13,5	12,3	10,9	13,2	12,0	11,2
Sum	10,9	10,2	10,3	10,5	11,2	10,5

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

Tabellen viser at på landsbasis har tapsprosenten holde seg ganske stabil rundet 10,5 prosent i alle år, med unntak av 2007 da den var 11,2 prosent. I 2009 ser vi at regionene 1-4 hadde mindre tap enn region 5-8. Dette henger tydelig sammen med at det er i region 5 -8 det er vedtatt at det meste av rovdyra skal være, jfr tabell 6.6. Disse regionene omfatter bestandsmålene for all bjørn, 65 prosent av gaupa, 90 prosent av jerven, i tillegg til ulv. Når det gjelder de sauene som blir erstattet, så ligger denne andelen betydelig lavere enn de det ble søkt om erstatning for. Tabell 6.9 viser hvor stor andel av sauene det ble utbetalt erstatning for i de ulike rovdyr-regionene.

Tabell 6.9 Andel erstattede sauer og lam i de ulike rovdyrregionene. Prosent

	1999	2001	2003	2005	2007	2009
Region 1	3,5	2,9	3,3	2,4	2,3	3,4
Region 2	4,8	3,9	4,4	4,6	6,7	5,0
Region 3	5,8	5,7	5,4	4,8	5,3	4,6
Region 4	8,0	6,5	5,5	5,5	6,9	6,6
Region 5	8,2	8,6	8,4	7,3	9,8	7,7
Region 6	6,3	5,0	5,2	6,0	7,6	6,9
Region 7	8,2	6,2	5,5	6,6	5,5	5,7
Region 8	8,4	7,3	5,5	7,1	6,4	4,9
Sum	6,5	5,8	5,6	5,8	6,8	5,9

Kilde: Direktoratet for naturforvaltning.

Sammenligner vi tabellene 6.8 og 6.9 så ser vi at det ble utbetalt erstatning for bare litt over halvparten av de sauene det ble søkt om erstatning for. På landsbasis har denne andelen vært ganske stabil, med høyest andel erstattet i 2007, da over 60 prosent av de omsøkte ble erstattet.

6.4 Forurensing fra landbruket

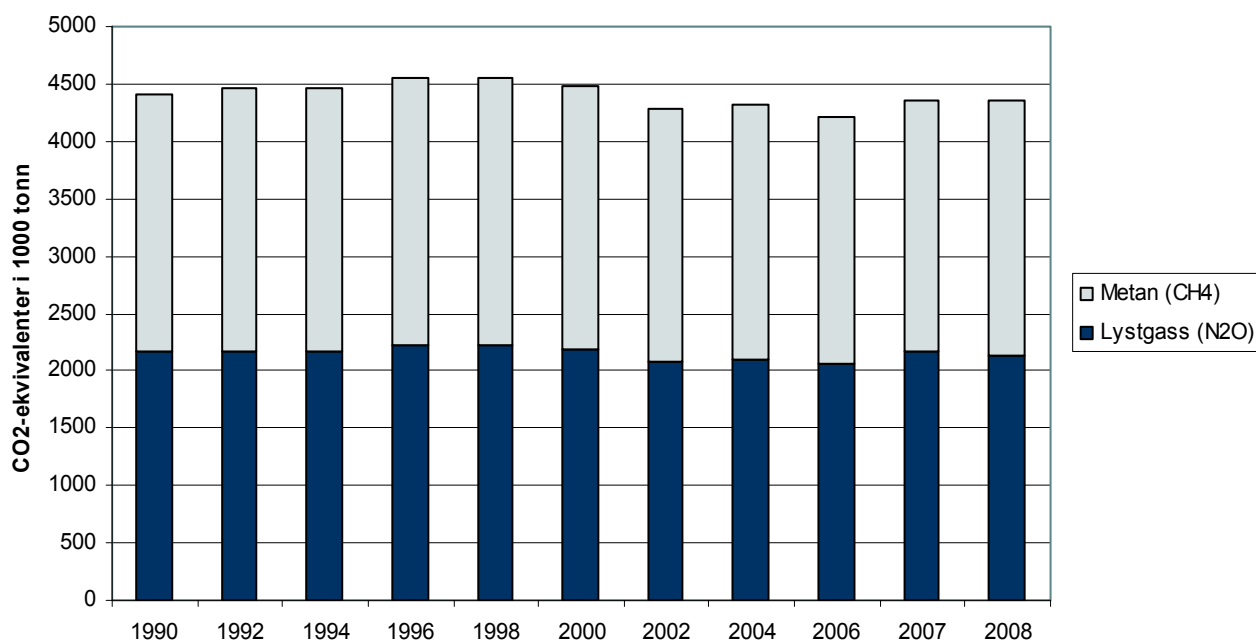
Vi vil her ta for oss litt om forurensning fra landbruket, og konsentrerer oss om forurensning til luft og vann.

6.4.1 Klimagasser

Landbruket er den viktigste kilden til utslipp av metan (CH_4) og lystgass (N_2O). Det meste av metanutslippene kommer fra dyrenes fordøyelse, resten kommer fra gjødselhåndtering. Lystgass dannes ved nedbryting av nitrogenforbindelser i jord og lagret husdyrgjødsel under oksygenfattige forhold. Økt tilførsel av nitrogenforbindelser, for eksempel ved gjødsling, øker dannelse og utslipp av lystgass. Utslipp av CO_2 stammer fra bruk av traktorer, maskiner og oppvarming, men utgjør en liten andel av landbrukets utslipp av klimagasser.

Landbrukets utslipp av disse klimagassene var på 4,350 millioner tonn CO_2 -ekvivalenter i 2008 (figur 6.2), noe som utgjorde ca 8 prosent av de samlede norske klimagassutslippene. Av landbrukets totale utslipp av klimagasser utgjorde metan 45 prosent, lystgass 44 prosent og CO_2 10 prosent. Figuren viser at utslippene hadde det høyeste nivået i perioden 1996–98, og at det har vært en gradvis reduksjon etter det. Det er stor usikkerhet knyttet til beregningen av utslippene fra landbruket. Dette gjelder spesielt utslipp av lystgass fra jord.

Nasjonalt utviklingsprogram for klimatiltak i jordbruket, vedtatt av LMD, Norges Bondelag og Norsk Bonde og Småbrukarlag 04.01.2008, skal bidra til å skaffe mer kunnskap om jordbrukets utslipp av klimagasser og komme med forslag til effektive og målrettede tiltak.

Figur 6.2 Utslipp av lystgass og metan fra landbruket, 1990–2008. Oppgitt i 1000 tonn CO_2 -ekvivalenter

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Statens forurensningstilsyn, 2008. www.miljostatus.no

En rapport fra UMB²⁴ viser at skogbruk sammen med endret arealbruk i jordbruket, bidrar positivt i klimasammenheng. Økning i skogens biomasse, sammen med skogsjord og dødt skogsvirke, gir en binding av karbon som er betydelig større enn landbrukets klimagassutslipp. Dette betyr at landbruket totalt sett har et stort positivt bidrag i klimasammenheng.

6.4.2 Jordarbeiding, erosjon og intensitet

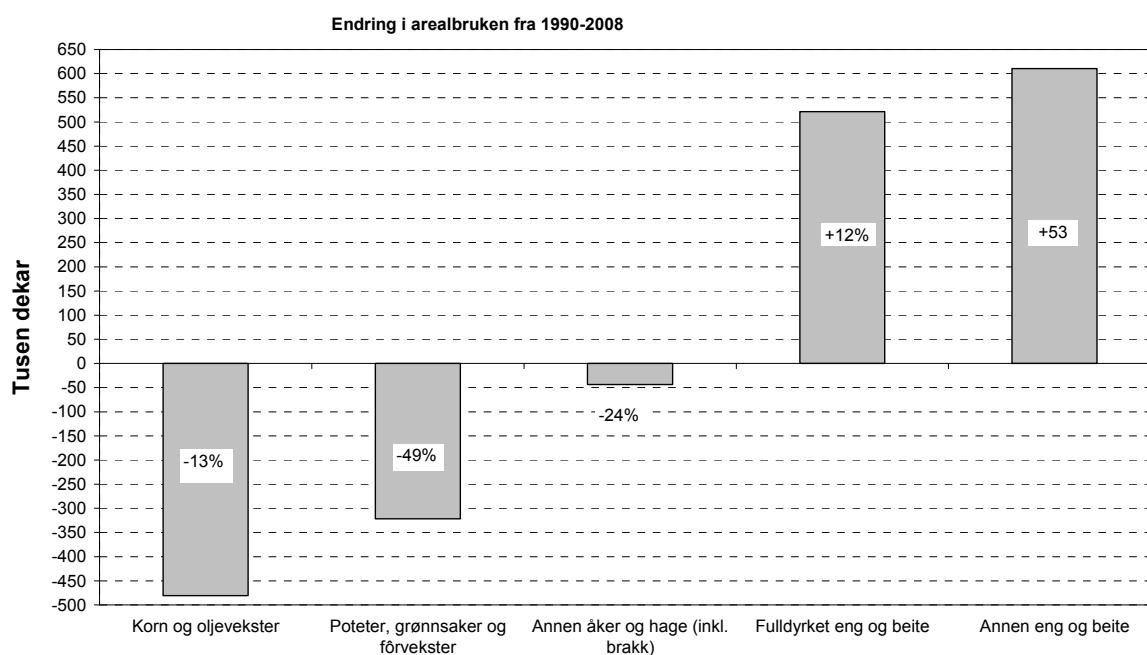
Sentralt for å redusere avrenning og erosjon fra jordbruksarealene, er å nytte en praksis ved jordarbeiding som minsker risikoen for avrenning/erosjon fra arealene og til vassdrag. Det er åpenåkerarealet som er særlig utsatt for avrenning/erosjon. Andelen åpenåkerareal (inkludert hage) økte fram til 1990-tallet, men har siden gått noe ned, slik det går fram av tabell 6.10 og figur 6.3.

Tabell 6.10 Utviklingen i åpenåker- og kornarealet 1960–09

	1960	1970	1980	1990	2006	2008	2009*
Åpenåkerareal i % av fulldyrket areal	42,0	45,5	49,0	50,5	43,2	42,5	42,5
Kornareal i % av åpenåkerareal		70,5	78,6	81,3	87,0	87,0	87,1

*Foreløpige tall

Kilde: BFJ. Totalkalkylen for jordbruket 2008 og Statistisk Sentralbyrå.

Figur 6.3 Endring i arealbruken fra 1990–2008

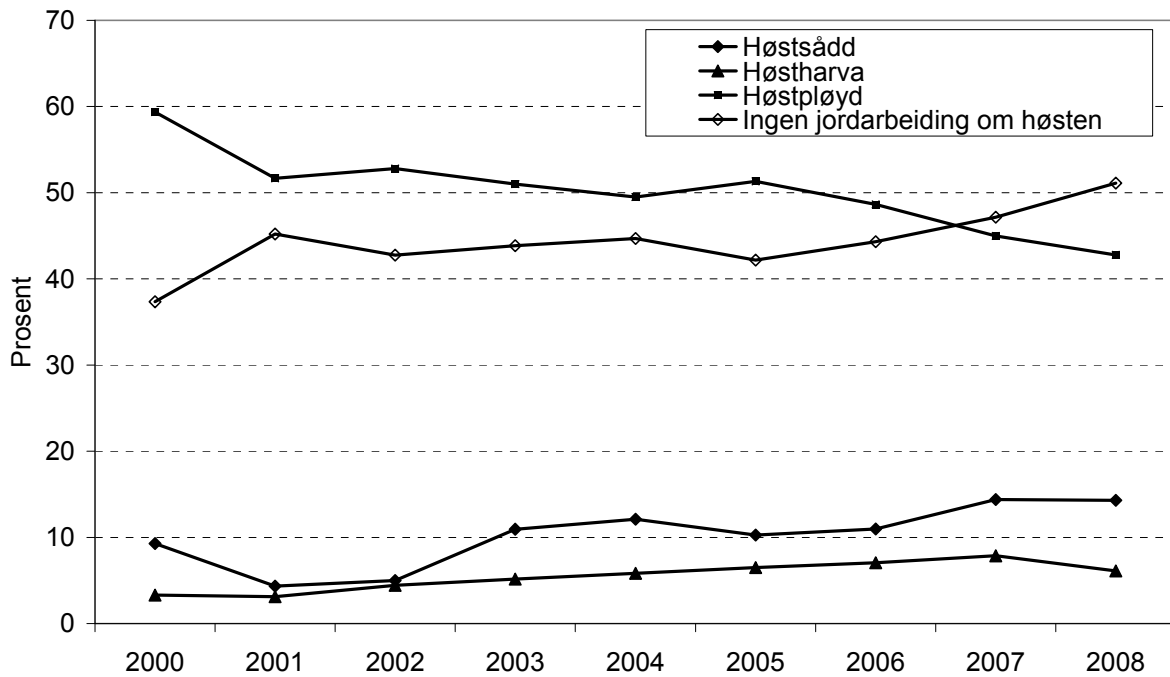
²⁴ Trømborg, E. m.fl. Universitetet for miljø- biovitenskap, Institutt for naturforvaltning. *Klimagasser og bioenergi fra landbruket – kunnskapsstatus og forskningsbehov.*

Nedgangen i andelen av åpenåkerareal av fulldyrket areal fra 1990 henger sammen med at kornarealet har blitt redusert mer enn det fulldyrkede arealet. Økningen i fulldyrket areal skyldes økt engareal.

Jordarbeiding som utføres om høsten, for eksempel pløying, eksponerer erosjonsutsatte arealer for avrenning. Et viktig tiltak for å redusere avrenning/erosjon til vassdrag er derfor å få utført mer av jordarbeidingen i åpenåkerarealet, hovedsakelig korn, om våren istedenfor om høsten. Økt andel av jordarbeiding om våren vil imidlertid kunne forskyve såtidspunktet, og dermed ha avlingsmessige konsekvenser. For å kompensere for de økonomiske konsekvensene av en avlingsnedgang og stimulere til redusert jordarbeiding om høsten, er det innført tilskudd til brukere som ikke høstarbeider erosjonsutsatte arealer.

Til og med 2004 var disse tilskuddene en del av den nasjonale ordningen med tilskudd til endret jordarbeiding, men ble fra 2005 ført videre i regionale miljøprogram. I 2008 søkte ca 12 000 jordbruksbedrifter om tilskudd til avrenningstiltak, og Hedmark var det fylket med flest søkere (ca 2 200 søkere). I alt ble det i 2008 utbetalt 163,6 millioner kroner til avrenningstiltak på totalt 2 046 000 dekar jordbruksareal. Tilsvarende tall for 2005 var 156,4 millioner kroner i tilskudd på 1 869 000 dekar. Fra høsten 1991 har det blitt gitt tilskudd til tilsåing med fangvekster og til grasdekte vannveier på åpenåkerareal, og ved innføring av Regionale miljøprogram ble det også gitt tilskudd til vegetasjonssoner.

Figur 6.4 viser utviklingen i korn- og oljevekstareal i landet fordelt etter jordarbeidingsmetode. Andelen av kornarealet som pløyes om høsten har blitt betydelig redusert etter år 2000. Vi ser av figur 6.4 at reduksjonen har vært jevn, bortsett fra år 2005 hvor det var en liten økning. I år 2000 ble over 59 prosent av kornarealet pløyd om høsten, mens andelen i 2008 ca 43 prosent. Tilsvarende har andelen av arealet hvor det ikke foretas noen jordarbeiding om høsten økt. I år 2000 gjaldt dette for 37 prosent av kornarealet, mens det i 2008 omfattet over 51 prosent av arealet. Åkerareal i stubb regnes å ha en reduserende, det vil si positiv effekt på arealavrenningen. Dyrking av høstkorn (som blir sådd om høsten) regnes for å være mer positivt med hensyn til arealavrenningen enn høstpløying. Andelen kornareal som blir høstsodd har økt jevnt etter år 2001, og utgjorde 14 prosent av kornarealet i 2008. Andelen av korn- og oljevekstareal som blir høstharva har i hele perioden ligget mellom 3 og 8 prosent av totalt kornareal.

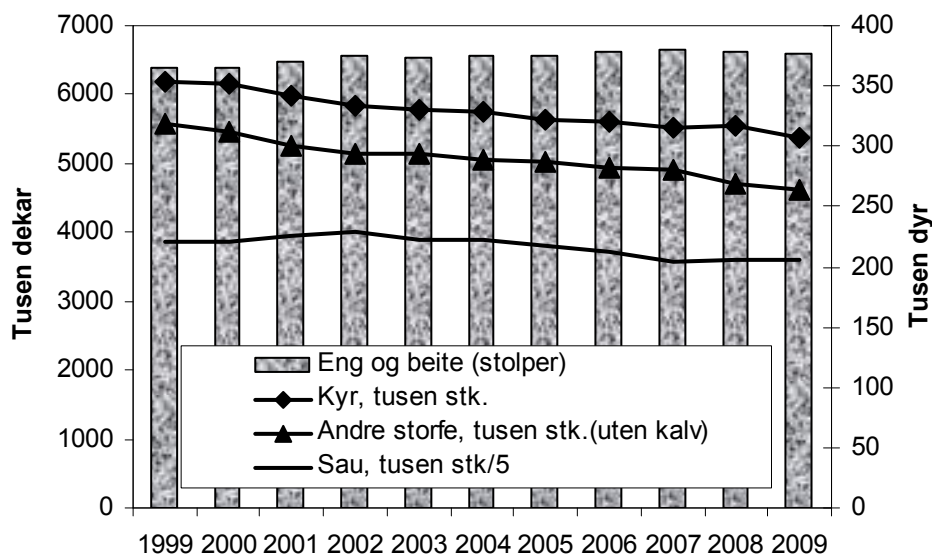

Figur 6.4 Metode for jordarbeiding på korn- og oljevekstareal

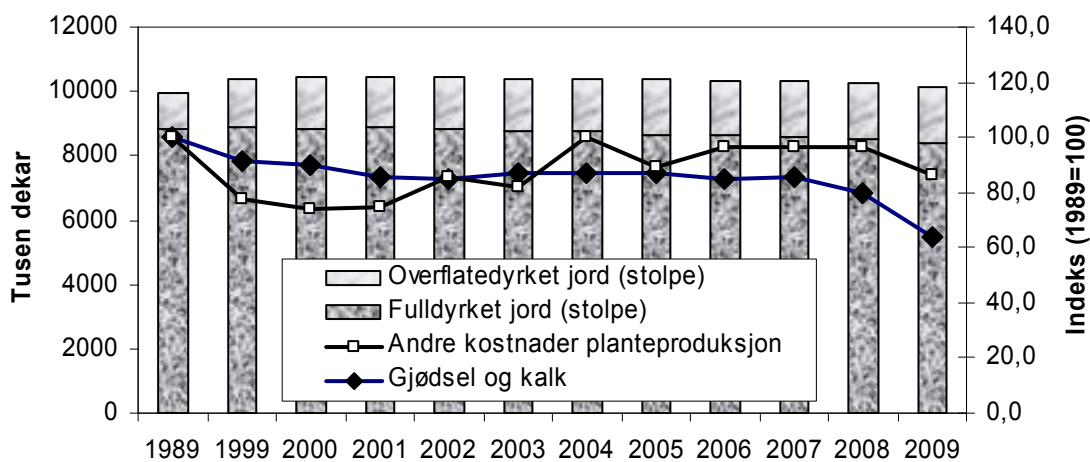
Kilde: Statistisk sentralbyrå. Resultatkontroll jordbruk 2009 (Jordbruk og miljø).

Norge har i følge Nordsjøavtalen forpliktet seg til å redusere utslippene av fosfor og nitrogen til sårbart område i Nordsjøen (og Skagerrak), dette for å forbedre miljøforholdene i norske kystfarvatn. Ifølge Nordsjøavtalen skal Norge redusere utslippene av fosfor og nitrogen med 50 prosent i forhold til 1985-nivået. Av arealet som det ikke ble gjort noe høstarbeid på i 2008, så låg over 82 prosent i såkalt "sårbart område for fosfor" og nesten 57 prosent i "sårbart område for nitrogen". Disse andelene har vært ganske stabile etter 2003. "Sårbart område for fosfor" dekker alt landareal som drenerer til kyststrekningen svenskegrensa - Lindesnes, mens området for nitrogen omfatter landarealet som drenerer til kyststrekningen Hvaler - Singlefjorden (nedbørsfeltet til Glomma) og Indre Oslofjord.

Figur 6.5 viser utviklingen i antall grovfôrdyr sammen med utviklingen i grovfôrareal og figur 6.6 viser volumendring av innsatsfaktorer sammen med arealutviklingen. Figurene indikerer at det de siste årene er en tendens til ekstensivering av arealbruken.

Figur 6.5 Utviklingen i eng- og beiteareal og grovfôrdyr

Figur 6.6 Utvikling i areal og volumendringer av innsatsfaktorer

6.4.3 Gjødselbruk

Riktig gjødsling, det vil si samsvar mellom næringstilførsel og næringsopptak, er viktig for å unngå avrenning av næringsalter. Riktigere gjødsling skjer ved forbedrede gjødseltyper, gjødselplanlegging og rett valg av spredetidspunkt. Som ett ledd i obligatorisk miljøplan, som er knyttet til produksjonstilskuddsforskriften, er det krav om gjødselplan.

Tabell 6.11 Kunstgjødning og kalk i millioner kg og kg per dekar jordbruksareal

	1985	1990	1999	2005	2008	2009*
Kunstgjødning:						
Totalt, mill. kg	590	538	513	511	496	444
Kg/daa jordbruksareal	60,2	53,9	49,4	49,3	48,4	43,7
Kalk:						
Totalt, mill. kg	340	488	275	206	184	184
Kg/daa jordbruksareal	40,8	48,9	26,5	19,9	18,1	18,1

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Tabell 6.12 viser at forbruket av kunstgjødning per dekar var 27 prosent lavere i 2009 enn i 1985. Dette skyldes redusert fosforgjødning og at det gjennomgående brukes gjødningstyper med større nitrogeninnhold. Bortfallet av miljøavgift på nitrogen og fosfor fra og med gjødningåret 2000/01 ser ikke ut til å ha ført til økt omsetning. N-forbindelsen i de fleste gjødningstyper har en forurenende virkning på jordsmonnet. Grovt regnet trengs 1 kg kalk, tilsvarende 2 kg kalksteinsmel, for å nøytralisere virkningen av 1 kg N i fullgjødning. Tilførselen av kalk, gjennomsnittet av alle kalkstoffer, var ca. 18 kg/ dekar i 2009, jfr. tabell 6.12. For å opprettholde pH-nivået i vanlig jord trengs imidlertid 50–100 kg kalksteinsmel per dekar. Dette skyldes effekten av den generelle forsuringen. Kalkingsbehovet varierer ellers mye landet over og er foruten selve gjødningen avhengig av jordart, klima og vekster.

Mest mulig spredning av gjødning i vekstsesongen er viktig for en bedre utnyttelse av næringssaltene. Samtidig reduseres risikoen for avrenning. I kornproduksjonen er våronna det dominerende tidspunkt for gjødning. Delt gjødning (gjødning både i våronn og seinere i vekstperioden) er stort sett aktuelt kun ved dyrking av mat-hvete. Arealet med delt gjødning i kornproduksjonen er dermed avhengig av omfanget av hvetedyrkingen, hvor delt gjødning er betinget av økonomien i dyrkingen.

6.4.4 Plantervernmidler

Forsvarlig håndtering og bruk av plantervernmidler har betydning både for den enkelte bruker, brukerens nærmiljø og for å unngå rester i mat og fôr. Forhold vedrørende plantervernmidler er regulert i Lov om matproduksjon og mattrygghet mv. (av 19.12.2003 nr. 124) med tilhørende forskrifter. Mattilsynet er ansvarlig godkjenning-myndighet for plantervernmidler i Norge. Før et middel tillates brukt, underlegges det en grundig faglig vurdering i forhold til helse- og miljørisiko. Det kreves også dokumentert at nye midler er like gode eller bedre enn allerede godkjente preparater eller metoder. Dette kravet til dokumentert behov begrenser antall preparater.

Det kreves autorisasjon for omsetning og yrkesmessig bruk av plantervernmidler. Autorisasjon gis for 10 år etter gjennomgått obligatorisk kurs og bestått prøve. Kravet gjelder for bruk av preparater i jordbruket, og beviset må framlegges ved kjøp. I følge Forskrift om plantervernmidler av 26.7.2004 er det Mattilsynet som administrerer denne ordningen. Men kommunen eller fylkesmannen har myndighet til å utstede autorisasjon etter instruks fastsatt av Mattilsynet i Forskrift av

5.10.2005 «Instruks for fylkesmann og kommune ved utstedelse av autorisasjon for håndtering og bruk av plantevernmidler.»

Forskrift om plantevernmidler setter krav om at det ved yrkesmessig bruk skal føres sprøytejournal, og at det kun skal brukes spredeutstyr som er godkjent av en funksjonstest. Funksjonstesten stiller tekniske krav til utstyret, og en slik test er gyldig i 5 år.

Nedenfor er forbruket av plantevernmidler i landbruket angitt i mill. kr sammen med omsatt mengde virksomt stoff av plantevernmidler. Tallene for omsatt mengde gjelder salg fra importør til distributør/forhandler, og gir dermed ikke det faktiske salget av det enkelte preparat fra forhandler hvert år. Noe av dette vil dessuten gå til sektorer utenom jordbruket. Mengden av virksomt stoff er ikke direkte sammenlignbar fra ett år til et annet. Det skyldes at det er stadig utskifting av preparater med ulik konsentrasjon og virkningsgrad. Omsetningsstatistikken de siste årene har vært sterkt preget av endringer i avgiftssystemet. Innføringen av nytt avgiftssystem med avgiftsøkning både i 1999, 2000 og høsten 2004 førte til stor import og hamstring i 1998, 1999 og 2004, med påfølgende lav omsetning årene deretter. Total omsetning i 2008 er noe høyere enn gjennomsnittet for de forgående årene, på grunn av økt omsetning av ugrasmidler og enkelte soppmidler.

Tabell 6.12 Forbruk av plantevernmidler i millioner kr, og omsatt mengde av ulike stoffer

	1985	1990	1999	2006	2007	2008
Millioner kr ¹⁾	329,9	308,0	327,0	319,1	328,5	312,8
<i>Omsatt mengde virksomt stoff, 1000 kg²⁾</i>						
Ugrasmidler	1 236,2	965,1	448,7	549,7	572,4	624,8
Soppmidler	138,4	1 53,0	219,9	103,7	102,7	117,8
Skadedyrmidler	38,7	19,0	23,8	8,3	9,9	8,7
Andre midler	116,1	46,4	103,9	60,7	65,8	69,6
<i>Totalt, 1000 kg²⁾</i>	<i>1 529,3</i>	<i>1 183,5</i>	<i>796,3</i>	<i>719,9</i>	<i>750,7</i>	<i>820,9</i>

1) Verdi av plantevernmidler brukt i jordbruket omregnet til 2008-kroner

2) Total grossistomsetning

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010 og Mattilsynet.

6.4.5 Innsamling av landbruksplast

Landbruket er en stor forbruker av ulike plastprodukter, først og fremst i form av emballasje – og da spesielt rundballeplast og storsekker. Fra og med 2003 er alle gårdbrukere pålagt å ha en miljøplan for gården, hvor det blant annet stilles krav om at landbruksplasten skal leveres til godkjent mottak. Systemet med returordning av plast finansieres ved at importører og produsenter av plast betaler et emballasjevederlag, og Grønt Punkt Norge AS står for innkreving av dette vederlaget. Emballasjeretur A/S har oppgaven med å organisere innsamling og gjenvinning av plastemballasje i Norge. Forbruket av landbruksplast ble beregnet til omtrent 6 500 tonn årlig fram til og med 2001 Deretter økte forbruket, og både i 2003 og 2004 var mengden 8 800 tonn. I 2005 var tallet 8 500 tonn, mens det i 2006 ble benyttet 9 100 tonn landbruksplast. I 2007 ble det registret 8 350

tonn plastavfall fra jordbruket, noe som utgjorde 2 prosent av totalt plastavfall i Norge.

Innsamlet mengde landbruksplast økte fra i underkant av 2 500 tonn i 1995 til ca. 5 900 tonn i 2000. Til 2001 ble det en nedgang til 5 100 tonn, noe som i hovedsak skyldes lagerøkning og manglende pressekapasitet hos innsamlerne. Fra 2002 til 2004 økte innsamlet mengde jevnt opp til 7 300 tonn i 2004. Til 2005 fikk vi en liten reduksjon, da det ble samlet inn ca. 7 000 tonn landbruksplast, mens det i 2006 ble innsamlet 8 230 tonn plast.

7 Inntekter, økonomiske forhold og levekår

7.1 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for Totalkalkylens normaliserte regnskaper

I tabell 7.1 er utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital ifølge totalkalkylens normaliserte regnskaper angitt. I disse er det forutsatt normalårsavlinger. Samtidig er også de registrerte regnskapstallene tatt med. Det er normaliserte regnskaper som legges til grunn i jordbruksforhandlingene.

Tabell 7.1 Vederlag til arbeid og egenkapital i følge normaliserte og registrerte regnskaper. Kr/årsverk. Løpende kroner, avrundet

	1989	1999	2004	2005	2008	2009*
Normaliserte regnskaper:						
Nivå	102 000 ¹⁾	139 100	146 100	142 800	163 900	186 300
Endring fra foregående år	7 600 ¹⁾	-8 000	4 100	- 3 300	4 700	22 400
Registrerte regnskaper:						
Nivå	101 500	139 700	144 200	144 600	180 300	178 500
Endring fra foregående år	12 700	-11 100	2 700	500	26 700	- 1 700

* Foreløpige tall

1) Normaliserte regnskaper oppdateres ikke mer enn 14 år bakover i tid.

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Hovedårsaker til forskjeller mellom normaliserte og registrerte regnskaper er:

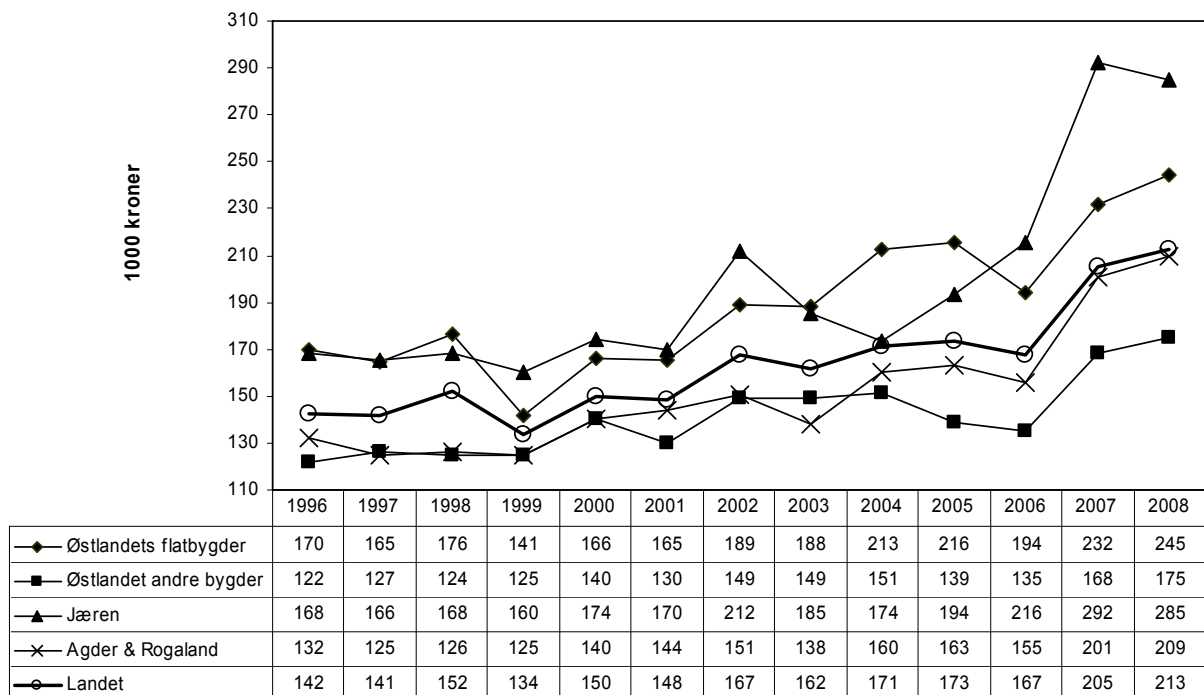
- Forskjellige inntekter for planteproduksjoner, da registrerte regnskaper bygger på registrerte avlingstall, mens normalårsavlingstall legges til grunn for normaliserte regnskaper.
- For grøntsektoren normaliseres dessuten arealer og priser (3 års glidende gjennomsnitt) i normaliserte regnskaper, mens det er de registrerte tallene for de enkelte år som nyttes i registrerte regnskaper.

7.2 Utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital for de enkelte områdene, driftsformene og størrelsesgruppene

Dette kapitlet bygger på Driftsgranskingene som er en regnskapsundersøkelse for ca 900 jordbruksbedrifter «der en vesentlig del av inntektene kommer fra bruket». Driftsgranskingene dekker hele landet og grupperer jordbruksbedriftene etter område, produksjon og størrelsesgrupper.

7.2.1 Inntekt etter område

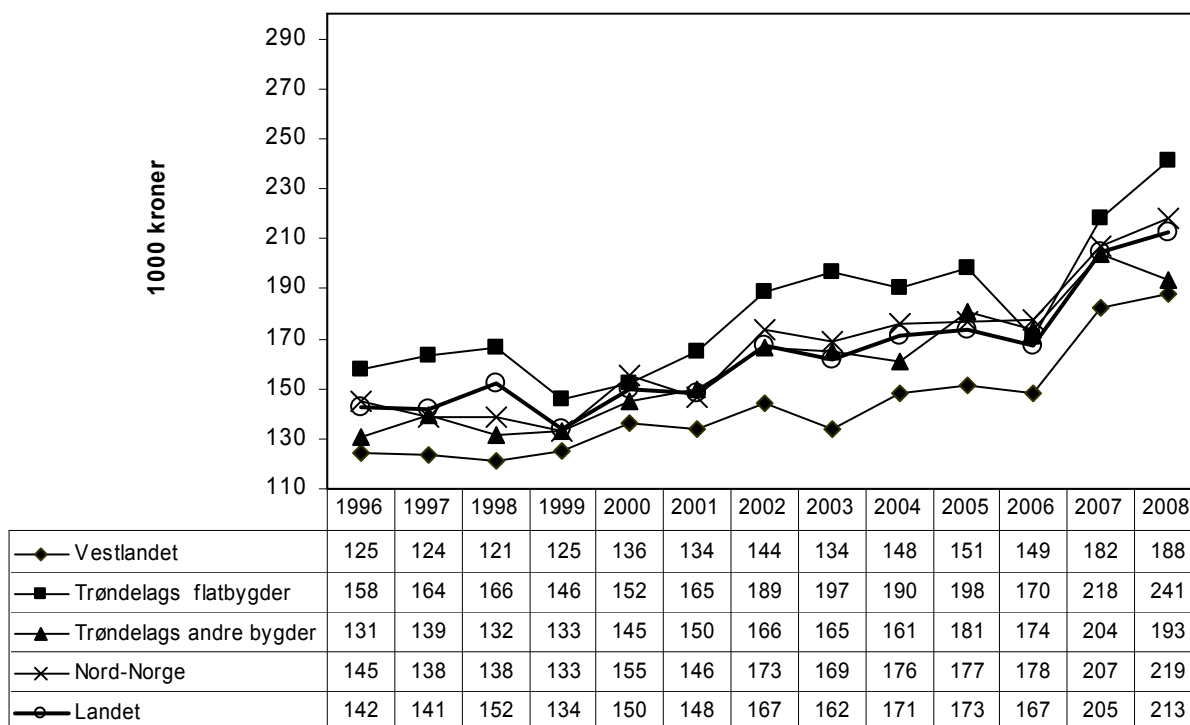
Figur 7.1a viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i de sørlige og østlige delene av landet slik det går fram av Driftsgranskingene. I figuren ligger det også inne en linje for hele landet. Jordbruksbedrifter på Jæren har i mange år hatt resultat som ligger over de andre landsdelene, men i gode kornår har jordbruksbedrifter på Østlandets flatbygder hatt bedre resultat enn jordbruksbedriftene på Jæren. Resultatet for jordbruksbedrifter i Østlandets «andre bygder» ligger ofte lavest i undersøkelsen.

Figur 7.1a Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i det østlige og sørlige Norge. Nominelle 1000-kroner

Kilde: NILF. Driftsgranskingene.

Figur 7.1b viser utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for jordbruksbedrifter i det vestlig, midtre og nordlige Norge. I likhet med figur 7.1a har også denne med linje for hele landet. I disse landsdelene dominerer grovfôrbaserte produksjoner, og variasjonene mellom år er ikke så store. De aller fleste år har jordbruksbedrifter i Trøndelags flatbygder et resultat som ligger godt over landsgjennomsnittet, mens jordbruksbedrifter på Vestlandet hvert år har av de svakeste resultatene i undersøkelsen.

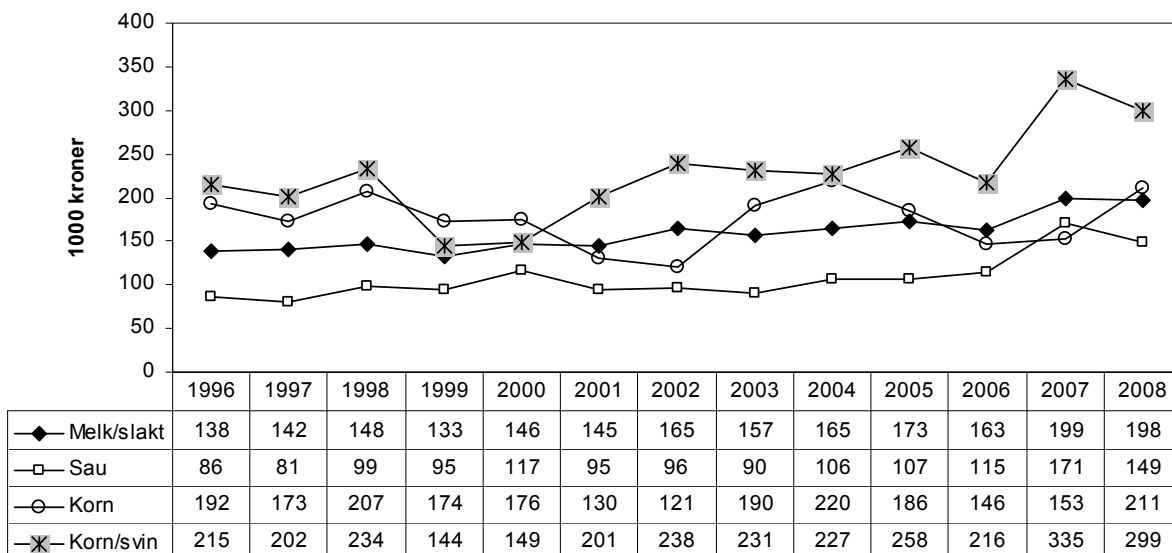

Figur 7.1b Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for områder i Vest-Norge, Midt-Norge og Nord-Norge. Nominelle 1000-kroner

Kilde: NILF. Driftsgranskingene.

7.2.2 Inntekt etter produksjon

Figur 7.2 viser utvikling i vederlag til arbeid og egenkapital siste 13 år for en del utvalgte driftsformer i Driftsgranskingene. Driftsformer med korn varierer mye med de meteorologiske forholdene, mens grovfôrbaserte produksjoner har mye mindre variasjoner.

Figur 7.2 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for utvalgte produksjoner.

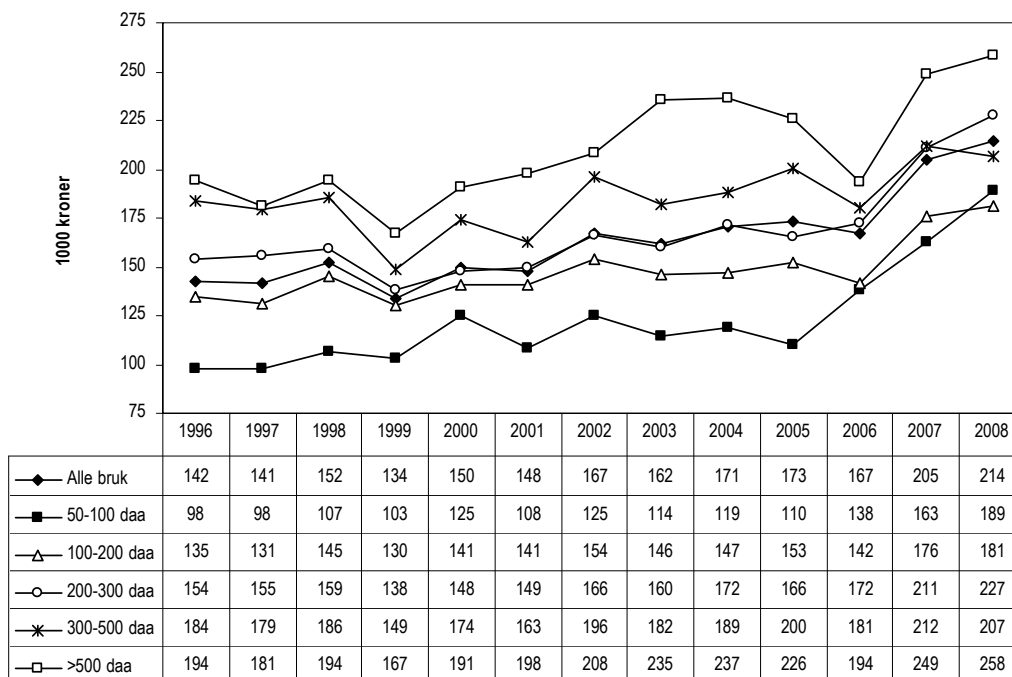
Nominelle 1000- kroner

Kilde: NILF. Driftsgranskingene.

7.2.3 Inntekt etter bruksstørrelse

Figur 7.3 viser endringen fra år til år i vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for forskjellige arealgrupper i Driftsgranskingene.

Gruppene over 300 dekar har større årlig variasjon enn de mindre brukene, noe som blant annet skyldes at store bruk i gjennomsnitt har stort kornareal. Årsvariasjonen på inntektskurven for gruppene over 300 dekar har ganske godt samsvar med årsvariasjonen i kornavlingene. De minste brukene har i alle år i perioden 1996 til 2008 oppnådd det lavest vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk.

Figur 7.3 Vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk for arealgrupper. Nominelle 1000-kroner

Kilde: NILF. Driftsgranskingene.

7.3 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske

Dette kapitlet tar opp bøndenes inntekter fra primærnæringene jordbruk, skogbruk og fiske. Personinntekt, eller pensjonsgivende inntekt, er den del av næringsinntekten som er igjen etter at den innsatte kapitalen har fått dekning. Det er personinntekt som er grunnlag for beregning av pensjon og sykepenger. Skatten som beregnes av personinntekt, vil være høyere enn av en like stor kapitalinntekt. Fra 1992 til og med 2005 ble delingsmodellen benyttet for å beregne pensjonsgivende inntekt. Kapitalavkastningsraten var 16 prosent de to første årene, men ble seinere gradvis redusert. Etter 1997 var det valgfri kapitalavkastningsrate mellom 0 prosent og en maksimal prosent. Denne maksimale prosenten har blitt redusert med årene, og var i 2005 på 7 prosent. I 2006 ble delingsmodellen erstattet med skjermingsmodellen, der hensikten er å skjerme risikofri avkastning av den investerte kapitalen mot å bli beskattet som personinntekt. Modellen innebærer at avkastningen utover et skjermingsfradrag skattlegges som personinntekt. Skjermingsfradraget vil være skjermingsgrunnlaget multiplisert med en skjermingsrente med fradrag for gjeldsrenter og tillegg for finansinntektene.

Tabellene 7.2 til 7.8 viser utvikling i personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske fordelt etter fylke, jordbruksareal i drift, kornareal, antall melkekyr, antall sauer og brukers alder. Tallene gjelder for bruker + eventuell ektefelle/samboer. I kystområdene kan noe av personinntekt stamme fra fiske, men selv her har inntekter fra fisk liten betydning.

Den fylkesvise fordelingen av personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske er vist i tabell 7.2. I 2008 var det brukere og ektefelle/samboer i Rogaland, Nord-Trøndelag, Nordland og Finnmark som hadde den høyeste personinntekten, mens personinntekta var lavest i Hordaland og Telemark. Hele landet sett under ett var det en oppgang i personinntekta på 3,3 prosent fra 2007 til 2008. Det siste året var det oppgang i alle fylker unntatt i Finnmark. Størst oppgang var det i Telemark med 17 900 kroner (25,9 prosent), mens Finnmark hadde en nedgang på 3 800 kroner (2,1 prosent).

Tabell 7.2 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt på fylker¹⁾. 1000 kr

	1992	1995	1999	2006	2007	2008
Østfold	45,3	66,7	66,4	107,1	115,3	119,8
Akershus	47	61,9	70,6	81,8	96,0	111,1
Hedmark	48,8	62,5	72,6	118,8	135,8	137,7
Oppland	62	75	90,8	127,7	142,4	146,7
Buskerud	34,6	42,8	59,2	84,4	94,7	96,7
Vestfold	39,9	65,1	74,8	100,1	111,8	122,5
Telemark	32,7	35,4	43,1	57,7	69,0	86,9
Aust-Agder	42,4	46,3	58	88,8	100,1	109,9
Vest-Agder	43,8	48,6	58,3	88,3	92,3	99,6
Rogaland	104,2	113,2	121,2	165,3	194,4	197,1
Hordaland	48,2	48,5	57,8	76,8	84,4	85,8
Sogn og Fjordane	65,5	65,8	69,9	93,2	106,0	113,4
Møre og Romsdal	71,6	71	84,3	131,6	149,2	150,4
Sør-Trøndelag	79,6	86,4	94,3	139,0	157,0	157,7
Nord-Trøndelag	88,4	98,4	110,5	168,7	189,2	192,5
Nordland	80,4	84,7	99,1	152,7	174,6	177,5
Troms	78,2	84	85,5	137,0	149,9	153,7
Finnmark	65,4	74,1	88,6	156,6	181,6	177,8
Hele landet	62,2	70,7	81,4	119,8	135,6	140,1

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.3 viser personinntekt for ulike størrelsesgrupper. I hovedsak øker personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske med økende areal i alle år. Fra 2007 til 2008 var det størst økning i gruppen over 500 dekar, både når det gjelder økning i kroner og prosent. Personinntekta økte da med 26 700 kroner, noe som utgjorde 8,7 prosent. Alle arealgrupper har økt personinntekta fra jordbruk, skogbruk og fiske de tre siste årene.

Tabell 7.3 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter jordbruksareal. 1000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
0– 99 ¹⁾	28,7	28,1	28,1	48,5	57,1	60,1
100 – 199	98,1	103,5	96,7	94,2	102,1	101,0
200 – 299	128,4	139,2	144,1	164,0	182,8	184,2
300 – 499	122,4	148,3	164,9	212,5	239,7	248,1
> 500	130,1	173,2	208,5	275,8	305,4	332,1
Alle	62,2	70,7	81,4	119,8	135,6	140,1

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.4 viser personinntekt for bruker pluss ektefelle/samboer fra annen næring og lønnsarbeid for de ulike arealgruppene. Hovedtendensen er at de med minst areal har større personinntekt fra annen næring og lønnsarbeid enn brukene med større areal, og at bidraget fra annen næring og lønnsinntekt er fallende med økende areal. Den aller største arealgruppen er i mange år et unntak her, etter som de har høyere personinntekt fra annen næring og lønnsinntekt enn arealgruppen 300-499 dekar. Fra 2007 til 2008 var det arealgruppa 100-199 dekar som økte personinntekta fra annen næring og lønnsarbeid mest i kroner, med 35 300 kroner, mens arealgruppa 300-499 dekar opplevde størst prosentvis økning (9,3 prosent).

Tabell 7.4 Personinntekt fra annen næring og lønnsarbeid for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter jordbruksareal. 1000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
0 – 99 ¹⁾	171,6	191,9	260,6	393,6	427,1	460,1
100 – 199	116,3	134,2	200,8	358,4	396,0	431,3
200 – 299	107,9	121,2	172,9	311,5	349,0	377,4
300 – 499	114,1	133,6	178,0	293,4	324,4	354,5
> 500	110,6	142,4	180,0	306,0	332,9	361,7
Alle	147,2	163,4	220,6	348,1	382,2	414,1

1) Til og med 1999 gjelder tallene størrelsesgruppen 5–99 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.5 viser personinntekt fra primærnæringene etter størrelsen på kornarealet. I alle år er det en klar sammenheng mellom økende kornareal og økende personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske. Både i denne tabellen og i tabell 7.6 og 7.7 med husdyrproduksjon kan det være flere produksjoner på jordbruksbedriften.

Tabell 7.5 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter kornareal¹⁾. 1000 kr

Kornareal, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 99 ¹⁾	38,0	47,2	57,0	79,1	93,8	90,6
100 – 199	54,4	69,8	70,3	85,2	91,7	95,5
200 – 299	75,6	97,7	109,5	119,8	143,6	148,4
300 – 499	100,3	130,9	144,7	179,7	194,5	220,4
> 500	118,5	170,3	192,5	257,1	275,9	309,9

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.6 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter antall melkekyr¹⁾. 1000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 10	95,1	96,1	110,3	124,0	136,3	138,6
10 – 19	150,1	157,0	166,7	202,8	224,5	226,1
20 – 39	183,0	187,9	211,6	276,5	314,3	316,1
> 40	149,1	169,5	236,9	323,7	394,8	386,2

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

For melkeprodusenter er det positiv sammenheng mellom antall melkekyr og personinntekt i næring (tabell 7.6) i alle år, bortsett fra den aller største størrelsesgruppen i 1992 og 1995. Sum personinntekt for bruker og ektefelle/samboer har økt for alle størrelsesgrupper hvert år, med unntak for gruppa over 40 kyr det siste året. Fra 2007 til 2008 ble personinntekten for den største gruppen redusert med 8 600 kroner, mens de med under 10 kyr opplevde størst økning, på 2 300 kroner.

For brukere med sau (tabell 7.7) var det en økning i personinntekt fra 2007 til 2008 i alle størrelsesgrupper bortsett fra de med over 200 sauer. På disse brukene ble personinntekten uforandret det siste året. Gruppen med 100-199 sau opplevde størst inntektsøkning det siste året, på 14 100 kr (9,5 prosent). I alle år er det gruppen med færrest sau som har hatt den laveste inntekten, og inntekten øker med økende sauetall.

Tabell 7.7 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter antall sauer ¹⁾. 1000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 49	47,1	48,5	53,3	76,9	83,7	85,1
50 – 99	61,9	62,0	69,6	88,3	105,3	107,3
100 – 199	80,2	92,6	97,7	132,0	148,7	162,8
> 200	159,5	154,5	153,9	206,0	240,9	240,5

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.8 viser personinntekt for bruker og ektefelle/samboer fordelt etter brukers alder. Alle årene er det gruppen der brukeren er i alderen 50 til 59 år som har den høyeste personinntekten fra drifta. Vi ser at i alle årene så øker personinntekten med økende alder opp til 59 år, men reduseres igjen etter det.

Tabell 7.8 Personinntekt fra jordbruk, skogbruk og fiske for bruker og eventuell ektefelle/samboer, fordelt etter brukers alder ¹⁾. 1000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2006	2007	2008
< 39	54,6	66,0	71,2	107,9	124,4	125,1
40–49	71,6	78,3	87,8	127,5	145,0	151,5
50–59	75,5	83,6	93,3	130,6	147,5	153,8
60–65	67,5	73,4	91,5	121,4	134,7	140,1
66-69	36,2	38,8	49,6	81,5	88,5	90,6
> 70	15,8	16,7	17,2	34,6	42,3	41,3

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

7.4 Alminnelig inntekt

Alminnelig inntekt er et videre begrep enn personinntekt i kapittel 7.3. Alminnelig inntekt omfatter alle skattepliktige inntekter, der de viktigste er lønn, pensjoner, overskudd fra næringsvirksomhet, renteinntekter og andre kapitalinntekter. Inntektsmålet alminnelig inntekt ble innført i forbindelse med skattereformen og finnes fra og med inntektsåret 1992. Fra summen av inntekter trekkes alle fradrag, blant annet minstefradrag (kun i lønnsinntekt), fagforeningskontingent, premie til egen pensjonsforsikring, renteutgifter og jordbruksfradrag.

Tabellene 7.9 til 7.13 viser utviklingen i alminnelig inntekt fordelt etter jordbruksareal, brukers alder, kornareal, antall melkekyr og antall sauer. Tabellene 7.9 og 7.10 inneholder to tabeller, en med tall kun for bruker og en med tall for bruker med eventuell ektefelle/samboer. F.o.m. 2005 er samboere uten felles barn også med i tallene på lik linje med ektefeller/samboer med felles barn. Tabellene 7.11 til 7.13 (som viser alminnelig inntekt inndelt etter kornareal, antall melkekyr og antall sauer) viser totaltall for bruker og eventuell ektefelle/samboer.

Bruker er bestemt i utvalgstillinga som den det er angitt fødselsnummer på. Der det er angitt to fødselsnummer, blir den eldste valgt. Det var 73 prosent av brukerne som hadde ektefelle i 1995, 78 prosent i 2008 og 77 prosent i 2008. Det blir derfor inntektene for ektefellene/samboerne til denne andelen som regnes med i statistikken sammen med inntektene til det totale antall brukere. Det er ikke tatt hensyn til hvorfra ektefellene henter sin inntekt. Fylkesvis fordeling av alminnelig inntekt vises på <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>.

Legg merke til at det kan være flere produksjoner på samme jordbruksbedrift i grupperingene i tabellene. Tabellene 7.9a og b viser at til og med 1999, så øker alminnelig inntekt med økende areal. I 2006 hadde de med 100-199 dekar lavere alminnelig inntekt enn de med under 100 dekar, men fom 200 dekar økte inntekten med økende areal. De to siste årene har imidlertid alminnelig inntekt blitt redusert med økende areal opp til 300 dekar, for deretter å øke igjen. Brukene i den største arealgruppa har hele tiden hatt størst alminnelig inntekt.

Tabell 7.9a Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter jordbruksareal. 1000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
0– 99	136,7	155,0	195,2	242,7	265,5	277,4
100 – 199	166,1	176,8	208,8	229,1	255,2	255,5
200 – 299	190,1	205,4	222,0	232,7	245,6	248,3
300 – 499	209,0	249,3	259,4	260,8	267,2	270,9
> 500	274,9	348,1	473,2	340,3	362,4	352,6
Alle	154,2	174,3	214,5	243,8	264,0	268,5

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Tabell 7.9b Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter jordbruksareal. 1000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
0 – 99	195,8	222,4	291,9	382,8	420,0	442,2
100 – 199	240,8	259,2	314,0	372,0	409,7	419,9
200 – 299	281,8	303,5	337,7	381,8	407,9	419,2
300 – 499	303,1	357,9	396,4	424,6	442,1	453,7
> 500	385,8	488,7	628,6	532,0	569,5	573,0
Alle	222,6	252,6	321,0	392,5	425,9	440,3

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.10 viser alminnelig inntekt etter brukers alder. For både bruker og bruker med ektefelle/samboer er hovedtendensen at de over 70 år har lavest alminnelig inntekt. En generell trend i begge tabellene er at alminnelig inntekt øker opp til brukeren er 49 år, for deretter å reduseres med økende alder. Unntakene fra dette er brukere som er 50-59 år i 2008 og bruker pluss ektefelle/samboer i den samme aldersgruppen i 2006 og 2008. Disse har høyere alminnelig inntekt enn aldersgruppen 40-49 år.

Tabell 7.10a Alminnelig inntekt for bruker fordelt etter brukers alder¹⁾. 1000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2006	2007	2008
< 39	144,1	164,9	190,6	213,6	221,0	227,0
40-49	171,6	195,1	235,6	263,2	290,1	286,9
50-59	164,6	187,8	234,1	262,1	281,5	291,7
60-65	153,6	159,8	203,9	228,9	252,2	257,6
66-69	130,7	130,9	164,7	196,4	224,7	236,6
> 70	101,2	112,7	147,0	192,7	222,7	218,8

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Tabell 7.10b Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter brukers alder¹⁾. 1000 kr

Aldersgruppe	1992	1995	1999	2006	2007	2008
< 39	195,4	220,0	272,2	335,5	353,3	364,3
40-49	263,7	294,8	359,5	424,2	463,2	472,7
50-59	243,1	284,5	357,8	427,6	462,9	484,9
60-65	216,7	229,8	306,9	375,2	410,1	424,9
66-69	176,1	181,3	246,8	315,2	363,8	381,9
> 70	127,3	145,4	189,5	264,0	309,1	310,4

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.11 viser alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer i forhold til kornareal. Også her ser vi at trenden er økt alminnelig inntekt med økt areal. Alle størrelsesgrupper, unntatt den største arealgruppa, hadde økning i alminnelig inntekt fra 2007 til 2008. Arealgruppa over 500 dekar hadde en reduksjon på 15 100 kroner (2,1 prosent).

Tabell 7.11 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter kornareal¹⁾. 1000 kr

Arealgruppe, dekar	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 99	219,3	255,1	338,1	412,4	459,3	476,2
100 – 199	239,5	297,5	379,6	449,8	490,4	509,1
200 – 299	282,5	337,5	453,9	472,4	521,6	556,8
300 – 499	312,4	402,4	485,6	536,9	566,4	600,4
> 500	407,4	574,9	561,4	616,3	702,1	687,0

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.12 viser hvordan alminnelig inntekt varierer med antall melkekyr. I hele perioden øker alminnelig inntekt for bruker og ektefelle/samboer med antall kyr. Fra 2007 til 2008 økte inntekten for de som hadde 10-19 og over 40 melkekyr, mens både de med mindre enn 10 kyr og de med 20-39 melkekyr hadde mindre alminnelig inntekt i 2008 enn i 2007.

Tabell 7.12 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall melkekyr¹⁾. 1000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 9	218,7	228,8	279,2	290,0	324,2	321,2
10 – 19	271,3	275,6	307,4	332,9	339,0	348,5
20 – 39	330,4	350,3	366,2	391,5	410,3	406,6
> 40	380,7	399,3	424,0	493,7	484,2	500,1

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 7.13 viser alminnelig inntekt for bruker med eventuell ektefelle/samboer på bruk med sau, gruppert etter besetningsstørrelse. Frem til 2007 var det brukene med over 200 sauer som hadde høyest alminnelig inntekt. På sauebrukene ser vi ikke en så klar tendens til at økende besetningsstørrelse gir økende alminnelig inntekt, i og med at alminnelig inntekt har variert en del mellom størrelsesgruppene det enkelte år. I 2008 var alminnelig inntekt størst i den minste arealgruppa, men generelt nokså lik i de ulike gruppene.

Tabell 7.13 Alminnelig inntekt for bruker og eventuell ektefelle/samboer fordelt etter antall sauer per 1. juni¹⁾. 1000 kr

Besetningsstørrelse	1992	1995	1999	2006	2007	2008
1 – 49	200,9	217,1	283,7	361,6	386,6	406,8
50 – 99	224,2	231,9	291,1	353,0	385,9	398,5
100 – 199	212,7	231,6	288,9	348,3	393,8	394,5
> 200	237,5	241,2	342,5	376,1	390,4	396,5

1) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

I tabell 7.14 har vi delt den alminnelig inntekten i intervaller. Tabellen viser hvor stor andel av henholdsvis bruker og bruker pluss eventuell ektefelle/samboer som ut fra skatteligningen 2008 havnet i de ulike intervallene. Brukere som har alminnelig inntekt mellom 100 og 400 000 kroner utgjør 59,6 prosent. For bruker og ektefelle/samboer samlet er alminnelig inntekt høyere, og 43,1 prosent havner i samme gruppe.

I 2008 hadde til sammen 28,5 prosent av brukerne alminnelig inntekt over 300 000 kroner mot 29,4 prosent i 2007.

Tabell 7.14 Andel brukere og brukere pluss evt. ektefelle/samboer fordelt etter alminnelig inntekt. Prosent, 2008

Alminnelig inntekt i 1000 kroner	Uten eller negativ	1–100	100–200	200–300	300–400	400–500	500–750	Over 750
Kun bruker	6,4	16,5	23,1	21,9	14,6	7,3	6,6	3,5
Bruker og evt. ektefelle/samboer	3,0	6,9	11,2	15,1	16,8	14,7	21,2	11,0

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue. Levekår.

7.5 Levekår

7.5.1 Levekår og økonomi

St.meld. nr. 19 (1999–2000) ser inntektsmuligheter og levekår i sammenheng, og formulerer det slik: Regjeringen vil «tilby næringen inntektsmuligheter og sosiale vilkår som sikrer rekruttering til næringen og som gjør det mulig for utøverne i jordbruket å ta del i inntekts- og velferdsutviklingen i samfunnet på lik linje med andre grupper.»

Statistisk sentralbyrå gjennomførte høsten 1995 en stor levekårsundersøkelse om bøndernes levekår, og forholdet mellom levekår og økonomi. En oppfølger til denne undersøkelsen ble gjort i 2002, og resultater er publisert av Torkil Løwe ²⁵, «Bonden bekymret for framtiden – trives i hverdagen».

St.meld. nr. 19 (1999–2000) har som uttalt mål å «over tid styrke driftsenheter med ressursgrunnlag til å være et hovedyrke.» Tabell 7.15 nedenfor viser den relative betydningen av inntekt fra jordbruket. Grunnlaget er selvangivelsesdata og post 2.7.7 i selvangivelsen: Næringsinntekter i følge næringsoppgave i jordbruk, gartneri mv. Tabell 7.15 til tabell 7.19 inkluderer også jordbruksbedrifter under 5 dekar.

Av bruk med selvangivelsesdata var 22,0 prosent uten positiv næringsinntekt fra jordbruket i selvangivelsen i 2008. I 1999 hadde en firedel negativ næringsinntekt (se Resultatkontrollen 2002). Totalt for landet henter 21,8 prosent av alle brukere over halvparten av bruttoinntekta fra næringsinntekt i jordbruket. I 1999 var tilsvarende andel 35 prosent. Andelen brukere med minst halvparten av inntekten fra landbruket var størst i Nordland, Nord-Trøndelag, Finnmark og Rogaland, hvor over 30 % av brukerne får over halvparten av bruttoinntekta fra jordbruket.

²⁵ Web-artikkel i SSB-magasinet : <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/levland/>

Tabell 7.15 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Tall for brukere og ektefelle/samboer. Prosentandel fylkesvis 2008, og landstall 2002 og 1999

	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	< 10	10-49	50-89	> 90	> 50
Østfold	2 491	23,0	25,9	33,6	14,6	2,9	17,5
Akershus/Oslo	2 417	24,6	28,0	35,0	11,0	1,4	12,4
Hedmark	3 770	23,5	20,6	35,2	17,1	3,6	20,7
Oppland	4 882	21,2	18,1	37,4	19,1	4,2	23,3
Buskerud	2 370	29,2	25,7	33,1	10,0	2,0	12,0
Vestfold	1 618	24,2	26,1	33,3	13,3	3,1	16,4
Telemark	1 571	36,7	23,8	28,5	9,1	2,0	11,1
Aust-Agder	676	29,4	23,2	32,0	12,6	2,8	15,4
Vest-Agder	1 122	27,8	25,1	33,0	10,8	3,3	14,1
Rogaland	4 503	14,6	17,5	37,6	23,7	6,6	30,3
Hordaland	3 286	30,2	25,5	31,1	10,7	2,6	13,3
Sogn og Fjordane	3 268	19,6	20,4	42,7	14,0	3,4	17,4
Møre og Romsdal	2 973	21,1	17,2	36,7	19,5	5,5	25,0
Sør-Trøndelag	3 134	19,9	15,1	38,8	21,2	5,0	26,2
Nord-Trøndelag	3 412	14,6	15,7	38,1	25,9	5,7	31,6
Nordland	2 478	17,1	13,7	36,0	24,9	8,4	33,3
Troms	1 177	17,2	14,7	39,2	20,5	8,5	29,0
Finnmark	359	23,4	12,8	33,1	21,2	9,5	30,7
<i>Hele landet, 2008</i>	<i>45 507</i>	<i>22,0</i>	<i>20,2</i>	<i>36,0</i>	<i>17,5</i>	<i>4,3</i>	<i>21,8</i>
<i>Hele landet, 2002</i>	<i>60 010</i>	<i>20,4</i>	<i>20,0</i>	<i>32,8</i>	<i>21,0</i>	<i>5,9</i>	<i>26,9</i>
<i>Hele landet, 1999</i>	<i>69 910</i>	<i>26,4</i>	<i>14,2</i>	<i>24,3</i>	<i>20,9</i>	<i>14,1</i>	<i>35,0</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

Tabell 7.16 viser tilsvarende fordeling ut i fra jordbruksareal i drift. I størrelsesgruppen fra 5 til 49 dekar er 49,2 prosent av brukerne uten næringsinntekt, og bare 5,5 prosent av brukerne henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket. Andelen brukere som henter mer enn 50 prosent av bruttoinntekten fra jordbruket, øker med økende bruksstørrelse og er 48,1 prosent for brukene med over 500 dekar. Det er relativt flest brukere i arealgruppa > 500 dekar som henter mer enn 90 prosent av bruttoinntekta fra jordbruket. For alle bruk har denne andelen gått ned fra 14,0 til 4,3 prosent fra 1999 til 2008.

Tabell 7.16 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel for ulike arealgrupper. 2008

Arealgruppe, dekar	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	< 10	10–49	50–89	> 90	> 50
< 5	786	20,5	12,1	36,8	23,8	6,9	30,7
5–49	4 059	49,2	27,0	18,4	4,3	1,2	5,5
50–99	8 457	39,7	30,9	23,2	4,8	1,4	6,2
100–199	14 137	20,2	24,4	39,1	13,0	3,2	16,2
200–299	8 830	10,8	13,9	44,5	24,7	6,1	30,8
300–499	6 517	7,7	8,8	43,5	31,8	8,2	40,0
> 500	2 721	6,4	5,2	40,3	39,5	8,6	48,1
<i>Alle</i>	<i>45 507</i>	<i>22,0</i>	<i>20,2</i>	<i>36,0</i>	<i>17,5</i>	<i>4,3</i>	<i>21,8</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

Tabell 7.17 viser en tilsvarende fordeling etter alder på bruker. Det er relativt sett flest brukere under 30 år og over 70 år som ikke har positiv næringsinntekt. Med unntak av de over 70 år, hvor bare 2,1 prosent henter mer enn 50 prosent av inntekten fra jordbruket, er det ikke store forskjeller mellom aldersgruppene. Vedlikehold og avskrivninger vil påvirke næringsinntekten. Det er derfor ikke urimelig at de yngste i etableringsfasen og de eldste der en del trappet ned drifta, vil ha flere brukere uten positiv næringsinntekt.

Tabell 7.17 Andel næringsinntekt fra jordbruk av bruttoinntekt. Tall for bruker og ektefelle/samboer. Prosentandel for ulike aldersgrupper. 2008

Aldersgruppe	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt, prosent					
		Uten	0–10	10–49	50–90	> 90	> 50
< 30	1 598	31,4	13,1	28,9	17,6	8,9	26,5
30–39	7 451	24,1	19,6	34,0	17,3	5,1	22,4
40–49	13 444	20,7	20,4	36,5	17,8	4,6	22,4
50–59	13 507	20,1	20,6	36,8	18,3	4,3	22,6
60–69	8 443	20,9	21,2	37,2	17,6	3,2	20,8
> 70	1 064	41,4	21,8	34,7	2,0	0,1	2,1
<i>Alle</i>	<i>45 507</i>	<i>22,0</i>	<i>20,2</i>	<i>36,0</i>	<i>17,5</i>	<i>4,3</i>	<i>21,8</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

St.meld. nr. 19 (1999–2000) gikk inn for å «bruke skatt i inntektspolitikken i jordbruket, innføre fradrag i positiv næringsinntekt i jordbruket som kompensasjon for reduserte målpriser.» Fra og med skatteåret 2000 ble det innført et jordsbruksfradrag i alminnelig inntekt for skatteyttere med positiv næringsinntekt fra jordbruket. Dette fradraget i positiv næringsinntekt ble fastlagt til kroner 36 000 per jordbruksbedrift 2001, med halv virkning i 2000; kroner 18 000. Fra og med skatteåret 2002 ble jordsbruksfradraget økt med et inntektsavhengig tillegg ut over bunnfradraget, og

maksimalt mulig jordbruksfradrag har også blitt økt flere ganger. I 2007 var bunnfradraget på 45 000 kroner, som økte til 54 200 i 2008, mens det maksimale fradraget var uendret på 142 000 kroner. Det prosentvise fradraget var da 32 prosent, så for å oppnå fullt fradrag i 2008, måtte jordbruksinntekten være minst 328 575 kroner. Fradraget gjelder for beregning av alminnelig inntekt og har ingen virkning på personinntekten. Tabell 7.18 viser omfanget av brukere som vil kunne benytte fradraget. Grunnlaget for fradraget vil i tillegg til det som føres i næringsoppgaven, også inkludere sykepenger fra jordbruket. Det blir et tillegg til næringsinntekten i tabellen, men forskjellen blir liten.

Tabell 7.18 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for bruker og ektefelle/samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og fylke, 2008

	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1 – 54 200	54 201– 199 999	200 000 – 328 574	328 575 og mer
Østfold	2 491	23,0	19,1	28,3	11,1	18,5
Akershus/Oslo	2 417	24,6	21,2	28,1	9,8	16,4
Hedmark	3 770	23,5	18,0	25,5	12,6	20,4
Oppland	4 882	21,2	15,7	30,4	16,1	16,6
Buskerud	2 370	29,2	20,2	28,1	10,5	12,0
Vestfold	1 618	24,2	20,1	26,8	8,9	20,0
Telemark	1 571	36,7	22,2	23,9	8,5	8,7
Aust-Agder	676	29,4	19,7	26,0	12,1	12,7
Vest-Agder	1 122	27,8	22,5	24,9	12,6	12,3
Rogaland	4 503	14,6	14,2	25,6	13,9	31,6
Hordaland	3 286	30,2	23,7	26,2	11,1	8,7
Sogn og Fjordane	3 268	19,6	18,5	34,9	15,8	11,2
Møre og Romsdal	2 973	21,1	15,4	26,7	15,7	21,1
Sør-Trøndelag	3 134	19,9	13,7	27,6	16,9	22,0
Nord-Trøndelag	3 412	14,6	13,2	26,3	17,8	28,1
Nordland	2 478	17,1	14,1	25,4	18,2	25,2
Troms	1 177	17,2	14,1	30,7	17,1	21,0
Finnmark	359	23,4	14,2	25,1	12,8	24,5
<i>Hele landet, 2008</i>	<i>45 507</i>	<i>22,0</i>	<i>17,4</i>	<i>27,6</i>	<i>13,9</i>	<i>19,1</i>
<i>Antall</i>		<i>10 006</i>	<i>7 903</i>	<i>12 549</i>	<i>6 337</i>	<i>8 712</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

Av tabell 7.18 går det fram at 19,1 prosent av jordbruksbedriftene hadde inntekt på mer enn kroner 328 575 fra jordbruket i næringsoppgaven i 2008, og dermed ville ligge an til å utnytte jordbruksfradraget maksimalt etter reglene for 2008. Lavest andel som ville kunne benytte maksimalt fradrag var i Telemark og Hordaland, mens høyest andel var i Rogaland, Nord-Trøndelag og Nordland.

Tabell 7.19 nedenfor viser tilsvarende etter størrelsesgrupper. Vi ser at andelen som vil kunne utnytte maksimalt fradraget (dvs. at de har inntekt på minimum 328 575 kroner) øker med økende bruksstørrelse over 50 dekar.

Tabell 7.19 Inntektsposisjon i forhold til jordbruksfradraget. Tall for brukere og ektefelle/samboer inndelt etter inntektsnivå fra jordbruket og arealgruppe. 2008

Arealgruppe, dekar	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1-54 200	54 201-199 999	200 000-328 574	328 575 og over
< 5	786	20,5	9,9	21,2	14,6	33,7
5- 49	4 059	49,2	27,4	15,1	3,7	4,5
50- 99	8 457	39,7	30,3	22,2	4,1	3,6
100-199	14 137	20,2	20,4	35,9	14,0	9,5
200-299	8 830	10,8	9,2	32,2	21,6	26,2
300-499	6 517	7,7	5,6	24,6	20,9	41,2
> 500	2 721	6,4	3,2	13,9	17,3	59,3
<i>Alle</i>	<i>45 507</i>	<i>22,0</i>	<i>17,4</i>	<i>27,6</i>	<i>13,9</i>	<i>19,1</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

7.5.2 Helse

Landbrukets HMS-tjeneste (tidligere Landbrukshelsen) er en stiftelse som eies av Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag. I 2008 hadde de 5 432 virksomheter som medlemmer, og 7 546 personmedlemmer. Dette er 81 færre virksomheter og 59 flere personmedlemmer enn året før. Medlemstallet må vurderes ut i fra nedgangen i antall landbruksforetak, og at det ikke er krav om bedriftshelsetjeneste i landbruket. Landbrukets HMS-tjeneste foretar hvert år en helseregistrering blant sine medlemmer, og i 2008 var det 1 872 innsendte skjema. Dette er 298 flere enn året før og utgjør ca 25 prosent av medlemmene. Blant deltakerne i helseundersøkelsen i 2008 er ca 86 prosent husdyrprodusenter og ca 69 prosent er heltidsbønder.

Ca 47 prosent av deltakerne i helseundersøkelsen har støyskadet hørsel. Dette er 10 prosentpoeng mer enn i 2007. 60 prosent har de siste 12 månedene søkt behandling for plager i nakke, skuldre, rygg, armer eller ben. Dette er 1 prosentpoeng høyere enn i 2007. I 2008 var det ca 27 prosent som hadde luftvegssymptomer, som er 3 prosentpoeng høyere enn året før. Langtidsfraværet (over 8 uker) har økt jevnt fra 0 prosent i 1996 til 15 prosent i 2006, men er redusert til ca 14 prosent både i 2007 og 2008.

Bøndene opplever sin egen arbeidssituasjon som positiv. 98,5 prosent oppgir at de har et variert og interessant arbeid. Det gjøres også i stadig større grad tiltak for å bedre arbeidsmiljøet.

På den andre siden ligger flere negative faktorer. 62,7 prosent savner ferie og fritid, mens 43,4 prosent melder om ensomhet i yrket. 65,4 prosent synes at papirer og formaliteter dreper arbeidslysten, samtidig som 76,4 prosent mener at skriftlig dokumentasjon er nødvendig for å forbedre og kvalitetssikre drifta.

Tabell 7.20 viser resultatene om hvordan bøndene opplever hverdagen sin de fire siste årene. I 2007 er tallene hentet fra figurer og ikke like presise som årene før og i 2008.

Tabell 7.20 Utsagn om egen arbeidssituasjon. Helt eller delvis enig i følgende utsagn

Påstand	2005	2006	2007	2008
Jeg har et variert og interessant arbeid	98,5 %	97,9 %	98 %	98,5 %
Å være min egen herre betyr mye for meg	94,8 %	93,7 %	94 %	94,1 %
Arbeidet gir meg liten eller ingen utfordring/utvikling	17,8 %	17,4 %	15 %	16,0 %
Skriftlig dokumentasjon er nødvendig for forbedring og kvalitetssikring	79,6 %	81,3 %	79 %	76,4 %
Papir og formaliteter dreper arbeidslysten	68,2 %	66,0 %	66 %	65,4 %
Jeg savner ferie og fritid	63,6 %	60,8 %	62 %	62,7 %
Jeg har god tilgang til avløsning for ferie og fritid	71,0 %	69,4 %	66 %	62,4 %
Dagens rammebetingelser gjør videre drift her umulig	32,6 %	28,4 %	31 %	28,5 %
Jer ser positivt på muligheter for videre drift og utvikling av denne gården	79,2 %	81,3 %	82 %	84,4 %
Arbeidet som bonde gjør meg ensom	50,2 %	47,9 %	47 %	43,4 %
Det betyr mer at <u>noen</u> , og ikke <u>hvem</u> , overtar	66,6 %	70,2 %	70 %	68,2 %
Jeg er i tvil om noen av barna/i familien vil overta	48,9 %	49,6 %	49 %	43,7 %

Kilde: Landbrukets HMS-tjeneste

Arbeidstilsynet har registrert 7 dødsulykker i jordbruk og skogbruk i 2009. Dette er 5 færre enn det som var registrert i 2008. Jord- og skogbruk har vært en svært ulykkesbelastede næringen, med i gjennomsnitt 10 dødsulykker per år de siste 10 årene.

Tallet på rapporterte skader er i følge Arbeidstilsynet derimot lavt i forhold til andre næringer. Men varierende innrapporteringsrutiner er en usikkerhetsfaktor her. Arbeidstilsynet opplyser også om et betydelig etterslep på halvannet år fra når skaden oppstår til den er registrert hos arbeidstilsynet. For 2007 er det rapportert om 221 skader i jordbruk og skogbruk. Dette utgjør 3,5 skader per 1000 sysselsatt. Gjennomsnittlig skadeomfang for alle næringer var 8,6 per 1000 sysselsatt. Tilsvarende tall for 2000 var 6,1 for jordbruk og skogbruk, mot 14,1 totalt. Utviklingen med redusert skadeforekomst har dermed vært den samme i jordbruket som i andre næringer.

For 2008 er det så langt rapportert 243 skader i jordbruk og skogbruk. Dette betyr en økning fra 3,5 til 4,3 skadde per 1000 sysselsatt fra 2007 til 2008.

7.5.3 Velferd og avløsning

Undersøkelsen fra Landbrukshelsen viste at svært mange savnet ferie og fritid. Avløsertilskudd skal sikre husdyr-, plante- og honningprodusenter avløsning ved sykdom, svangerskap, fødsel med videre²⁶. Husdyrprodusenter kan gis tilskudd hele året, mens plante- og honningprodusenter kan få tilskudd for perioden 15. april til 1. oktober etter nærmere regler. Det kan også gis tilskudd til avløsning ved ferie og fritid. Formålet er å hjelpe husdyrbrukere til ferie, ordnet fritid og avlastning i onnetider ved å bidra til finansiering av leid arbeid.

Landbruksvikarordningen skal avløse bøndene ved sykdom og krisesituasjoner. Til og med 2007 var dette en kommunal ordning, men fra og med 2008 ble ansvaret overført til avløserlagene. Året 2008 ble et overgangsår med en gradvis overgang fra kommunal landbruksvikarordning til virksomhet i avløserlagene. Hensikten med denne omleggingen var å gi bedre tilgang på landbruksvikarer. I 2007 hadde ca 150 kommuner landbruksvikar, mens fra 2008 kan alle kommuner ha tilgang på slik hjelp. I 2009 var det 32 kommuner som var uten landbruksvikar, men de fleste av disse har ingen eller svært få foretak med husdyrproduksjon. Det er derfor mindre behov for landbruksvikar i disse kommunene. Statens landbruksforvaltning har fordelt 240 årsverk til landbruksvikarstillinger på fylkene, og videre har fylkene fordelt disse videre på de ulike avløserlagene. I 2009 betalte SLF ut 270 200 kroner i tilskudd per årsverk, og det var totalt 222 årsverk. Tabell 7.21 viser utbredelse og omfang av landbruksvikarordningen.

Tabell 7.21 Landbruksvikarordningen, omfang og finansiering

	1998	1999	2006	2008 ¹⁾	2009
Antall med i ordningen:					
Kommuner	301	284	151	298	398
Jordbruksbedrifter	5 483	5 655	2 195	1 331	2 494
Finansiering mill. kroner:					
Stat	38	18	14	40	60
Kommuner	38	36	23	0	0
Brukere:	17	41	27		
Betaling for sykdomsavløsning				17	38
Betaling for annen avløsning				8	14
Finansiering i alt	94	97	63	65	112

1) Dette var et overgangsår, og tallene omfatter kun virksomhet i avløserlag.

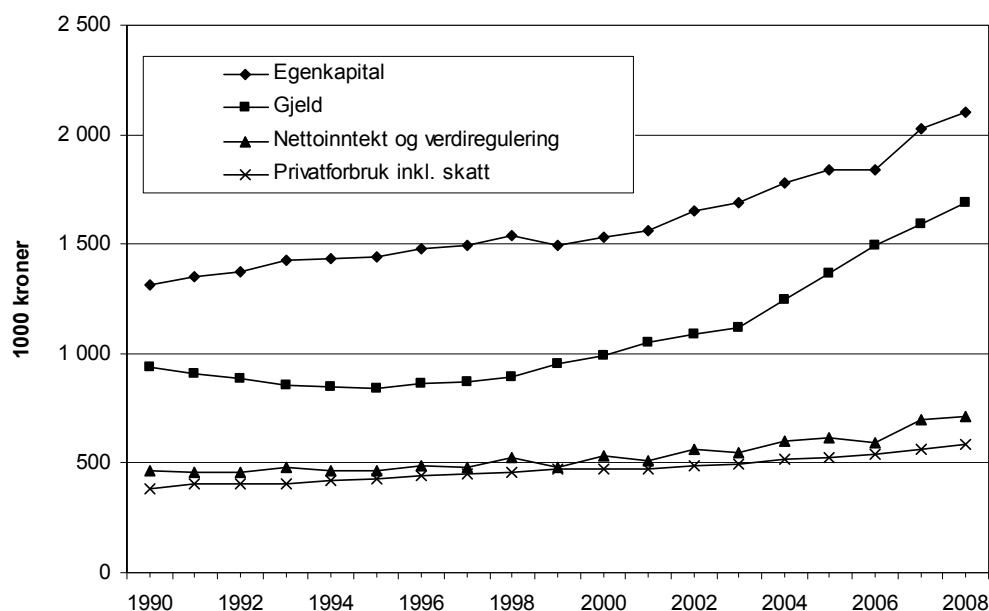
Kilde: Statistisk sentralbyrå

²⁶ Forskrift om tilskott til avløsning av 23.11.1998, endret ved forskrift av 15.11.1999

Tabellen viser at antall kommuner med landbruksvikarordning ble halvert fra 1998 til 2006, men har økt med den nye ordningen. Antall jordbruksbedrifter som brukte landbruksvikaren er også mer enn halvert fra 1998 til 2006. Statens bidrag til finansieringen er betydelig økt etter at ny ordning ble innført, mens kommunene ikke lenger er involvert i landbruksvikarordningen.

7.6 Utvikling i egenkapital, gjeld, inntekt og forbruk

Figur 7.4 nedenfor viser endring i jordbruksfamiliens samlede inntekt, privatforbruk, gjeld og egenkapital. Tallene er hentet fra Driftsgranskingene og er representative bare for hushold «der en vesentlig del av inntektene kommer fra bruket». Driftsgranskingene har ikke tall for hele husholdet, men for «familien», det vil si bruker og eventuell partner og deres barn under 17 år.

Figur 7.4 Utvikling i egenkapital, gjeld, nettoinntekt og privatforbruk i gjennomsnitt for brukerfamilien. 2008-kroner. 1000 kr

Kilde: NILF. Driftsgranskingene

«Nettoinntekt og verdiregulering» er nettoinntekt og skattefrie inntekter, dvs. driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk og eventuelle andre næringer, lønnsinntekter, aksjeutbytte, sykepenger, pensjoner, renter og en innsatt verdi for familiens arbeid på nyanlegg. Fra dette trekkes gjeldsrenter og kårytelser. Skattefrie inntekter kan være barnetrygd og andre skattefrie trygdeytelser, mottatt arv eller gave, pengegevinster, visse former for forsikringsutbetalinger og noen erstatninger.

«Privatforbruket inklusiv skatt» er vanlig forbruk, avskrivninger på private eendeler (inkludert bolig) og skatt betalt i året (forskuddsskatt, forskuddstrekk og restskatt minus tilbakebetalt skatt).

«Gjeld» er all gjeld til bruker og ektefelle og eventuelle mindreårige barn. Tallene inkluderer gjeld til landbruk eller annen næring, boliglån, studielån og forbruksgjeld. Over 81 prosent av gjelda er langsiktig.

«Egenkapital» viser differansen mellom bokført verdi av familiens samlede eierdeler og familiens totale gjeld.

Utviklingen over 18 år, viser at egenkapitalen på driftsgranskingsbrukene har økt, også i verdifaste kroner. Gjelda har økt noe mer. Privatforbruket er hele tiden lavere enn inntektene. Høye inntekter i gode avlingsår vil ofte bli brukt til å styrke egenkapitalen. Utskifting av bruk i driftsgranskningene vil bidra til variasjon i slike serier. (Utskiftingene er på ca. 10 % per år.) Lånt kapital og rentekostnader er også behandlet i kapittel 8.3 og utviklingen i en del innsatsfaktorer inklusive rentekostnader på lånt kapital og i produksjonsinntektene er vist i figur 8.4 i kapittel 8.6.

7.7 Lønnsutvikling etter næring

Tabell 7.22 viser prosentvis lønnsvekst fra året før og lønnsnivå for 2008 og 2009 for enkelte inntektsgrupper. Det er også vist lønnsøkning i de to siste femårsperiodene. Tallene er hentet fra Det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene.

Tabell 7.22 Beregnet lønnsvekst i prosent for noen store forhandlingsområder de siste 10 år, og deres årslønn i kr i 2008 og 2009

	1993– 1994	2000– 2001	2007– 2008	2008– 2009 ⁹⁾	1999– 2004	Gj.sn. per år 99–04	2004– 2009	Gj.sn. per år 04–09	Årslønn 2008	Årslønn 2009 ¹⁰⁾
Industriarbeidere ¹⁾	2,9	4,9	5,7	3,9	23,4	4,3	24,1	4,4	367 400	381 729
Sum industrien ²⁾	3,1	5,1	6,1	4,2	25,3	4,6	26,3	4,8	445 100	463 794
Offentl. forvaltning ^{3,7)}	2,2	4,5	6,7	4,6	-	-	25,9	4,7	400 700	419 132
Statsansatte ³⁾	2,2	4,2	6,7	4,4	24,8	4,5	26,5	4,8	428 700	447 563
Kommuneansatte ^{3,8)}	2,4	3,5	6,7	4,6	23,6	4,3	25,7	4,7	382 400	399 990
Varehandel ⁴⁾	3,3	4,8	4,3	3,0	-	-	22,0	4,1	381 500	392 945
Forretn.- & sp.banker ^{5,6)}	-	4,7	9,2	0,5	25,8	4,7	31,3	5,6	524 900	527 525
<i>Alle grupper³⁾</i>	<i>2,7</i>	<i>4,8</i>	<i>6,3</i>	<i>4,1</i>			<i>25,4</i>	<i>4,6</i>	<i>418 800</i>	<i>435 971</i>
<i>Alle grupper⁵⁾</i>									<i>433 400</i>	<i>451 169</i>

1) Heltids og deltidsansatte industriarbeidere i NHO-bedrifter, per årsverk

2) Omfatter arbeidere og funksjonærer i NHO-bedrifter per årsverk

3) Heltids- og deltidsansatte per årsverk. Deltidsansatte er regnet om til heltidsekvivalenter.

4) Omfatter varehandelsbedrifter som er medlemmer i Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon

5) Kun heltidsansatte

6) Omfatter forretnings- og sparebanker og forsikringsvirksomhet. Høye bonusutbetalinger trakk opp lønnsveksten i årene 2005-2008.

7) Omfatter det kommunale- og det statlige tariffområdet

8) Omfatter ansatte i kommunene, fylkeskommunene og andre virksomheter som er medlemmer i KS

9) Lønnsveksten fra 2008 til 2009 er etter ny næringsstandard, så vi har her et brudd i tidsserien

10) Beregnet ut fra årslønn 2008 og lønnsvekst 2008-2009

Kilde: Det tekniske beregningsutvalg for inntektsoppgjørene og SSB.

8 Bruken av innsatsfaktorer i jordbruket – kostnadsutviklingen

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) blir det pekt på at «Rasjonelle løsninger og kostnadsreduksjoner vil derfor fortsatt være en viktig forutsetning for en bedre inntektsutvikling i landbruket.» Gjennom landbrukspolitikken skal det legges til rette for at det potensiale landbruket har for en økt produktivitet og effektiv ressursbruk blir utnyttet.

Nedenfor er det gitt en oversikt over utviklingen i bruken av innsatsfaktorer i jordbruket. I tillegg er renter på lånt kapital tatt med. Innsatsfaktorene er inndelt i kategoriene varige og ikke-varige.

8.1 Ikke - varige innsatsfaktorer

8.1.1 Verdier og indekser

I tabellene 8.1 og 8.2 er kostnader til de to tunge postene kraftfôr og handelsgjødsel/kalk spesifisert. I tillegg vises de totale kostnadene for ikke-varige produksjonsmidler.

Tabell 8.1 Bruken av noen ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, målt i løpende mill. kroner

	1985	1989	1999	2008	2009*
Kraftfôr	4 464	5 614	4 539	5 433	5 923
Handelsgjødsel og kalk	1 154	1 215	1 120	1 166	1 763
Sum ikke-varige produksjonsmidler ¹⁾	10 515	12 810	11 649	15 709	16 459

* Foreløpige tall

1) Summen av kostnadspostene handelsgjødsel og kalk, innkjøpt kraftfôr, innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, andre kostnader og vedlikehold

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Kraftfôrkostnadene økte betydelig mellom 1985 og 1989, for deretter å avta. Til 2008 og 2009 ser vi igjen en økning. Kostnadene til handelsgjødsel og kalk har økt etter 1999. Summen av kostnader til ikke-varige produksjonsmidler økte med 41 prosent fra 1999 til 2009. I tabell 8.2 er utviklingen uttrykt i form av volum- og prisindekser.

Tabell 8.2 Bruken av ikke-varige innsatsfaktorer i jordbruket, landet. Volum- og prisutvikling. 1985 = 100

	1985	1989	1999	2008	2009*
Kraftfôr					
Volumindeks	100	109,6	120,1	128,3	124,6
Prisindeks	100	114,8	84,7	93,9	104,4
Handelsgjødsel og kalk					
Volumindeks	100	95,5	87,3	76,2	61,3
Prisindeks	100	111,4	113,8	130,9	245,9
Sum ikke-varige produksjonsmidler					
Volumindeks	100	103,9	100,2	102,7	96,8
Prisindeks	100	117,5	110,9	145,6	157,9

* Foreløpige tall

1) Summen av kostnadspostene handelsgjødsel og kalk, innkjøpt kraftfôr, innkjøpte melkeprodukter til fôr, annet innkjøpt fôr, såfrø og planter, andre kostnader og vedlikehold

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

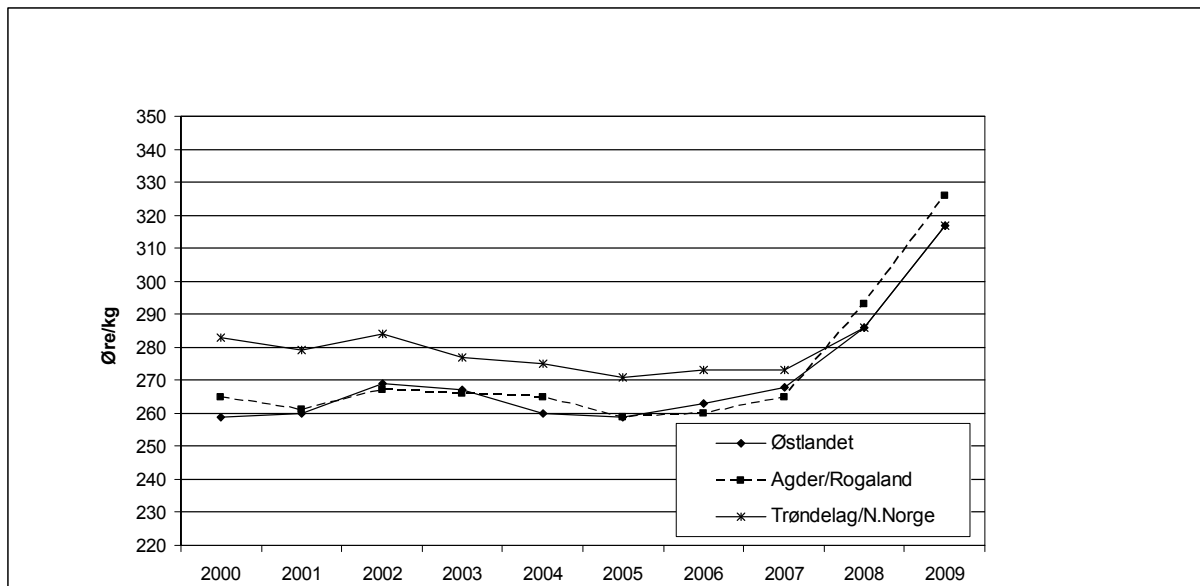
I følge tabell 8.2 hadde volumindeksen for kraftfôr en økning fra 1999 til 2008, mens handelsgjødsel og kalk har blitt redusert hele perioden. Sum ikke-varige produksjonsmidler var lite endret fra 1999 til 2008, men hadde en nedgang til 2009. Prisindeksen for kraftfôr har økt med 23 prosent fra 1999 til 2009, mens prisindeksen for handelsgjødsel og kalk har økt med hele 116 prosent i samme periode, med den største økningen det siste året. For summen av ikke-varige produksjonsmidler har prisindeksen økt med 42 prosent etter 1999.

8.1.2 Kraftfôrpriser

Figurene 8.1–8.3 viser utviklingen i de regionale kraftfôrprisene fra 2000 til 2009 for hhv. kraftfôr til storfe, svin- og fjørfe. De fire regionene har hatt en ulik prisutvikling de enkelte år. Fra og med 2000 ble Felleskjøpet Østlandet og Vestlandet slått sammen, slik at grafen kalt «Østlandet» da representerer begge landsdelene. Fra 2008 er FK Trondheim slått sammen med FKØV. Derfor er det fra 2008 kun to regioner med ulik kraftfôrpris, Agder/Rogaland og resten av landet.

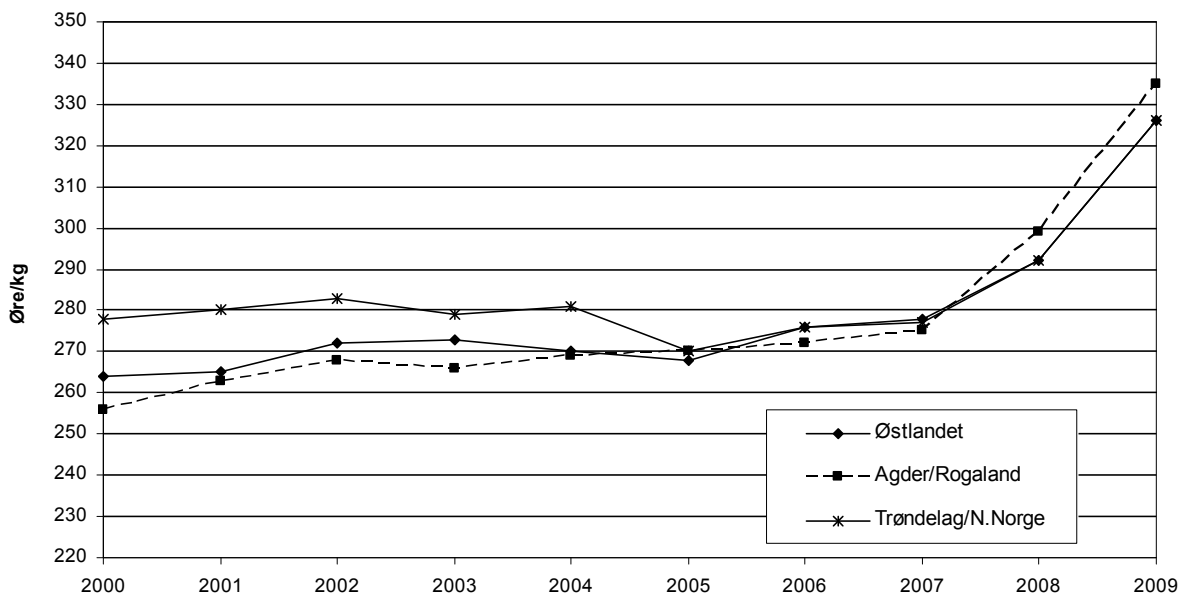
Figur 8.1 viser at prisene på kraftfôr til storfe i 2009 ligger på sitt høyeste nivå siden 2000. Prisene er høyere i Agder/Rogaland enn i resten av landet. For svinfôr viser figur 8.2 omtrent den samme situasjonen som for drøvtyggerfôr. Prisene er på sitt høyeste siden 2000 og kraftfôret er dyrest i Rogaland/Agder. Derimot er fjørfefôret billigere i Agder/Rogaland. Noe av dette skyldes at en større andel av fjørfefôret i Agder/Rogaland er fôr til verpehøner, og dette er billigere enn fôr til slaktekylling.

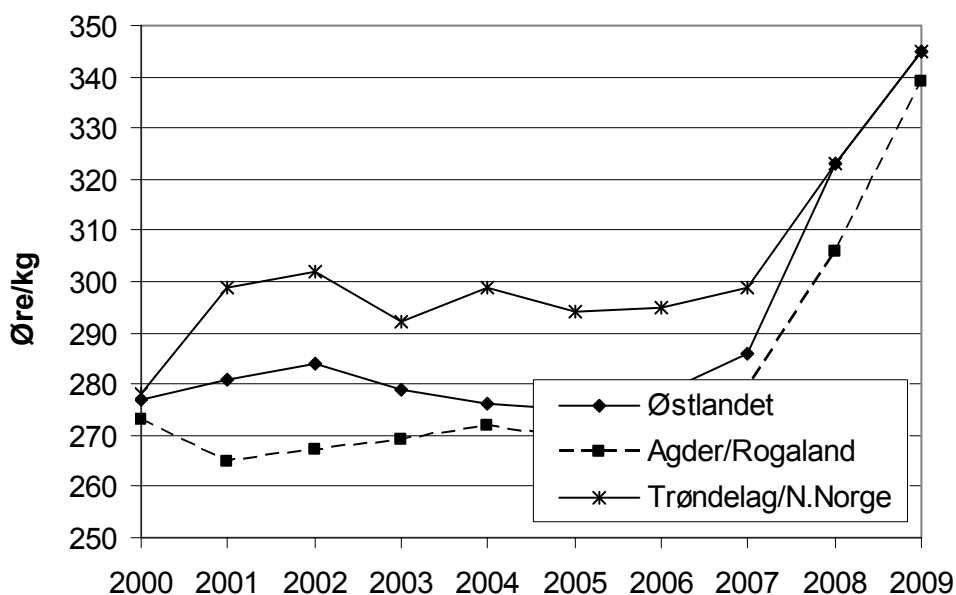
Figur 8.1 Utvikling i priser på drøvtyggerfôr i alt for ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket.

Figur 8.2 Utvikling i priser på svinefôr for ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket.

Figur 8.3 Utviklingen i priser for fjorfefôr i ulike distrikter. Øre per kg

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket.

I 2009 er prisforskjellene mellom regionene omtrent som før. For drøvtyggerfôr og svinefôr er det 9 øre/kg i prisforskjell mellom billigste (resten av landet) og dyreste region (Agder/Rogaland). For fjorfefôr er det 6 øre/kg i forskjell mellom dyreste (resten av landet) og billigste region (Rogaland/Agder).

8.2 Varige innsatsfaktorer

Kapitalslitet viser de årlige beregnede kostnadene (avskrivninger) til varige driftsmidler. Investeringer er de årlige utleggene som gjøres for å anskaffe eller utbedre varige driftsmidler. Fra og med Resultatkontrollen 2005 tar vi i denne sammenheng også med oversikt over kostnadene til leasing i jordbruket. Dette er leie av maskiner gjennom finansieringsselskaper, og det har blitt mer og mer vanlig.

I faste priser var bygningsinvesteringene høyere i 1989 enn i de øvrige årene som omfattes av tabell 8.3. De årlige investeringene i maskiner og redskaper hadde det høyeste nivået i 1985 når vi ser på faste 2008-kroner.

Investeringsavgiften var på 7 prosent fra og med 1990. Men fra og med 1.1.1999 ble den tatt bort for driftsmidler hovedsaklig brukt i egen jord- og skogbruksvirksomhet, og fra 1.4.2002 falt den bort for alle virksomheter. Investeringsavgiften på kapitalvarer ble beregnet til 334 mill. kroner i 1998 og 18 mill. kroner i 1999 i Totalkalkylen for jordbruket for 2001.

Tabell 8.3 Totale investeringer i bygninger og maskiner/redskaper, traktorinvesteringer og leasingkostnad. Løpende og faste priser, millioner kroner

	1985	1989	1999	2008	2009*
Bygninger:					
Løpende priser	1 356	2 125	1 617	3 796	3 000
Faste 2008-priser	3 673	4 157	2 347	3 796	2 959
Maskiner/redskaper:					
Løpende priser	2 653	2 067	2 800	3 268	2 529
Faste 2008-priser	5 620	3 246	3 427	3 268	2 279
Herav traktorer (4 hjulstrekk):					
Antall traktorer	7 910	2 672	2 987	3 289	1 866
Løpende priser	1 052	495	904	1 742	1 133
Faste 2008-priser	1 791	648	1 004	1 742	1 010
Leasing av maskiner:					
Løpende priser		14	90	829	868
Faste 2008-priser		22	110	829	782

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

For å vise utviklingen av kostnadene ved det faste produksjonsutstyret i jordbruket er det i tabell 8.4 satt opp tall for kapital slit på bygninger og maskiner/redskaper. Totalt kapital slit er også beregnet.

Tabell 8.4 Kapital slit, løpende priser. Millioner kroner

	1985	1989	1999	2008	2009*
Bygninger	1 270	1 682	1 821	2 127	2 193
Maskiner og redskaper	2 286	2 811	2 919	2 897	2 990
Sum kapital slit	3 886	4 899	5 150	5 024	5 183

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Volum- og prisindeksene for kapital slit i tabell 8.5 presenterer utviklingen sett fra en annen synsvinkel: Volumindeksen for kapital slit på bygninger var høyere i 1989 enn i 1985, mens volumindeksene for maskiner og redskaper og sum kapital slit ble redusert i samme periode. Tabellen viser liten endring i volumindekser fra 2008 til 2009, både for bygninger, maskiner og redskaper.

Prisindeksen er felles for alt kapital slit, den har hatt en kraftig øking etter 1989 og fram til 2009.

Tabell 8.5 Kapitalslit. Volum- og prisutvikling. 1985 = 100

	1985	1989	1999	2008	2009*
Prisindeks	100	130,0	165,5	199,1	203,3
Volumindeks:					
Bygninger	100	101,9	86,7	84,1	84,9
Maskiner og redskaper	100	94,6	77,2	65,9	64,4
Sum kapitalslit	100	96,9	80,1	71,2	70,5

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Endringer i kapitalslitet vil følge endringer i investeringene og prisutviklingen. Et etterslep vil imidlertid være til stede, og det vil skje en utjevning av svingningene i kapitalslit i forhold til utviklingen i investeringer.

8.3 Priser på jordleie

Hvert år presenterer Statens Landbruksforvaltning tall på jordleiepriser inndelt etter geografi (Østlandet, Telemark/Agder, Rogaland, Vestlandet, Trøndelag og Nord-Norge), jordbruksvekst (gras, korn, grønnsaker, potet og beite) og jordkvalitet (god og dårlig). Tallene i 2009 baserer seg på svar fra ca 200 kommuner (deriblant de største jordbrukskommunene), og SLF spør kun om laveste og høyeste pris på leie, og ikke noe om hvor mye areal som leies til hvilken pris. Problemet med slike tall er at det finnes mange måter å betale for leiejord på, for eksempel vha gjenytelser og gaver, og alle slike oppgjør er forståelig nok holdt utenfor statistikken. Jordleieprisene som presenteres i tabell 8.6 og 8.7 er gjennomsnittet av største og minste leiepris, og siden gratisleie også er registrert, så vil det påvirker gjennomsnittsprisene (i hovedsak gras- og beitearealer).

Tabell 8.6 Gjennomsnittlig jordleiepriser på god jord. Kroner per dekar, 2009

	Gras	Korn	Grønnsaker	Poteter	Kulturbete
Østlandet	276	328	703	550	75
Telemark/Agder	185	218	435	402	35
Rogaland	338	475	868	629	111
Vestlandet	136	96	425	408	25
Trøndelag	167	250	542	436	48
Nord-Norge	85	175	140	144	37
Landet	203	287	528	434	57

Kilde: Statens Landbruksforvaltning

Tabell 8.6 viser at Rogaland er den landsdelen som har høyest jordleiepriser på god jord i 2009, og at Østlandet følger deretter. Dette gjelder alle leiepriser, uansett jordbruksvekst. Nord-Norge har lavest jordleie til gras, grønnsaker og poteter,

mens Vestlandet har billigst leie av korn- og beiteareal. For landet som helhet er leie av god jord til grønnsaksproduksjon dyrest, mens leie av kulturbeite er billigst.

Tabell 8.7 viser prisene for leie av jord med dårlig kvalitet. Rogaland har høyest leiepris på jord til grasdyrking, mens Østlandet har høyeste pris når det gjelder alle andre vekster. For landet som helhet utgjør leieprisene på dårlig jord mellom 23 og 49 % av prisen på god jord.

Tabell 8.7 Gjennomsnittlig jordleiepriser på dårlig jord. Kroner per dekar, 2009

	Gras	Korn	Grønnsaker	Poteter	Kulturbeite
Østlandet	113	158	341	266	29
Telemark/Agder	62	100	193	207	3
Rogaland	180	-	50	50	20
Vestlandet	52	40	250	163	2
Trøndelag	81	131	-	200	18
Nord-Norge	26	60	32	33	0
Landet	83	142	180	169	13

Kilde: Statens Landbruksforvaltning

Tabell 8.8 viser utviklingen i indeks for jordleiepris for landet som helhet fra 2000 til 2009, hvor leieprisen i år 2000 er satt lik 100. Denne indeksen er basert på leieprisen på god jord, og gratis leie av jord inngår ikke i beregningen. Tabellen viser at frem til 2004 var alle leiepriser lavere enn 2000-nivå, men at de etterpå har økt igjen. Etter 2006 har prisen på leie av jord til kulturbeite og grønnsaksdyrking blitt redusert, mens alle andre leiepriser har økt. I 2009 var leieprisen på jord til grasproduksjon den samme som i år 2000, mens leie av jord til dyrking av korn og potet har økt med henholdsvis 10 og 12 prosent.

Tabell 8.8 Indeks jordleie på god jord, 2000 –2009

	2000	2002	2004	2006	2008	2009
Grasdyrking	100	81	86	95	92	100
Korndyrking	100	96	95	105	105	110
Grønnsakdyrking	100	85	91	103	99	95
Potetdyrking	100	91	87	106	117	112
Kulturbeite	100	92	87	104	92	92

Kilde: Statens Landbruksforvaltning

8.4 Renter

For å vise utviklingen av samla rentekostnader for lånt kapital i jordbruket, er gjennomsnittlig rentesats og rentekostnadene i nominelle beløp tatt med.

Tabell 8.9 Nominell rentekostnader for lånt kapital. Løpende kroner

	1985	1989	1999	2008	2009*
Gjennomsnittlig rentesats, %	10,56	11,57	6,44	5,98	4,04
Lånt kapital i jordbruket. Mill. kr	15 992	22 481	24 513	40 442	42 551
Nominell rentekostnad for næringsgjeld. Mill. kr	1 689	2 600	1 578	2 418	1 718

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Av tabell 8.9 går det fram at rentekostnader på lånt kapital i jordbruket gikk opp fra 1985 til 1989 og ned fra 1989 til 1999. Nedgangen var særlig kraftig i perioden 1990–1995 noe som i stor grad skyldes nedgang i rentefoten. Fra 1999 til 2008 gikk rentesatsen ned, men økt lånevolum førte til økte rentekostnader. Rentesatsen ble videre redusert fra 2008 til 2009, og på tross av økt lånevolum ble rentekostnadene redusert med 706 mill. kroner det siste året. Lånekapitalen i næringa har økt jevnt etter 1999, og fra 2008 til 2009 økte den med 2 109 mill. kroner.

Tabell 8.10 viser at i faste 2008-kroner, deflatert med konsumprisindeksen, var nedgangen i næringsgjeld fra 1989 til 1999 på 4,9 mrd. kroner. Fra 1999 til 2008 økte den med 10,9 mrd. kroner, og det siste året var økningen 1,2 mrd. kroner.

Tabell 8.10 Lånt kapital i jordbruket, deflatert med konsumprisindeksen til faste 2008-kroner. Millioner kroner

	1985	1989	1999	2008	2009*
Lånt kapital i jordbruket	31 840	34 421	29 497	40 442	41 671

* Foreløpige tall

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

8.5 Bruk av driftskreditt i landbruket

Oppgjørs- og driftskredittordningen i landbruket ble etablert i 1967 og skulle være en ordning for kassakreditt til landbruket der samvirkeorganisasjonene og Statens Kornforretning garanterte for 50 prosent av tapet på misligholdte driftskreditter. Kredittgrunlaget er normalt lik foregående års oppgjør gjennom garantiorganisasjonene, og det er egne retningslinjer for oppstart og utvidelse av virksomheten.

Driftskredittordningen administreres i dag av Norsk Landbrukssamvirke (NL). I regi av NL er det etablert et garantiutvalg - med ett medlem fra hver av de deltakende samvirkebedriftene. Dette garantiutvalget representerer garantisten overfor bankene. Utvalget behandler henvendelser om ordningen - herunder søknader om

særskilt garanti - og foretar garantioppgjør til bankene ved oppstått tap. Ordningen ivaretar i dag det vesentligste av den kortsiktige kreditten i landbruket. I tabell 8.11 nedenfor er det satt opp en del sentrale data fra driftskredittordningen.

Tabell 8.11 Bruk av driftskredittordningen i landbruket

	1979	1989	1999	2007	2008
Antall konti	35 775	48 483	39 069	23 367	21 779
Innvilget kreditt per 31/12, mill. kr	1 657	5 602	6 308	5 215	5 247
Disponert kreditt per 31/12, mill. kr	941	3 200	3 320	2 473	2 673
Andel disponert, %	57	57	53	47	51
Samlet tap, 1000 kr	88	5 818	510	218	0
Tapsandel av disponert, %	0,01	0,18	0,02	0,01	0
Disponert per konto per 31/12, kr	26 303	66 003	84 978	105 845	122 752
Tap per konto, kr	2	120	13	9	0

Kilde: Årsmelding for Garantiutvalget for oppgjørs- og driftskredittordningen.

Den tilsynelatende store reduksjonen i antall konti etter 1999 skyldes delvis overgang til nytt system for datainnsamling. Sannsynligvis har denne reduksjonen i realiteten skjedd jevnt fra ca. 1990. Fra 2007 til 2008 er antall driftskredittkonti redusert med 1 588, og beløp innvilget per konti økt med 17 765 kroner. Gjennomsnittlig utnyttingsgrad gikk jevnt ned fra 54 prosent i 2002 til 47 prosent i 2007, men økte til 51 % i 2008.

I årene 1989 til 1991 lå tapene på omlag 0,2 prosent av disponert kreditt. Siden da har denne tapsandelen falt betydelig, og etter 2001 har den ligget rundt 0,01prosent. Beløpsmessig har tapet etter 2003 økt for hvert år, men ble redusert fra ca 409 000 kroner i 2006 til ca 218 000 kroner i 2007. I 2008 behandlet arbeidsutvalget ingen tapssaker. Dette skyldes nok tilfældigheter, og er historisk for Oppgjørs- og Driftskredittordningen. I 2007 var tapet knyttet til 4 enkeltsaker, mot 2 saker i 2006.

8.6 Tap på utlån i landbruket

I tabell 8.12 presenteres tap på utlån til landbruket fra Landkreditt og Innovasjon Norge (Statens nærings- og distriktsutbyggingsfond (SND) ble en del av Innovasjon Norge fra og med 01/01-04). Det er konstaterte tap, og ikke avsetninger til påregnelig tap, som er med i tabellen.

Tabell 8.12 Konstaterte tap på utlån fra Landkreditt og Innovasjon Norge

	1985	1990	1999	2002	2007	2008	2009
<i>Innovasjon Norge (SND)</i>							
Utlån, mill. kr	7 445	8 151	4 371	4 241	3 647	3 686	3 822
Tap på utlån, mill. kr	1,4	15,4	6,9	3,1	1,8	11,3	1,1
Tap på utlån, % av utestående	0,02	0,19	0,16	0,07	0,05	0,31	0,03
<i>Landkreditt</i>							
Utlån, mill. kr	2 760	4 538	5 677	5 974	8 524	8 876	9 427
Tap på utlån, mill. kr	0	0	0,2	0,2	0,5	0,0	0,0
Tap på utlån, % av utestående			0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
<i>Tap på utlån, % av utestående</i>	0,01	0,12	0,07	0,03	0,02	0,09	0,01

Kilde: Landkreditt og Landbruksbanken/SND/Innovasjon Norge.

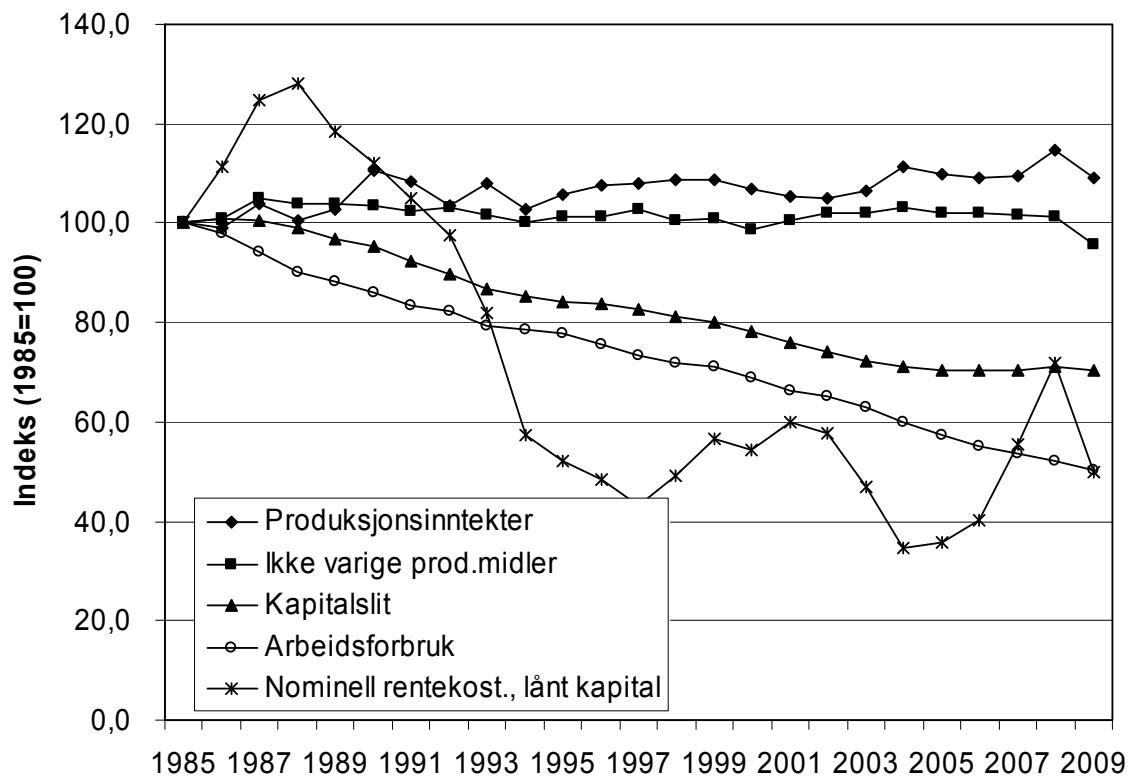
Innovasjon Norge (SND) sine tall gjelder rentebærende lån. Disse lånene er i all hovedsak gitt innenfor 90 prosent av landbrukstakst. Innovasjon Norge har i tillegg investeringslån (BU-lån) til landbruket, men disse er ikke med i tabellen over. BU-lån var i 2009 på totalt 948 mill. kroner, og tap på disse er heller ikke med i tabell 8.9. Konstatert tap i 2009 var det laveste på mange år, mens tapene i 2008 var betydelig større enn det som har vært vanlig. Men dette er bare en del av det totalt tapsbildet, siden tapene først blir konstatert når saken endelig er avsluttet, og pant-sikkerheten realisert. Tapene er da som oftest avsatt, og også bokført, flere år tidligere.

Landkreditt Bank AS startet sin virksomhet 2. september 2002. De er en forretningsbank eid 100 prosent av kredittforeningen (og morselskapet) Landkreditt, og yter alle typer banktjenester til alle slags kunder. I utlånstallene fra Landkreditt Bank ligger også utlån til samvirkebedriftene.

8.7 Innsatsfaktorer sett i relasjon til produksjon

I figur 8.4 er volumindeksene for fem ulike kostnads- og inntektsposter i totalkalkylen presentert samlet. Indeksen for rentekostnader på lånt kapital er fremkommet ved først å deflatere nominelle rentekostnadene til 1985-kroner, og deretter regne om disse verdiene til indekstall.

Figur 8.4 Produksjon og innsatsfaktorer i jordbruket. Volumutvikling. Indeks

Kilde: Totalkalkylen for jordbruket 2010.

Arbeidsforbruket og kapitalslitet synker fortsatt, som det har gjort gjennom hele perioden fra 1985, mens ikke-varige produksjonsmidler har vært tilnærmet stabilt. Kurvene viser at samlet produksjon er ganske stabil i perioden etter 1985. Figur 8.4 antyder en økende produktivitet i jordbruket, med et nokså stabilt produksjonsvolum og et avtagende kostnadsvolum over flere år.

8.8 Kostnadsutviklingen i omsetningsleddene

Ved jordbruksoppjøret i 1993 ble BFJ av avtalepartene bedt om å utarbeide et materiale om kostnadsutviklingen i omsetningsleddene, jfr. St.prp. 82 (1992-93). Et kapittel med dette materialet har siden vært tatt inn i utredning nr. 1.

Problemstillingen er avgrenset til endringen i kostnadene, ikke til nivå. Materialet en har til rådighet gir ikke mulighet for å få et mål for produktivitets-/effektivitetsutviklingen. Det gir heller ikke innsikt i kostnadsendringer som resul-

tat av produktutvikling og høyere foredlingsgrad. Ved å sammenholde og sammenstille ulikt tallmateriale, søkes det likevel å belyse ulike sider ved kostnadsutviklingen.

8.8.1 Organisasjonenes totale kostnader

Omsetningsorganisasjonenes totale kostnader er et resultat av priser på og mengder av innsatsfaktorer som er brukt i produksjonen. Mengdene av innsatsfaktorene, bestemmes av den totale virksomheten og av produktiviteten. Organisasjonenes totale virksomhet består av mottak og behandling av råvarer samt omfanget av den videreførelse industri delen, produktutvikling, markedsføring og distribusjon. Videreførelse har en stor og økende betydning for den totale verdiskapning i organisasjonene, og kan dels tas som et tegn på at stadig mer av bearbeidningen overføres fra husholdningene til industrien. Økende total kostnader er også et uttrykk for økt verdiskapning.

Omsetningsorganisasjonenes totale kostnader er satt opp i tabell 5.1. Meierienes kostnader er til og med 2001 hentet fra årsmeldingen til TINE Norske Meierier, og er beregnet som driftsinntekter fratrukket utbetaling til produsent. Kostnadene er basert på det tidligere «grupperegnskapet» som omfattet all virksomhet innenfor 10 meieriselskaper og TINE Norske Meierier. TINE ble omorganisert til konsern i 2002 og fikk dermed andre krav til rapportering. Kostnadene fra og med 2002 er derfor basert på TINEs konsernregnskap og er ikke sammenlignbart med tidligere år. Konsernregnskapet omfatter alle TINEs virksomheter og eierandeler i andre selskaper som ikke var inkludert i det tidligere grupperegnskapet. Kostnaden er beregnet som «sum driftskostnader» fra konsernregnskapet fratrukket «kjøp av råvarer fra produsent».

Gilde Norsk Kjøtt BA og Prior Norge BA fusjonerte i 2006 og Nortura BA ble registrert som selskap 15. november. Fusjonen fikk regnskapsmessig virkning fra 01.01.06. De totale kostnadene ble imidlertid i 2006 fremdeles fordelt på hvert av de tidligere selskapene. Fra og med 2007 oppgis det imidlertid kostnadstall som inkluderer både kjøtt- og eggsektoren samlet. Dette medfører brudd i dataseriene. En ny dataserie er derfor opprettet fra og med 2006. Her er de totale kostnadene beregnet som «sum driftskostnader» fra konsernregnskapet i Nortura fratrukket råvareutbetalingen til alle produksjoner. Denne beregnes ved hjelp av utbetalingspris til produsenter og kvantum mottatt for de respektive produksjonene.

Tabell 8.13 Totale kostnader i meieri-, slakteri- og eggsamvirket. Mill. kr

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Meieri ¹	4520	4710	5568	7408	7971	8639	9155	9752	9763	11474	12022
Slakteri og egg ²								9490	9878	10164	10571
Slakteri ³	1789	2183	3040	3320	3407	3832	3747	(3872)			
Egg	364	450	775	998	1110	1234	1221	(1310)			
Sum	6673	7343	9383	11726	12488	13705	14123	19242	19641	21638	22593

- 1) Gjelder TINE konsern fra og med 2002. Ikke sammenliknbart med tidligere år pga. omlegging av regnskapet. Økning i 2008 skyldes oppkjøp av osteselskaper i Sverige og Storbritannia
- 2) Fra og med 2007 oppgir Nortura utvikling i volum og kostnader som gjelder for hele virksomheten, dvs. både kjøtt- og eggsektoren.
- 3) På grunn av organisasjonsmessige endringer i Nortura, samt endrede rapporteringsrutiner og standardiseringer, er ikke salgs- og markedsføringskostnadene for årene 2004 til 2006 direkte sammenlignbare med tidligere år. Tallene for 2006 er sammenlignbart med tidligere Gilde Norsk Kjøtt.

Fra 1990 til 2001 (sammenlignbare år) økte de totale kostnader innen meierisamvirket med 30,8 prosent. For meierisamvirket var det en større økning i 1997 som dels skyldes endringer i verdsetting av lagerbeholdninger i forbindelse med overgang til ny markedsordning for melk. Fra 2002 til 2007 (sammenlignbare år) var økningen på 33,6 prosent mens økningen fra 2007 til 2008 er på nær 18 prosent. Mesteparten av den sterke økningen i totalkostnadene i 2008 skyldes oppkjøp av osteselskaper i Sverige på slutten av 2007 og i Storbritannia i 2008 og har således ikke noe med kostnadsøkningen i meieridriften i Norge å gjøre. Økningen fra 2008 til 2009 var på 4,8 prosent. For kjøtt-samvirket økte totalkostnadene med 90,4 prosent fra 1990 til 2003 (sammenlignbare år). Fra 2004 til 2006 (sammenlignbare år) var økningen på 1 prosent. Fra 1990 til 2006 økte totalkostnadene innen eggsamvirket med 259,9 prosent. Fra 2006 til 2009 (sammenlignbare år) økte de totale kostnadene i kjøtt- og eggsamvirket med 11,4 prosent.

8.8.2 Total aktivitet

Tall for den totale virksomheten i organisasjonene er i tabell 5.2 gitt som tall for tilførte og bearbejdede produkter i tonn/liter.

For melk er det meierileveransen samt totalsalget for hovedgrupper av produkter, dvs. konsummelk og ost som er gjengitt. For smør er det total produksjon. Konsummelk inkluderer blant annet yoghurt. Tallene for ost og smørprodukter er inklusiv eksport. For kjøtt gjelder tallene leveranser av slakt samt nedskåret og videre bearbejdet vare. For eggsamvirket gjelder det total tilførsel av egg, samt tilført og bearbejdet fjørfekjøtt.

Tallene for videreforedling i tabell 5.2 gir ikke noe godt uttrykk for omfanget av videreforedlingen. Tallene gjenspeiler for eksempel ikke antall produktvarianter med ulik bearbejdingsgrad. Eksempel på spekteret innen meieriene er salg av hele oster direkte til butikk og porsjonspakninger av ost til for eksempel cateringmarkedet. Det er et økende antall produktvarianter med ulike pakningstyper med derav økende kostnader. Antall artikkelnummer, dvs. antallet produktvarianter rettet mot

ulike markeder, var ifølge TINE på 1160 i 2002. Antallet salgsprodukter av egg er ca. 200 og ca. 400 for fjørfekjøtt.

Tabell 8.14 Samvirkets tilførsler og videreforedling av melk, kjøtt og egg. 1000 tonn *

	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Meieri										
Tilførsel kumelk	1837	1712	1545	1484	1470	1454	1437	1479	1464	1437
Tilførsel melk totalt ¹							1458	1498	1483	1457
Salg konsummelk ²	725,8	687,7	582,6	537,8	538,7	521,4	513,7	510,4	514	514
Salg ost ³	84,5	82,7	77,4	73,9	74,4	72,9	71,3	68,5	70,5	72,8
Produksjon smør ⁴	22,4	17,7	15,5	14,7	13,8	14,6	15,4	15,4	16,4	15,8
Kjøtt og egg										
Tilførsel egg ⁵	36,0	35,1	30,4	31,0	31,3	36,8	35,8	35,7	37,9	39,5
Tilførsel kylling	12,6	16,1	30,4	32,7	36,6	38,3	41,5	47,9	55,3	51,5
Tilførsel fjørfe totalt ⁶						45,8	49,1	51,4	63,1	60,5
Tilførsel kjøtt totalt	147,7	156,1	163,8	161,9	167,8	163,7	164,3	162,6	167,5	163,5
Slakt 2- og 4-bente										
Slaktetilførsler ⁷	147,7	156,1	163,8	161,9	167,8	163,7	164,3	217,0	230,6	224,0
Skjærevolum ⁸	81,4	99,8	115,3	110,7	114,0	120,7	125,0	129,1	128,5	117,1
Foredlingsvolum ⁹	67,1	90,4	95,3	92,2	95,3	96,0	97,6	126,3	132,5	127,8

*) Mill. liter for meierileveranse og konsummelk. Meierileveranse gjelder kumelk til TINE/NML

1) Inkluderer geitemelk

2) Omfatter flytende produkter; melk alle typer, fløte, rømme og yoghurt.

3) Ekskl. Kesam og Cottage Cheese fra 1997

4) Produksjon av smør inkl. smør til smørblandet margarin og lettmargin.

5) Inkludert egg fra Norgården fra og med 2005

6) Inkluderer kylling, høns, and og kalkun.

7) Fra og med 2007 så omfatter slaktetilførselen også fjørfekjøtt, dvs. alle 2- og 4-bente.

8) Gris uten hode og forlabb fra 1.1.2002. Omfatter også fjørfe fra og med 2007.

9) Foredlingsvolum inneholder vann, krydder etc. og kan derfor ikke sammenliknes med volum innen slaktning og skjæring. Omfatter også fjørfe fra og med 2007.

Kilde: TINE/NML, Nortura (Norsk Kjøtt, PRIOR)

Det har vært en nedgang i melkeproduksjonen som en tilpasning til forbruksutviklingen, men nedgangen har flatet ut. Meierileveransen i 2009 er 21,8 prosent lavere enn i 1990. Total meierileveranse er gått litt mindre ned grunnet at meierier utenom TINE (samvirket) er kommet til. Kumelkleveransen gikk ned med 1,8 prosent fra 2008 til 2009.

Kjøttensamvirkets slaktetilførsler økte fra 1990 fram til 1999 med 16,6 prosent. Fra og med 2000 har tilførslene variert, men på et lavere nivå enn i toppåret. Den kraftige nedgangen fra 2001 til 2002 skyldes at gris nå avregnes uten hode labb. Fra og med 2007 omfatter volumene for slaktetilførsel, nedskjæring og foredlingsvolum både 2- og 4-bente. Volumet av nedskjæring av 2-bente er imidlertid relativt begrenset da dette stort sett inngår i slakt.

Produksjonen av kylling har økt med forbruksøkningen for dette dyreslaget. Økningen i perioden fra 1990 til 2006 var på 229,4 prosent. For første gang på mange år kom det en nedgang i kyllingproduksjonen fra 2008 til 2009.

Prior kjøpte i mars 2005 alle aksjene i Nordgården. Dette gjenspeiles i en kraftig økning i tilførsel av egg fra Prior fra og med 2005. Tilførselen av egg er redusert med 0,6 prosent fra 1990 og til 2006. I perioden 1990 til og med 2004 (sammenlignbare år) var det en reduksjon i tilførsel på 14,6 prosent. På grunn av oppkjøpet av Nordgården økte tilførselen med 17,6 prosent fra 2004 og til 2005. Salget av egg er stabilt. Det er en tendens til økt forbruk av eggprodukter, men import av disse øker også. Andelen for Norturas salg av foredlet fjørfekjøtt i dagligvare- og storkjøkkenmarkedet har økt fra snau 26 prosent i 1994 til rundt 67 prosent i 2007.

For egg- og kjøttsamvirket (Nortura) så finner vi at tilførselen av egg har økt med 4,2 prosent, tilførselen av fjørfekjøtt (2-bente) har gått ned med 6,9 prosent og tilførselen av kjøtt (4-bente) har gått ned med 2,4 prosent i fra 2008 til 2009.

8.8.3 Antall ansatte

Tall for antall ansatte i meieri-, slakteri- og eggsamvirket er angitt i tabell 5.3. Dette gir ikke et direkte uttrykk for arbeidsforbruket innen organisasjonene (ikke årsverk), men gir likevel et bilde på utviklingen.

Tabell 8.15 Antall ansatte i meieri-, slakteri- og eggsamvirket

	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Meieri	6000	5636	5041	5430	5549	5353	5320	5540	5734	5675
Slakteri og egg ¹							6560	6464	6507	6100
Slakteri ²	5415	5518	6133	5823	5832	5494	(5285)			
Egg ²	939	950	1400	1479	1388	1197	(1275)			
Sum	12354	12104	12574	12732	12769	12044	11880	12004	12241	11775

1) Antall årsverk (ikke antall ansatte) i Nortura fra og med 2007.

2) Tallene for slakteri (Gilde) og egg (Prior) i 2006 er fra inngangen av året. Dette pga at selskapene nå er fusjonert til ett selskap, Nortura.

Kilde: Landbrukssamvirkets felleskontor: Aktuelle tall i landbruket. Fra og med 2005 hentet fra de respektive selskapers Årsmeldinger

Antall ansatte i organisasjonene varierer en del mellom år. I meieriene har det vært en viss nedgang i perioden under ett, men det skjedde en økning i 2002 etter lave tall for 2000 og 2001. Antall ansatte i kjøttsamvirket er redusert de siste årene. I eggsamvirket har det vært en økning inntil 2002 og deretter en tilbakegang i 2004 og 2005 før det igjen var en økning i 2006. Økningen i antall ansatte i denne sektoren knyttet spesielt til økningen innen fjørfekjøtt og videreforedling av denne. Fra og med 2006 så oppgis det kun årsverk for ansatte i kjøtt- og eggsamvirket Nortura.

Fra 2008 til 2009 ble antallet ansatte redusert både i meierisamvirket og kjøttsamvirket. Reduksjonen i kjøttsamvirket var størst med minus 6 prosent i antall årsverk, mens reduksjonen i antall ansatte i meierisamvirket var på minus 1 prosent.

8.8.4 Anleggsstruktur

I tabell 5.4 er det angitt tall for antall anlegg. Dette gir et bilde av strukturutviklingen. Når vi sammenholder antall anlegg med

produksjonsutviklingen så ser vi det har vært en økning i størrelse pr. anlegg. Parallelt med reduksjonen i antall anlegg har det også skjedd en rasjonalisering og spesialisering innenfor og mellom anlegg.

Tabell 8.16 Antall anlegg i meieri-, slakteri- og eggsmvirket

	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Meieri ¹	128	95	62	53	53	52	52	50	50	49
Meieranlegg							47	45	45	44
Meieriterminaler							5	5	5	5
Kjøtt										
Slakting	34		28		24	20	20	20	18	18
Skjæring			34		22	21	21	21	20	17
Foredling ²			22		17	15	15	13	15	16
Egg og fjørfe¹										
Eggpakkerier	18	13	8	6	6	5	5	5	5	4
Fjorfeslakterier	7	6	5	3	3	3	3	3	3	3
Foredling av fjorfekjøtt ³										4

1) Ved årsskiftene.

2) Ikke fullt sammenliknbare tall mellom 2000 og 2003.

3) Ny serie fra 2009

Kilde: TINE/NML, Norsk Kjøtt, PRIOR

8.8.5 Enhetskostnader

I figur 3 er utviklingen i omsetningsorganisasjonenes totale kostnader pr. kg tilførte mengder av melk, kjøtt og egg sammenholdt med utviklingen for konsumprisindeksen. I tabell 5.5 nedenfor er kostnadene gjengitt i kroner pr. liter og pr. kilo tilførte mengder av melk, kjøtt og egg. Disse tallene danner grunnlaget for figur 3. For melk er data ikke sammenliknbare før og etter 2002 på grunn av omlegging av regnskapet i TINE. Fra og med 2002 er beregningen for melk gjort ved å dele totalkostnaden fra TINEs konsernregnskap (Tabell 5.1) på meierileveransen (Tabell 5.2). Økningen for TINE i 2008 skyldes oppkjøp av osteselskaper utenlands, se også omtale tab. 5.2.

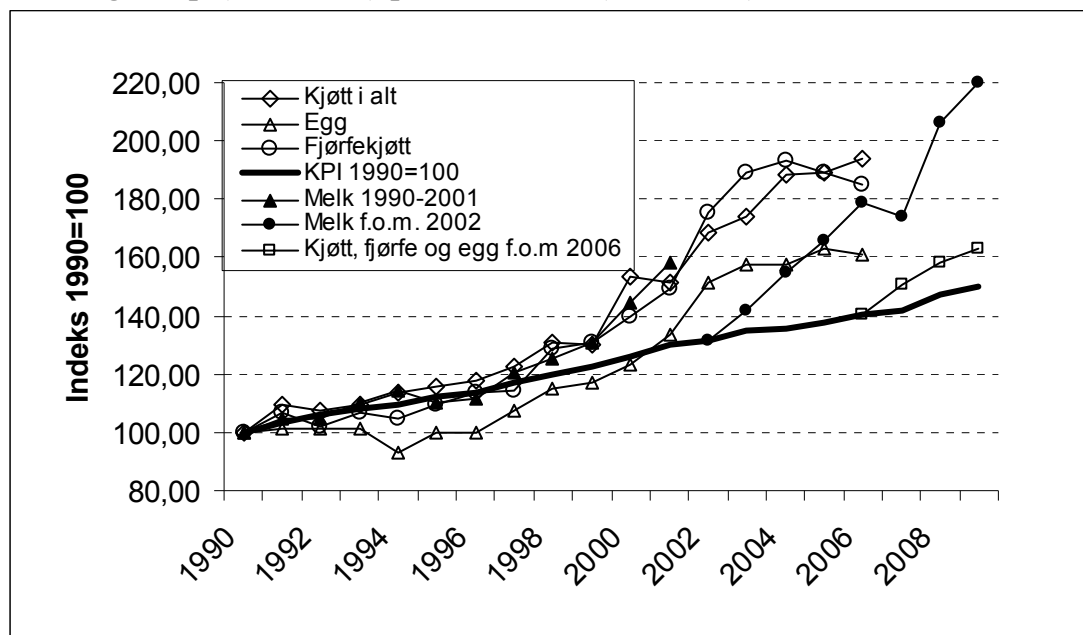
Tabell 8.17 Totale kostnader i kr. pr. l/kg tilførte mengder av melk, kjøtt og egg

	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Melk totalt ¹	2,46	2,71	3,56	5,37	5,88	6,24	6,69	6,52	7,74	8,25
Kjøtt/fjørfe/egg							21,28	22,83	23,93	24,67
Kjøtt ²	12,11	13,98	18,56	21,04	22,83	22,88	23,51			
Egg ²	4,82	4,80	5,95	7,60	7,60	7,85	7,75			
Fjørfekjøtt ²	11,39	12,50	15,90	21,55	22,00	21,55	21,05			

- 1) Ikke sammenliknbare tall for melk før og etter 2002 pga. omlegging av regnskapet i Tine. Kun kumelk tom. 2005. Ku- og geitmelk fra 2006
- 2) Slutt på tilgjengelige data etter fusjonen mellom kjøtt- og eggsmvirket i 2006.

Kilde: TINE, Nortura (Norsk Kjøtt, PRIOR)

Figur 3 viser at omsetningsorganisasjonenes totale kostnader pr. enhet først i perioden fulgte utviklingen av konsumprisindeksen relativt jevnt, men at enhetskostnadene de senere årene har økt mer enn konsumprisindeksen. Etter alt å dømme skyldes dette økte kostnader på grunn av økt videreforedling og produktutvikling. Mhp. økningen for melk i 2008 vises det til omtale under tab. 5.2. For fjørfekjøtt hadde enhetskostnadene en topp i 2004 og er siden redusert. Fra og med 2007 er det slutt på tilgjengelige data for kjøtt, egg og fjørfe separat. Ny dataserie er opprettet hvor totale kostnader for Nortura er fordelt på samlede tilførte mengder av henholdsvis kjøtt, egg og fjørfe. Fra og med 2007 er beregningen for kjøtt, fjørfe og egg gjort ved å dele totalkostnaden fra Norturas konsernregnskap (Tabell 5.1) på leveransen (Tabell 5.2).

Figur 8.5 Utviklingen i omsetningsorganisasjonenes totale kostnader pr. kg eller liter tilførsler sammenholdt med utviklingen i konsumprisindeksen (KPI). Indeks 1990=100. Fra og med 2002 er det pga. omlegging av regnskapet innført ny serie for melk hvor indeksen er satt lik KPI-indeksen i 2002. Fra og med 2006 er det på grunn av fusjonen mellom kjøtt og eggsmvirket innført ny serie for kjøtt, fjørfe og egg.

8.8.6 Kjøttens normerte slaktekostnad

Kjøttens normerte slaktekostnad (slaktemarginen) benyttes i grunnlaget for kjøttens normerte veiledende noteringspris (avregningspris) til produsent. Kostnaden bygger på analyser av slaktekostnaden samt årlige oppdateringer ut fra erfaringstall, kostnadsutvikling og effektivitetsforbedringer. Siden kostnaden er avgrenset til en identisk prosess over tid, er dette sannsynligvis det nærmeste en kommer et krav til materiale som kan uttrykke produktivitetsutviklingen. De normerte slaktekostnadene pr. dyreslag samt enhetskalkylen, et veid gjennomsnitt for alle dyreslag, er gjengitt i tabell 5.6.

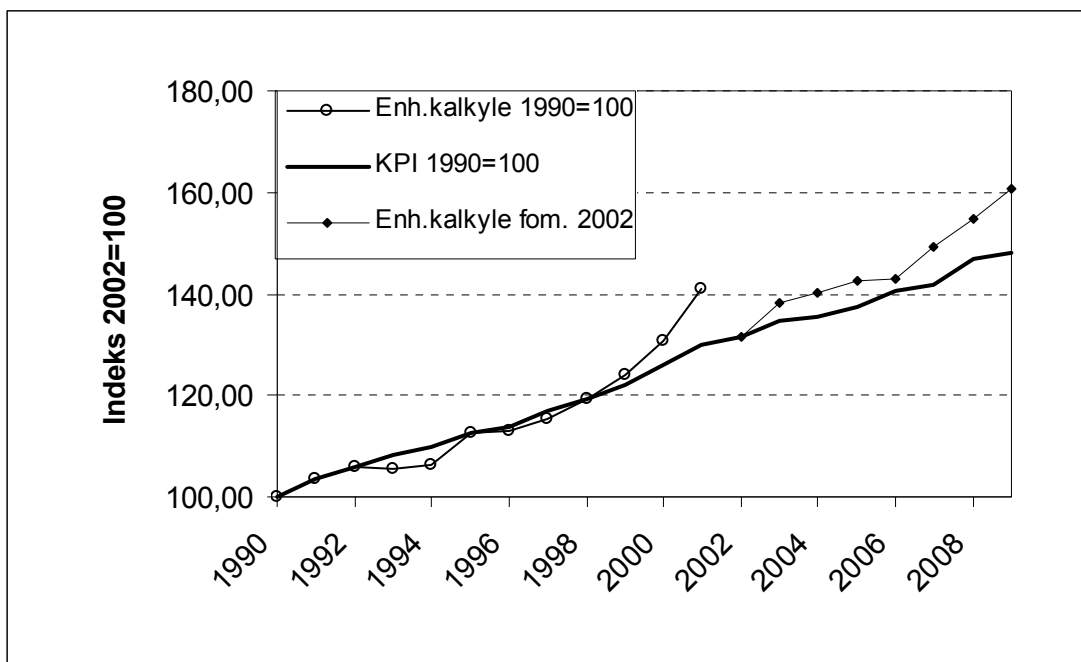
Tallene for gris og enhetskalkylen (alle dyreslag slått sammen) er ikke direkte sammenliknbare før og etter 2002 på grunn av at gris fra da av avregnes uten hode og labb mot tidligere med hode og labb. Volummessig utgjorde dette en reduksjon på 7 prosent, som slår tilsvarende ut på kostnaden.

Tabell 8.18 Normerte slaktekostnader pr. dyreslag samt enhetskalkyle 1990-2007. Kr/kg

	1990	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Storfe	3,74	4,12	4,83	5,41	5,66	5,74	5,86	6,05	6,31	6,74	7,00
Slaktegris ¹	2,84	3,11	3,62	4,91	5,15	5,23	5,34	5,09	5,30	5,38	5,58
Lam	5,71	6,31	8,03	8,97	9,43	9,59	9,82	10,17	10,59	11,33	11,80
Enh.kalkyle ¹	3,60	4,05	4,71	5,68	5,97	6,06	6,16	6,18	6,44	6,69	6,94

1) Ikke sammenliknbar før og etter 2002 pga. endret avregning for gris

I figur 4 er utviklingen i enhetskalkylen på indeksform sammenholdt med tilsvarende for KPI.

Figur 8.6 Normert slaktekostnad (enhetskalkyle) sammenholdt med KPI i perioden 1990 - 2005. KPI=100 i 1990. Enhetskalkylen er ikke sammenliknbar fra 2001 til 2002

9 Priser

I dette kapitlet tar en for seg prisutviklingen for viktige jordbruksprodukter og matvarer. En har også sammenlignet med andre forbruksvarer og tjenester, i tillegg foretatt en prissammenligning med noen andre europeiske land.

Utvikling i konsumprisindeksen for matvarer er vist i tabell 9.1. Figurene 9.1 til 9.11 viser utviklingen i produsent-, engros- og forbrukerpriser i perioden 1996–2009 for noen av de viktigste jordbruksproduktene. For egg har en også lagt inn avtalepris/målpris. Figurene viser utviklingen i enhetspriser for de forskjellige produktene.

Forbrukerprisene er hentet fra Statistisk Sentralbyrå sine registreringer på konsumprisindeksen, mens engrosprisene er hentet fra flere kilder. Når det gjelder konsumprisindeksen til Statistisk Sentralbyrå, så endret de metode fra og med august 2005. Indeksen for matvarer og alkoholfrie drikkevarer blir fra dette tidspunkt basert på strekkodedata fra over 14 000 varer, noe som skal gi en forbedret delindeks. Dette innebærer at prisindeksene for rundt 250 representantvarer ikke lenger blir videreført. For å få sammenlignbare prisindekser før og etter omleggingen har en enten kjedet direkte på gamle representantvarer eller på indeksen for en hel gruppe. Som eksempel på det første kan vi nevne smør, mens svinekjøtt er eksempel på det siste. For grønnsaker er engrosprisene beregnet på grunnlag av Statens Landbruksforvaltning sine registreringer gjennom året. For disse produktene finnes bare engrospriser for salg fra førstehåndsgrossist til distribusjonsgrossist, ikke for salg til detaljist. For melk og melkeprodukter, kjøtt og egg har en hentet engrosprisene fra 1980 og senere fra NILFs løpende prisundersøkelser.

Produsentprisene er hentet fra totalkalkylen for jordbruket. For planteproduktene er dette avlingsårspriser. Dette forklarer en del av avviket i forhold til de registrerte forbrukerprisene. For hagebruksprodukter og poteter kan både produsent- og forbrukerprisene variere mye fra år til år etter størrelsen på produksjon og etterspørsel. Engros- og produsentprisene er eksklusive merverdiavgift, mens forbrukerprisene er inklusive merverdiavgift. I den forbindelse bør det nevnes at merverdiavgiftssatsen på matvarer ble satt ned fra 24 til 12 prosent fra 01.07.2001, videre redusert til 11 prosent fra 01.01.2005, men økt til 13 prosent fra 01.01.2006, og til 14 prosent fra 01.01.2007.

Det tidligere pris- og markedsreguleringssystemet for jordbruksvarer var tilpasset et kvantitativt importvern. Gjennomføringen av WTO-avtalen med overgang til tollvern, medførte endringer i pris- og markedsreguleringssystemene. Jordbruksavtalens priser fikk funksjon av å være målpriser. Samtidig skulle de gi tilstrekkelig fleksibilitet til riktig prisfastsetting avhengig av markedssituasjonen. Fra 01.07.1995 ble det etablert et system med målpriser for melk- og melkeprodukter, kjøtt, egg, frukt, grønnsaker og poteter, og korn fra 01.07.2001. Målprisene er de priser jordbruket reelt skal kunne oppnå som gjennomsnitt for året, ut fra balanserte markedsforhold og fastsatt importvern. Prisfastsettelsen gjennom målprissystemet er et hovedvirkemiddel for å regulere jordbruksvaremarkedene. Målprisene er knyttet til representantvarer, i hovedsak de samme som tidligere fikk fastsatt avtalepriser. Dersom prisene på representantvarene overstiger målprisen med mer enn 10 prosent to uker på rad (12 prosent for grøntsektoren),

iverksettes tiltak for å bringe prisene ned til målprisnivå. Det kan også iverksettes tiltak dersom det ser ut til at gjennomsnittsprisen for avtaleåret overstiger målprisen. For korn er det en øvre prisgrense på inntil 10 prosent over målpris.

Målprisene er lagt på engrosnivå og er eksklusive merverdiavgift. Mål-/avtaleprisen gjelder for avtaleåret. Siden 1994 har avtaleåret vært fra 1/7 til 30/6 året etter. Engrosprisene i figurene er gjennomsnittspriser for kalenderåret. For at målprisene skal kunne sammenlignes med engrosprisene har en beregnet gjennomsnittlig målpris/avtalepris for kalenderåret.

Tallene som ligger til grunn for figurene, se:
<http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

9.1 Prissammenligninger og matvarenes andel av forbruket

Tabell 9.1 viser prisutviklingen for matvarer ved konsumprisutviklingen fra Statistisk sentralbyrå. Tabellen viser at mens matvareprisene økte med 21,9 prosent fra 1998 til 2009, økte konsumprisindeksen med 25,7 prosent i perioden.

Tabell 9.1 Konsumprisindeksen for matvarer og totalt. 1998 = 100

	1999	2001	2003	2007	2008	2009
Kjøtt	102,7	101,8	102,8	107,9	111,9	111,6
Fisk	106,8	113,5	114,6	119,1	124,0	128,9
Melk, ost og egg	101,3	98,3	101,0	115,0	123,8	133,3
Oljer og fett	103,2	103,2	110,7	127,2	141,8	150,7
Brød og kornprodukter	102,5	100,4	102,7	109,9	117,7	124,6
Frukt	103,7	108,7	103,6	108,4	107,0	112,7
Grønnsaker, inkl. poteter	104,4	104,3	112,3	122,7	123,1	127,3
Sukker, sjokolade, andre sukkervarer	104,4	107,1	109,6	114,4	117,3	120,1
Andre matvarer	103,7	102,4	98,5	104,1	109,8	115,4
Kaffe, te og kakao	92,8	87,2	77,8	85,8	87,3	87,9
Mineralvann, leskedrikker og juice	104,2	107,9	112,9	126,1	131,2	142,1
Matvarer i alt	103,2	103,0	104,8	112,5	117,3	121,9
Årlig prosentvis endring		-1,9	+3,5	+2,7	+4,8	+4,6
Konsumpris, indeks total	102,3	108,7	112,8	118,6	123,1	125,7
Årlig prosentvis endring		+3,0	+2,5	+0,9	+4,5	+2,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå

Fra 1999 til 2009 er det olje/fett og mineralvann/leskedrikker/juice som har stegget mest med hhv. 47,5 og 37,9 prosentpoeng. Gruppen kaffe, te og kakao er den eneste varegruppen som har hatt prisnedgang, med 4,9 prosentpoeng etter 1999. Fra 2008 til 2009 var det gruppen mineralvann/leskedrikker/juice som hadde størst prisøkning (10,9 prosentpoeng), og deretter gruppen melk, ost og egg med 9,5 prosentpoeng.

Tabell 9.2 viser sammensetningen av forbruket i husholdningene i prosent basert på løpende priser. De største postene utgjøres av bolig, lys og brensel foran transport. Matvarenes andel i 2008 utgjorde 11,6 prosent, en liten økning fra 2007.

Tabell 9.2 Utgift per husholdning og år etter vare- og tjenestegruppe. Prosent

	1999	2001	2003	2005	2007	2008
Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	11,7	11,4	11,5	11,7	11,3	11,6
Alkoholdrikker og tobakk	3,1	2,9	2,9	3,1	2,7	2,6
Klær og skotøy	5,9	5,9	5,3	5,6	5,4	5,3
Bolig, lys og brensel	24,8	25,1	26,7	26,2	29,2	30,5
Møbler og husholdningsartikler	6,2	6,6	7,0	6,5	6,3	6,2
Helsepleie	3,1	2,9	2,8	3,0	2,8	2,6
Transport	19,0	19,5	17,3	18,1	18,2	17,3
Post- og teletjenester	2,5	2,2	2,5	2,6	2,1	1,9
Kultur og fritid	12,3	12,5	12,6	12,3	12,0	12,1
Utdanning	1,1	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
Restaurant- og hoteltjenester	4,1	4,0	3,9	3,8	3,6	3,4
Andre varer og tjenester	6,2	6,6	7,2	6,7	6,1	6,2
I alt	100,0	99,9	100,0	99,9	100,0	100,1
Tallet på husholdninger	1 193	3 368	3 279	3 376	3 170	3 257
Personer per husholdning	2,13	2,21	2,18	2,21	2,21	2,21

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Forbruksundersøkelsen 2008.

Tabell 9.3 nedenfor viser prisnivået i 2008 for diverse matvarer, drikkevarer og tobakk i noen utvalgte europeiske land, målt i indekser. En fullstendig matvareundersøkelse blir gjennomført tredjehvert år, siste gang i 2006. Tallene i årets Resultatkontroll er derfor fremskrevne 2006-tall. Vi ser at prisnivået i Norge på matvarer er 54 prosent høyere enn hva som er gjennomsnittet i EU-27. Norge har et høyere prisnivå enn Sverige, Finland, Island, Tyskland og Polen på alle varer i tabellen. Det samme gjelder for Danmark, men med unntak for varene fisk, gruppen frukt, grønnsaker og potet, gruppen andre matvarer og alkoholfrie drikkevarer.

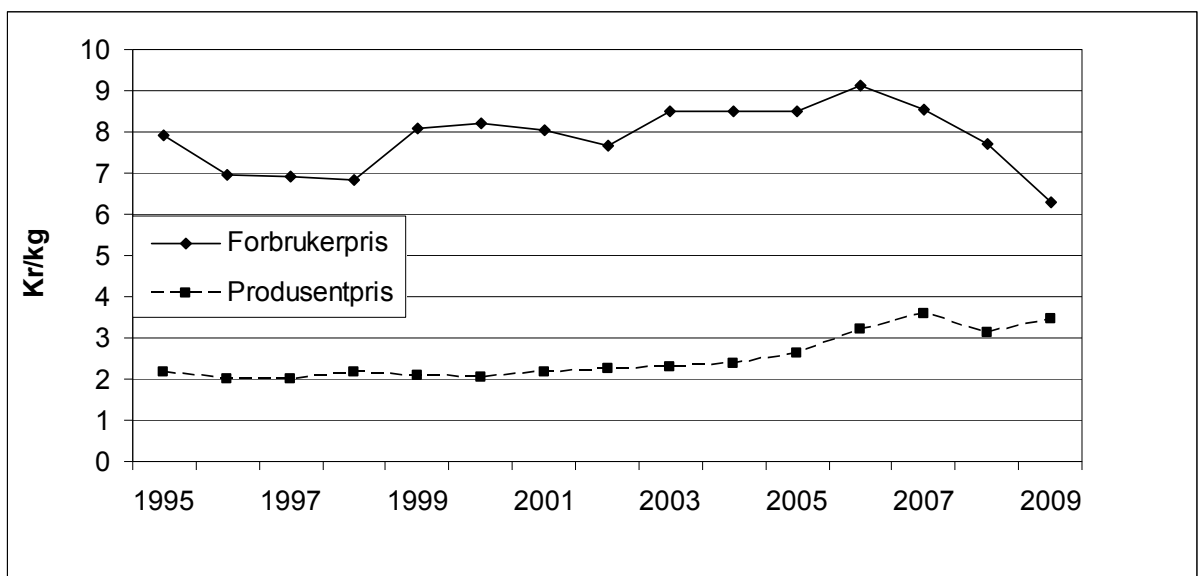
Tabell 9.3 Prisnivåindekser for matvarer, drikkevarer og tobakk i utvalgte land. 2008.
EU27 = 100

	Norge	Sverige	Danmark	Finland	Island	Tyskland	Polen
Matvarer	153,8	116,3	143,2	123,3	120,6	106,1	73,4
Brød og kornprodukter	158,0	127,7	156,9	139,9	139,6	105,6	70,9
Kjøtt	181,8	131,4	146,7	123,8	133,5	118,7	60,1
Fisk	124,7	106,6	144,9	115,3	86,8	120,4	74,5
Melk, ost og egg	154,4	98,5	119,5	112,9	102,5	89,8	75,5
Matoljer og – fett	158,1	112,7	149,2	127,7	105,7	96,2	96,9
Frukt, grønnsaker og potet	131,2	123,4	137,7	129,7	129,3	113,2	77,2
Andre matvarer	160,4	111,0	164,8	117,1	120,8	100,4	92,7
Alkoholfrie drikkevarer	162,6	119,0	184,0	136,6	118,3	104,8	96,4
Alkoholholdige drikkevarer	221,8	136,8	132,4	175,0	165,3	81,8	99,4
Tobakk	225,0	145,4	112,4	106,0	122,7	117,9	56,4

Kilde: Eurostat

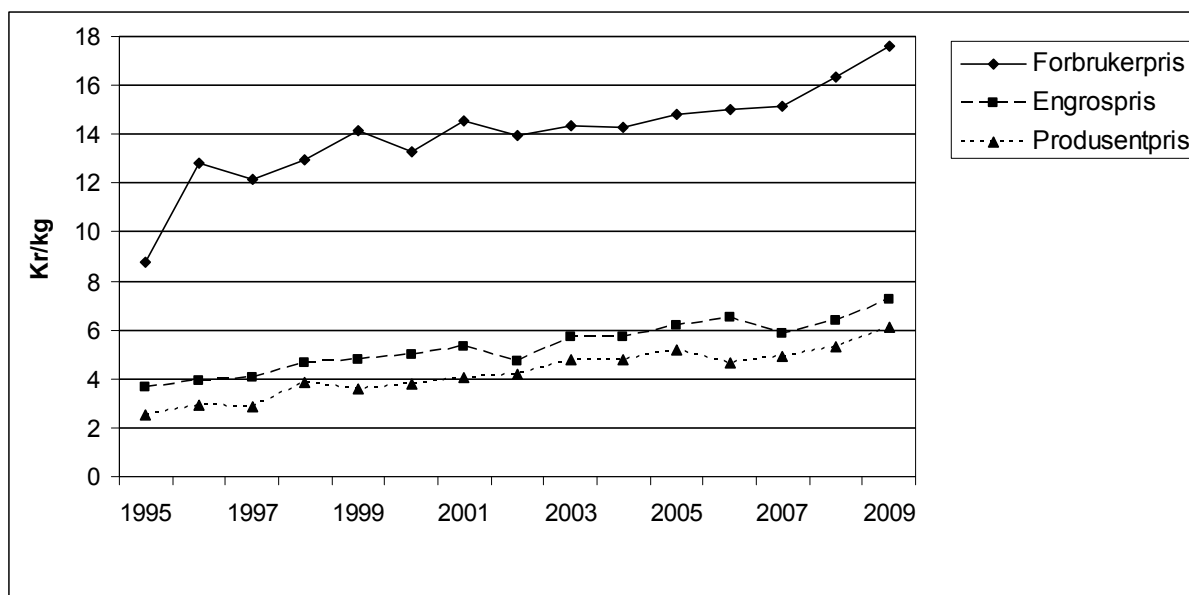
9.2 Poteter og grønnsaker

Forbrukerprisene på kalenderårsnivå blir faseforskjøvet i forhold til produsent- og engrosprisene på avlingsårsnivå, noe som resulterer i at priskurvene vil avvike noe fra hverandre. Engrosprisene, som gjelder prisene fra førstehåndsgrossist til distribusjonsgrossist, samsvarer imidlertid ganske godt med produsentprisene. Figur 9.1 viser at forbrukerprisen på poteter har vært relativt stabil siden 2003. Den hadde toppnotering på 9,14 kr/kg i 2006, men har deretter sunket hvert år til 6,28 kr/kg i 2009. I samme tidsrom gikk produsentprisen opp fra 3,19 kr/kg til 3,44 kr/kg.

Figur 9.1 Utvikling i forbruker- og produsentpriser for poteter. Kr/kg

Prisutviklingen på gulrot er vist i figur 9.2. Forbrukerprisene for gulrot har vist en stigende trend siden 2002, og nådde i 2009 sitt høyeste nivå med 17,57 kr/kg. For å beregne forbrukerpris på gulrot har vi fra og med 2005 benyttet konsumprisindeksen for «rotgrønnsaker». Produsentprisen for gulrot falt fra 2005 til 2006, men har deretter økt noe igjen til 6,10 kr/kg i 2009. Engrosprisen på gulrot har samme utvikling som produsentprisen, og økte i 2009 med 14,2 prosent.

Figur 9.2 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for gulrot. Kr/kg

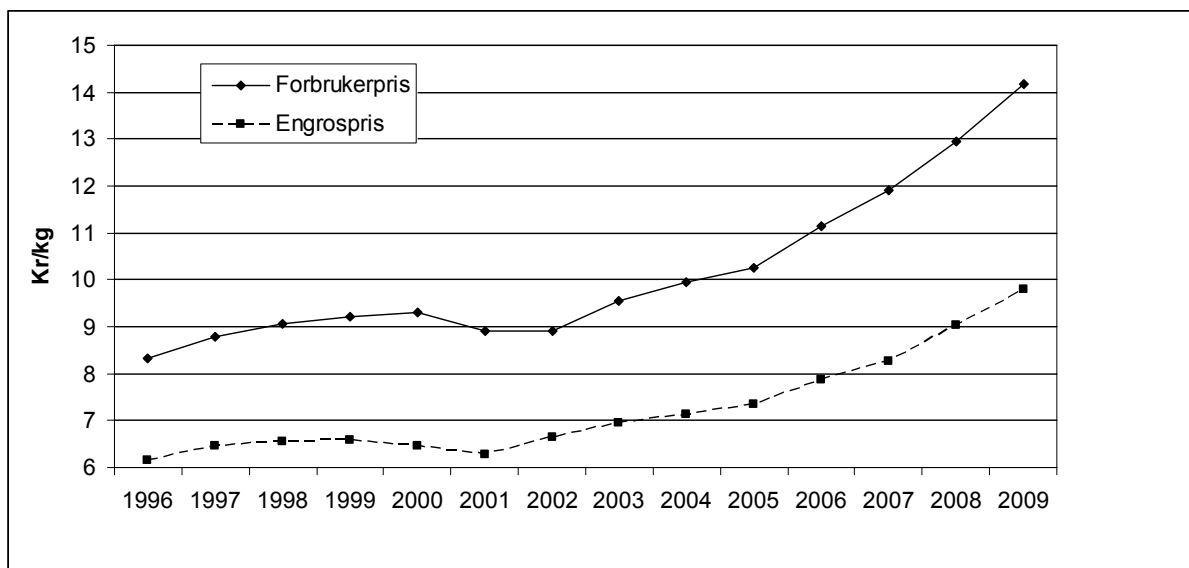
9.3 Melk og melkeprodukter

Prisutviklingen mellom 1996 og 2009 må sees på bakgrunn av flere endringer i merverdiavgiftssatsen for matvarer. Størst endring fant sted fra 1.7.2001 da satsen ble redusert fra 24 prosent til 12 prosent. Den ble redusert med ytterligere ett prosentpoeng til 11 prosent fra 1.1.2005. Deretter har den blitt økt i to omganger, til 13 prosent fra 1.1.2006 og sist fra 1.1.2007 til 14 prosent.

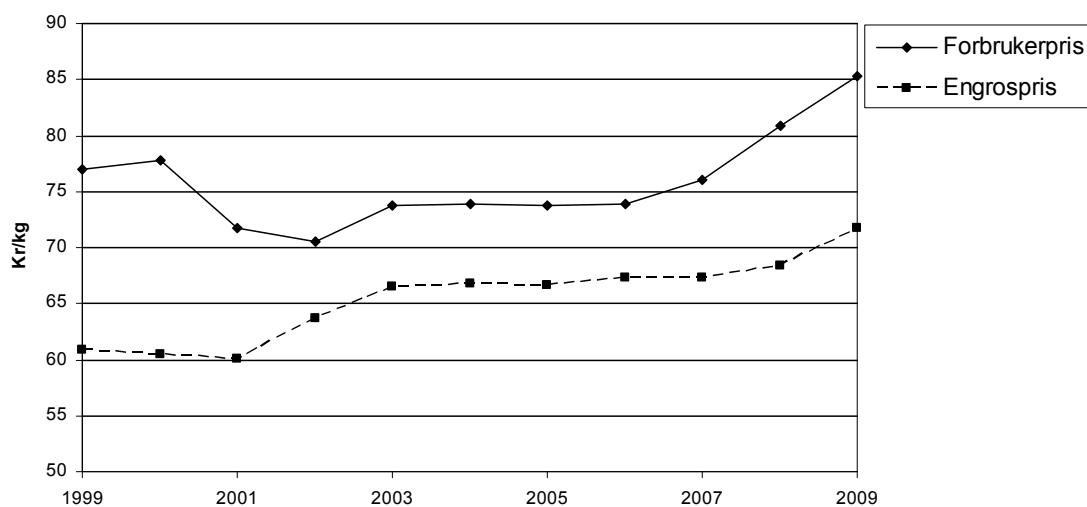
Tidligere undersøkelser ved NILF har vist at det er godt samsvar mellom endringer i subsidiene og virkningen på prisene når det gjelder både engros- og forbrukerprisene for konsummelk. For de andre produktene som var med i undersøkelsen (ost, smør og kjøtt), var det en mer variabel sammenheng mellom endringer i subsidier og priser, selv om det også for disse produktene i hovedtrekk kan påvises en klar samsvarende utvikling.

Figur 9.4 til 9.7 viser utviklingen i forbruker – og engrospriser for lettmelk, Norvegia, Gudbrandsdalsost og smør i perioden 1996 til 2009. Forbrukerprisen på lettmelk og fløte økte med hhv. 9,4 og 9,2 prosent i 2009, mens ost og smør økte med hhv. 5,5 og 10,4 prosent. Forbrukerprisen på lettmelk er fra og med 2005 beregnet vha konsumprisindeksen for «melk», mens både Norvegia og Gudbrandsdalsost er beregnet vha indeksen for «ost». Referansevaren for smør er ½ kilo meierismør, og forbrukerprisen de tre siste årene er beregnet vha konsumprisindeksen for «smør». Når det gjelder engrosprisene, så var det størst økning på

lettmelk med 9,3 prosent. For Norvegia, Gudbrandsdalsost og smør steg engrosprisene hhv. 5,0, 5,8 og 7,7 prosent.

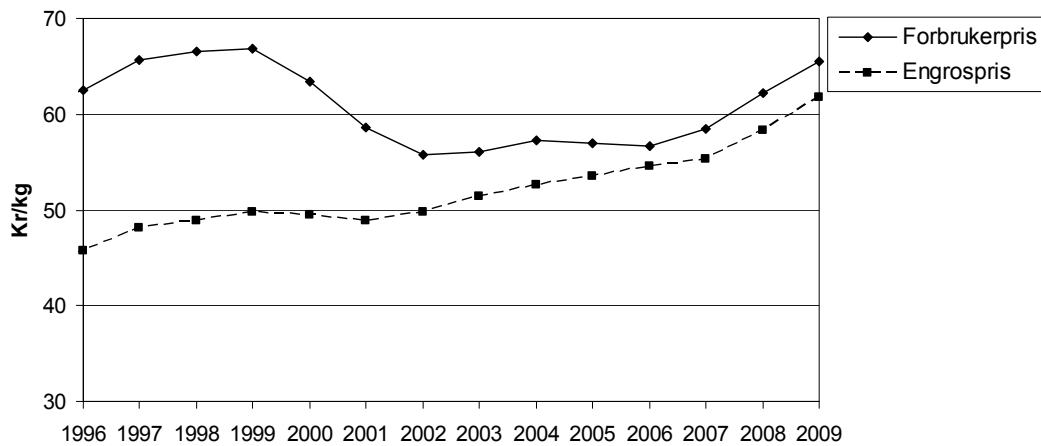

Figur 9.3 Utvikling i forbruker- og engrospriser for lettmelk. Kr/l

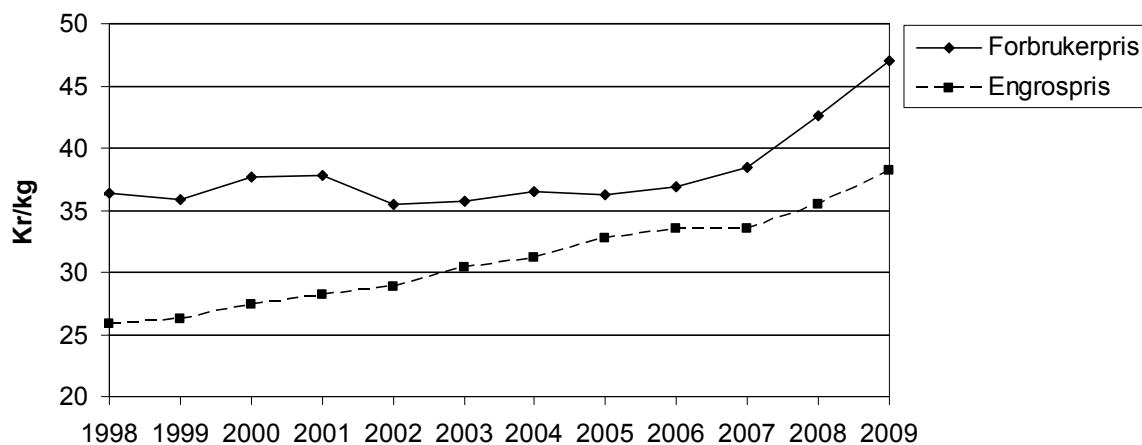

Figur 9.4 Utvikling i forbruker- og engrospris for Norvegia. Kr/kg

Figurene viser at engros- og forbrukerprisene for den enkelte vare har hatt svært lik utvikling, men i 2007 økte forbrukerprisene noe mer blant annet på grunn av økt merverdiavgift. Tidligere har en sett forbrukerprisen på melk og ost bli redusert som følge av redusert merverdiavgift i 2001. Senere har de økt litt igjen dels på grunn av økt merverdiavgift og økning i engrosprisene.

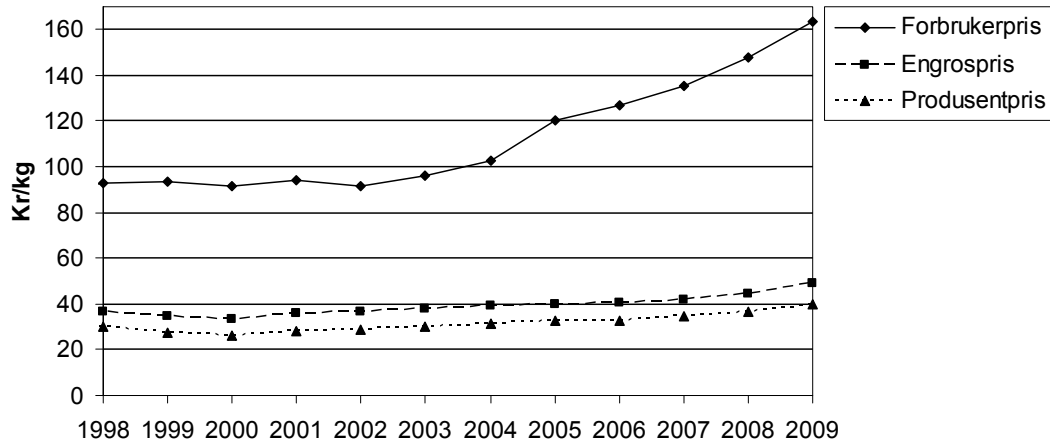
Figur 9.5 Utvikling i forbruker- og engrospris for Gudbrandsdalsost. Kr/ kg

Figur 9.6 Utvikling i forbruker- og engrospris for smør. Kr/ kg

9.4 Storfekjøtt

Figur 9.8 viser prisutviklingen for storfekjøtt. Her var referansevaren tidligere gjennomsnittlig pris på mellommørbrad, høyrygg og bibringe av okse. Fra 2005 benyttes konsumprisindeksen for storfe. Forbrukerprisene økte med 10,3 prosent fra 2008 til 2009. Økningen i forbrukerprisen er tilnærmet lik økningen på engrosledet. Produsentprisene økte 7,7 prosent. For varegruppen kjøttdeig, kjøttkaker og karbonadekaker falt forbrukerprisene 0,9 prosent fra 2008 til 2009.

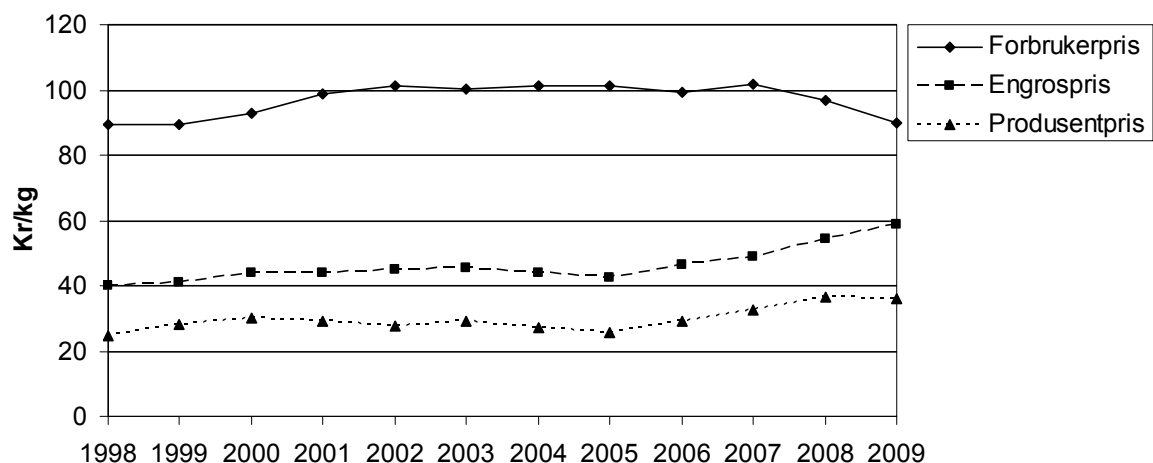

Figur 9.7 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for storfekjøtt. Kr/kg

9.5 Sau- og lammekjøtt

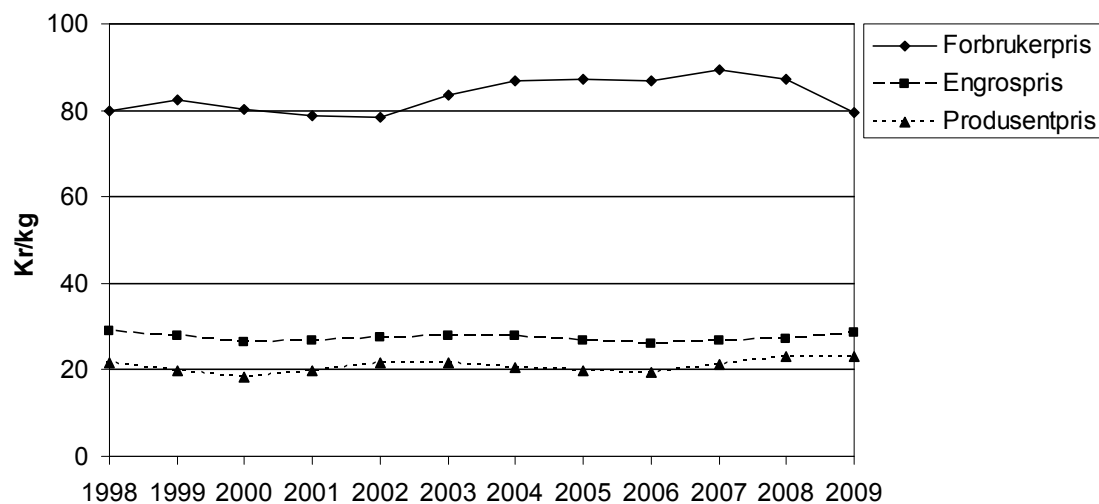
I figur 9.9 ser vi prisutviklingen for sau- og lammekjøtt. Fra 2008 til 2009 falt forbrukerprisene 6,9 prosent, samtidig som engrosprisen økte med 8,3 prosent, mens produsentprisen falt med 1,7 prosent. Statistisk Sentralbyrå endret i 1999 basisår fra 1979 til 1998, noe som medfører at vi for noen produkter, blant annet sauekjøtt, får brudd i serien mellom 1997 og 1998. Referansevaren er her «lammestek», og forbrukerprisen de to siste årene er beregnet ut fra konsumprisindeksen for «sau, lam».

Figur 9.8 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for sau- og lammekjøtt. Kr/kg

9.6 Svinekjøtt

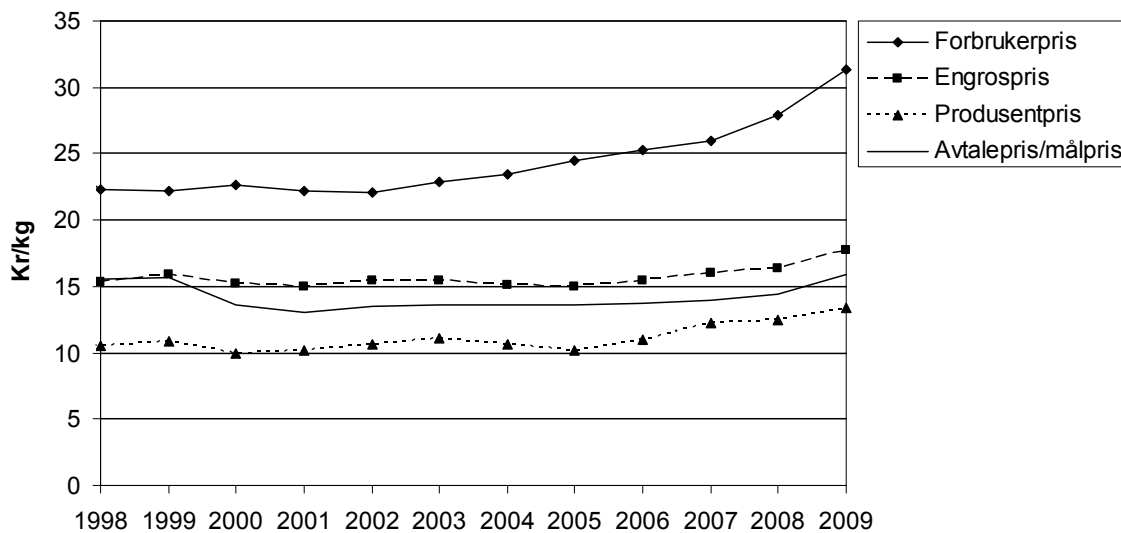
Prisutviklingen for svinekjøtt er vist i figur 9.10. Fra 2008 til 2009 falt forbrukerprisen med 8,8 prosent. Engrosprisene steg derimot 4,4 prosent. Produsentprisene steg 0,6 prosent. Referansevaren er her gjennomsnittlig pris på skinkestek, koteletter og sideflesk, og forbrukerprisen fra og med 2005 er beregnet vha konsumprisindeksen for «svin». Ny og gammel indeksserie ble kjedet på indeksen for ferskt kjøtt og flesk.

Figur 9.9 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser for svinekjøtt. Kr/kg

9.7 Egg

Figur 9.11 viser utviklingen i de ulike prisene på egg. Forbrukerprisen økte med 12,4 prosent fra 2008 til 2009. Samtidig økte engrosprisen med 8,5 prosent mens produsentprisen gikk opp med 7,9 prosent. Målprisen økte med 10,2 prosent fra 2008 til 2009.

Figur 9.10 Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser, samt avtalepriser/målpriser for egg. Kr/kg

10 Likestilling

Likestilling vil naturlig gå inn i flere emner. Vi viser til kapitlene 5.4 Utviklingen i arbeidsforbruket i jordbruket, 5.6 Eiendomsoverdragelse og rekruttering og 5.7 Bygdeutvikling. I kapitlene 7.4 om alminnelig inntekt og 7.5 om levekår og økonomi tas inntekt til henholdsvis bruker og ektefelle/ samboer pluss bruker opp, uten et direkte kjønnsperspektiv. I dette kapitlet går en nærmere inn på brukere, eiere, arbeidsinnsats og inntekt i forhold til kjønn.

10.1 Brukere og sysselsetting i jordbruket etter kjønn

Tabell 10.1 viser utviklingen i antall brukere, både for menn og kvinner. Andelen kvinnelige brukere har stort sett vært økende fra 1979 til 2009, selv om kvinneandelen har vært lavere i enkelte år.

Tabell 10.1 Personlige brukere på jordbruksbedrifter, fordelt etter kjønn

	1979	1989	1999	2003	2008	2009*
Menn	115 375	89 267	60 914	48 980	39 204	38 500
%	92,7	90,5	87,1	87,0	85,8	85,7
Kvinner	9 033	9 343	9 045	7 328	6 475	6 405
%	7,3	9,5	12,9	13,0	14,2	14,3
<i>I alt</i>	<i>124 408</i>	<i>98 610</i>	<i>69 959</i>	<i>56 308</i>	<i>45 679</i>	<i>44 905</i>

* Foreløpige tall.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOkonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, den beregna totalpopulasjonen i 2003, 2008 og 2009.

Tabell 10.2 viser at kvinneandelen av personlige brukere økte for alle fylker fra 1979 til 1999. Fra 1999 til 2009 har fylkene hatt litt ulik utvikling, men i de fleste fylker har kvinneandelen økt.

Tabell 10.2 Andelen personlige brukere som er kvinner, i hvert fylke. Prosent

	1979	1989	1999	2008	2009*
Østfold	6,2	8,6	11,9	12,9	13,1
Akershus og Oslo	7,3	10,2	11,7	13,2	13,7
Hedmark	8,4	12,3	14,1	13,7	13,8
Oppland	6,8	8,9	12,3	13,1	12,7
Buskerud	8,5	11,0	13,7	14,9	14,9
Vestfold	5,2	7,3	10,5	10,6	10,7
Telemark	9,2	12,9	16,4	15,2	15,2
Aust-Agder	7,7	9,3	14,2	14,2	14,6
Vest-Agder	9,1	9,4	12,2	15,0	14,7
Rogaland	3,6	5,5	11,0	14,2	14,5
Hordaland	7,4	8,3	13,3	15,2	15,4
Sogn og Fjordane	7,7	9,9	14,5	15,2	15,1
Møre og Romsdal	6,8	8,6	13,6	15,5	15,7
Sør-Trøndelag	5,7	8,3	9,8	12,1	12,1
Nord-Trøndelag	5,2	7,6	9,8	12,9	13,2
Nordland	7,6	10,7	15,7	16,2	16,4
Troms	11,2	13,1	17,9	19,4	19,7
Finnmark	15,3	18,7	21,1	22,2	21,8
<i>Landet</i>	<i>7,3</i>	<i>9,5</i>	<i>12,9</i>	<i>14,2</i>	<i>14,3</i>

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbrukstellingene i 1979, 1989 og 1999, og den beregna totalpopulasjonen i 2008 og 2009.

Tabell 10.3 viser at kvinner generelt driver mindre jordbruksbedrifter enn menn. For alle år er hovedregelen at kvinneandelen er synkende med økende arealgrupper. Fra 1999 til 2009 har kvinneandelen økt for alle størrelsesgrupper unntatt de med over 800 dekar.

Tabell 10.3 Andelen personlige brukere som er kvinner, etter arealgrupper. Prosent

Arealgruppe, dekar	1979	1989	1999	2008	2 009*
< 100 ¹⁾	8,6	11,4	16,2	17,7	17,6
100 – 199	3,2	6,3	11,8	14,8	15,0
200 – 299	3,2	6,3	9,3	12,6	12,8
300 – 499	2,6	5,5	8,1	10,3	10,7
500 – 799	4,1	6,5	6,0	9,1	8,6
≥ 800	2,8	6,7	6,3	4,4	4,7
Alle brukere	7,3	8,5	12,9	14,2	14,3

* Foreløpige tall

1) Til og med 1999 gjeldet tallene størrelsesgruppen 5–100 dekar

Kilde: Statistisk sentralbyrå. De fullstendige jordbruksstillingene 1979, 1989 og 1999, og den beregna totalpopulasjonen i 2008 og 2009.

For fylkesvis fordeling se <http://www.nilf.no/PolitikkOekonomi/Bm/BFJmateriale.shtml>

Tabell 10.4 nedenfor viser prosentvis aldersfordeling på kvinner og menn som er aktive bønder. Kvinner som driver jordbruksbedrifter, er gjennomgående litt yngre enn menn. Det gjelder både for store og små enheter og i de fleste fylker. Gjennomsnittsalderen for menn er to år høyere enn for kvinner i 2009.

Tabell 10.4 Aldersfordeling for brukere 2009*. Prosent

Aldersgruppe	≤ 39	40-49	50-59	60-65	66-69	≥ 70	Gj.snittsalder, år
Menn	17,7	28,8	30,8	15,0	4,8	2,9	50,3
Kvinner	25,2	32,1	22,9	11,8	4,8	3,2	48,2

* Foreløpige tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjonen 2009.

10.2 Eiere etter kjønn og eiendomsoverdragelser

Eier av en landbrukseiendom kan bruke eiendommen selv eller leie den ut til en annen som driver eiendommen. På den annen side kan én og samme bruker drive flere landbrukseiendommer, både egne og andres, sammen som én jordbruksbedrift. Det er langt flere landbrukseiendommer enn jordbruksbedrifter og brukere.

Tabell 10.5 nedenfor viser gardsoverdragelser i 2008. Den gjelder alle typer overdragelser, både av odelseiendommer og andre. Av de som overdro eiendom i denne perioden var 62,1 prosent av eierne menn og 34,5 prosent kvinner. Av de som overtok var 58,7 prosent menn og 37,4 prosent kvinner. Av de tidligere eierne var 3,4 prosent upersonlige, og 3,9 prosent av de som overtok var upersonlige.

Blant de gamle eierne var kvinneandelen lavest i Rogaland og høyest i Finnmark. Blant nye eiere var andelen kvinner høyest i Nordland, Troms og Finnmark - alle

med over 40 prosent kvinner, mens Rogaland hadde den laveste andelen med 28,4 prosent.

Sammenlignet med 2007 er det en reduksjon på 0,6 prosentpoeng blant kvinnelige selgere av landbrukseiendommer. Andelen nye kvinnelige eiere har gått opp med 1,9 prosentpoeng fra i fjor. Når det gjelder upersonlige eiere var 3,3 prosent av selgerne og 4,1 prosent av kjøperne upersonlige i 2007.

Tabell 10.5 Eiendomsoverdragelser i 2008. Andelen eiere som er menn, kvinner og upersonlige før og etter overdragelsen. Prosent

	Forrige eier			Ny eier		
	Mann	Kvinne	Upersonlig	Mann	Kvinne	Upersonlig
Østfold	62,6	32,1	5,2	56,1	37,0	6,9
Akershus og Oslo	61,6	32,6	5,8	57,9	34,3	7,8
Hedmark	60,3	36,1	3,6	61,5	36,0	2,6
Oppland	64,7	33,5	1,8	60,6	35,9	3,5
Buskerud	62,5	33,0	4,5	56,3	38,7	5,0
Vestfold	68,0	28,4	3,6	59,9	32,4	7,7
Telemark	64,9	32,9	2,2	67,1	31,0	1,9
Aust-Agder	62,9	33,9	3,2	60,7	35,0	4,3
Vest-Agder	57,7	36,9	5,4	58,0	34,2	7,8
Rogaland	69,7	26,1	4,3	64,3	28,4	7,3
Hordaland	63,4	33,5	3,1	55,5	39,3	5,1
Sogn og Fjordane	65,5	31,3	3,3	59,5	37,8	2,8
Møre og Romsdal	64,0	34,1	1,9	57,6	38,9	3,5
Sør-Trøndelag	64,0	33,5	2,5	59,6	36,9	3,5
Nord-Trøndelag	65,7	32,3	2,1	62,9	34,1	3,0
Nordland	54,0	41,5	4,5	55,5	42,6	1,9
Troms	61,4	37,4	1,3	50,1	48,8	1,1
Finnmark	50,3	44,7	5,0	56,3	40,2	3,5
Landet	62,1	34,5	3,4	58,7	37,4	3,9

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Landbrukseiendommer 2008. Tinglyste omsetninger, alle omsetninger.

Tabell 10.6 viser aldersfordeling for nye eiere på landbrukseiendommer i 2008. For menn var det vanligst å overta gård mellom 30–49 år, og 47,2 prosent av de nye mannlige eierne var i denne aldersgruppa. For nye kvinnelige eiere var det en relativt jevn fordeling mellom alle aldersgrupper, med unntak av den yngste gruppen, hvor det var bare 8,3 prosent av de nye eierne. Det var færre kvinner enn menn som var under 50 år ved overtakelse, og hele 23,8 prosent av kvinnene var over 70 år når de overtok eiendommen i 2008. Dette gav en gjennomsnittsalder for kvinnelige nye eiere på 54,9 år, noe som er nesten 9 år mer enn for mennene. Det er i mange sammenhenger påpekt at gardsoverdragelser til kvinner ofte gjelder enker som eier garden i en overgangsperiode.

Tabell 10.6 viser at gjennomsnittsalderen for mannlige eiere var 3,8 år mindre enn for kvinner som eide jordbruksbedrifter i 2008. For menn er gjennomsnittsal-

deren for brukerne (jfr. tab 10.4) 5,5 år lavere enn for alle mannlige eiere. Kvinnelige brukere (jfr. tab 10.4) er i gjennomsnitt 11,4 år yngre enn alle kvinnelige eiere. Det synes derfor som kvinner i mindre grad overtar jordbruksbedrifter for selv å drive jordbruk over tid. De eldre kvinnene som overtar gard, dominerer derved ikke statistikken over brukere i særlig grad.

Tabell 10.6 Aldersfordeling for nye eiere i 2008 og for alle eiere i 2008. Prosentandeler

		Aldersgruppe						Gjennom- snittsalder, år
		< 30	30–39	40–49	50–59	60–69	> 70	
Nye eiere	Menn	13,7	23,4	23,8	20,4	11,9	6,7	46,0
	Kvinner	8,3	15,5	17,5	18,1	16,8	23,8	54,9
Alle eiere	Menn	2,1	10,2	21,3	26,9	23,4	16,2	55,8
	Kvinner	1,9	9,5	17,4	20,8	22,6	27,8	59,6

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Landbruksregisteret desember 2008, alle omsetninger 2008.

Tabell 10.7 viser omsetning av landbrukseiendom etter type omsetning, sett i sammenheng med kjønn og alder på kjøper i 2008. Vi ser at 58,7 prosent av de som kjøpte landbrukseiendom i 2008 var menn og 37,4 prosent var kvinner, og at gjennomsnittsalderen var 50,5 år.

Tabell 10.7 Type omsetning av landbrukseiendom, type og alder på kjøper. 2008

Omsetningstype	Antall omsetninger	Andel kjøper som er			Gjennom- snittsalder, år
		mann	kvinne	upersonlig	
Fritt salg	2 570	70,3	21,8	7,9	44,3
Gave	1 809	68,7	30,9	0,4	40,8
Uskifte- /skifteoppgjør	2 848	40,4	58,7	0,9	63,0
Tvangsauksjon	40	70,0	22,5	7,5	49,9
Annet	1 189	61,6	30,4	8,0	47,6
Totalt	8 456	58,7	37,4	3,9	50,5

Tabell 10.7 viser at det er kun ved overdragelse i form av uskifte- /skifteoppgjør at det er større andel kvinner enn menn som overtar landbrukseiendommer. Kun 40,4 prosent av de som overtar eiendom gjennom uskifte-/skifteoppgjør er menn, mens 58,7 prosent er kvinner. Det er også ved denne overdragelsesformen kjøperen er eldst – i gjennomsnitt 63 år gammel. Ved overdragelse i form av fritt salg og gave er alderen på kjøper lavest, mellom 40 og 45 år i gjennomsnitt. Størst andel upersonlige kjøpere finner vi når eiendommene overdras i form av tvangsauksjon, fritt salg eller annet.

10.3 Driftsformer

10.3.1 Inndeling

Som følge av at Norge er tilsluttet EØS-avtalen, er vi forpliktet til å følge EUs bestemmelser for strukturstatistikk i jordbruket. Fra og med 2003 har Norge rapportert strukturstatistikk til Eurostat i henhold til driftsforminndelingen vist nedenfor. Standard dekningsbidrag er det sentrale størrelsesmålet i inndelingen. Inndelingen av jordbruksbedrifter etter driftsform er nærmere beskrevet i Statistisk Sentralbyrå-rapport 2003/23. I følge rapporten skal det ved vanlig publisering bruke følgende inndeling:

Driftsform

Korn og oljevekster
Øvrige jordbruksvekster
Hagebruksvekster
Storfe mjølkeproduksjon
Storfe kjøttproduksjon
Storfe mjølk- og kjøttproduksjon i kombinasjon
Sau
Øvrige grovfôretende dyr
Svin og fjørfe
Blandet planteproduksjon
Blandet husdyrproduksjon
Plante- og husdyrproduksjon i kombinasjon
Ikke klassifisert

En grundigere inndeling eksisterer, men vi har valgt å bruke denne hovedinndelingen i det følgende. For å tilhøre en spesiell driftsform må mer enn 2/3 av det totale dekningsbidraget komme fra vedkommende produksjon. For å tilhøre en av de blandede/kombinerte driftsformene må vedkommende produksjon utgjøre mer enn 1/3 og mindre enn eller lik 2/3 av totalt standard dekningsbidrag.

10.3.2 Driftsform og produksjon

Tabell 10.8 viser ulike driftsformer fordelt etter kjønn og andelen kvinner i de ulike produksjoner. Kvinneandelen er høyest blant bønder med driftsform «øvrig grovfôretende dyr», med en andel på 19 prosent. Andelen for sau er over 18 prosent. Andelen er lavest blant produsenter som driver med melk/kjøtt og kun melk. Samdriftene gir høy andel upersonlige brukere i melkeproduksjon.

Tabell 10.8 Jordbruksbedrifter fordelt etter driftsform og brukertype. Antall og andel. 2008

	Antall				Kvinner, prosent	Prosent		
	Totalt	Menn	Kvinner	Uper- sonlig		Menn	Kvinner	Uper- sonlig
Korn og oljevekster	8 578	7 421	1 012	145	11,8	18,9	15,6	4,6
Øvrige jordbr.vekster	6 193	5 262	779	152	12,6	13,4	12,0	4,8
Hagebruksvekster	1 705	1 214	230	261	13,5	3,1	3,6	8,3
Storfe, melk	11 371	8 300	1 042	2 029	9,2	21,2	16,1	64,5
Storfe, kjøtt	3 835	3 218	530	87	13,8	8,2	8,2	2,8
Storfe, melk og kjøtt	525	23	37	65	7,0	1,1	0,6	2,1
Sau	8 665	6 924	1 579	162	18,2	17,7	24,4	5,1
Øvrig grovfôretende dyr	2 595	2 010	499	86	19,2	5,1	7,7	2,7
Svin og fjørfe	1 663	1 393	222	48	13,3	3,6	3,4	1,5
Blandet planteprod.	505	426	65	14	12,9	1,1	1,0	0,4
Blandet husdyrprod.	739	614	84	41	11,4	1,6	1,3	1,3
Komb. plante og husdyr	2 451	1 999	396	56	16,2	5,1	6,1	1,8
Sum	48 825	39 204	6 475	3 146	13,3	100	100	100

Kilde: Statistisk Sentralbyrå. Den beregna totalpopulasjon 2008.

Tabell 10.8 viser også produksjonene fordelt mellom menn og kvinner som grupper. Over 21 prosent av de mannlige brukerne driver melkeproduksjon, mens det er 16 prosent av kvinnene. Over 24 prosent av kvinnene har sau, mot nesten 18 prosent av mennene. Ca. 8 prosent av både menn og kvinner har driftsform storfe, kjøtt. Korn i kombinasjon med husdyr har 5 prosent av mennene og 6 prosent av kvinnene. Nesten 19 prosent av mennene og over 15 prosent av kvinnene har ren kornproduksjon.

10.4 Arbeidsforbruk og utdanning

Tabell 10.9 nedenfor viser utviklingen i arbeidsforbruk. Arbeidsforbruket i jordbruket går ned både for kvinner og menn, men reduksjonen er sterkere for kvinner. Kvinner utførte i 2006–2007 24,8 prosent av arbeidet, mens andelen kvinnelige brukere i 2007 var 14,0 prosent. Kvinner utfører arbeid både som brukere, ektefelle eller samboer til brukerne, familiemedlemmer og som annen hjelp.

Tabell 10.9 Timeverk i jordbruket. Andel utført av kvinner

År	Totalt mill. timeverk	Prosentandel utført av kvinner			
		I alt	Brukere og ekte- felle/samboer	Familiehjelp	Annen hjelp
1968/69	403	31	32		24
1979/80	262	26	27	23	20
1989/90	195	25	25	27	22
1996/97	169	24	24	25	24
1998/99	166	24	24	26	26
2000/01	140	24	24	27	27
2002/03	132	24	24	27	26
2004/05	120	24	24	27	24
2006/07	112	25	24	26	25

Kilde: Statistisk sentralbyrå, Jordbruksstatistikken og Budsjettnemnda for jordbruket.

Tabell 10.10 viser lengste utdanning for nye eiere av landbrukseiendommer, og utdanningsnivået er også sammenlignet med fordelingen i den totale befolkningen. For en del personer er høyeste utdanning ikke oppgitt eller ikke fullført, og disse personene inngår i tallene for grunnskole. Høy utdanning blant nye eiere er vanligere blant kvinner enn blant menn, og det er størst andel kvinner med lang utdanning blant de yngste. Blant kvinnene i den yngste aldersgruppen har over 51 prosent utdanning på universitets- og høgsolenivå, en økning fra 45,2 prosent for ett år tilbake. Hos unge menn har 23,2 prosent i den yngste aldersgruppen høyere utdanning, noe som er uforandret fra året før. Ser vi på den eldste aldersgruppa som overtar gård, så har 19,5 prosent av mennene høyere utdanning, mot kun 11,2 prosent av kvinnene.

Sammenligner vi utdanningen til nye mannlige eiere med tilsvarende for hele befolkningen, så ser vi at en større andel av de som overtar landbrukseiendommer har fullført videregående skole. Blant menn generelt er det flere som avslutter utdanningen etter grunnskole, mens andelen som går universitet og høyskole er ganske lik. Blant kvinner er det litt mer vanlig med universitets-/høgsolenivåutdanning blant de som overtar landbrukseiendommer enn blant kvinner generelt, men her er ikke forskjellene særlig store.

Tabell 10.10 Nye eieres utdanning etter aldersgrupper, og tall for hele befolkningen.

Aldersgruppe	Prosentandel menn med minst:			Prosentandel kvinner med minst:		
	Grunnskole	Videre- gående	Universitet og høyskole	Grunnskole	Videre- gående	Universitet og høyskole
< 39 år	18,5	58,3	23,2	14,3	34,4	51,3
40–59 år	22,3	52,6	25,1	20,0	46,0	33,9
> 60 år	36,3	44,1	19,5	50,6	38,2	11,2
<i>Totalt nye eiere</i>	<i>23,5</i>	<i>53,1</i>	<i>23,3</i>	<i>31,1</i>	<i>40,1</i>	<i>28,9</i>
<i>Hele befolkningen</i>	<i>33,1</i>	<i>43,2</i>	<i>23,7</i>	<i>33,2</i>	<i>39,5</i>	<i>27,3</i>

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret desember 2008 og desember 2009, Utdanningsstatistikken.

Tabell 10.11 tar for seg nye eiere som har landbruksutdannelse som høyeste utdanning. Vi ser at når landbruksutdanning er høyeste utdanning er menn i overtall i alle aldersgrupper. Andelen av unge kvinner med høyt utdanningsnivå som overtar gard er høyere enn tilsvarende for menn (jfr tabell 10.10), men unge kvinner velger sjeldnere landbruksutdanning som høyeste utdanning. Kvinner legger mer vekt på en utdanning utenfor landbruket. Det samme gjelder også de unge kvinner som er brukere.

Tabell 10.11 Nye eiere med landbruksutdanning som høyeste utdanning.

Aldersgruppe	Menn	Kvinner
< 39 år	11,7	7,3
40–59 år	8,9	2,8
> 60 år	7,5	0,4
<i>Totalt</i>	<i>9,7</i>	<i>2,9</i>

Kilde: Statistisk Sentralbyrå, Landbruksregistret, desember 2008.

10.5 Personinntekt fra jordbruket og andre næringer

Kapittel 7.3 behandler personinntekt, og i hovedsak blir jordbrukets bidrag presentert. Tabell 10.11 nedenfor viser gjennomsnittlig personinntekt for næringsdrivende med tilknytning til jordbruk, skogbruk og fiske. (Tallene inkluderer lønnsinntekt i tillegg til næringsinntekt fra jord/skog/fiske og annen næring. Pensjoner, kår og livrente er holdt utenfor). Det er satt opp gjennomsnittsverdier fra primærnæringene og fra lønnsinntekt og annen næring. Det siste kan også være næring med tilknytning til gården.

Etter skattereformen i 1992 blir kapitalinntekter trukket ut av personinntekt med varierende kapitalavkastningsrate (se kapittel 7.3).

Tabell 10.12 viser at mannlige brukere pluss ektefelle/samboer har høyere personinntekt enn kvinnelige brukere pluss ektefeller/samboere. Denne forskjellen gjelder særlig for personinntekt fra primærnæring og annen næring, mens kvinnelige brukere pluss ektefelle /samboer har høyere lønnsinntekt enn mannlige brukere

pluss ektefelle/samboer. Personinntekten til kvinnelige brukere pluss ektefelle/samboer har i hele perioden utgjort mellom 89 og 94 prosent av tilsvarende for mannlige brukere.

Tabell 10.12 Gjennomsnittlig personinntekt¹⁾ for næringsdrivende med tilknytning til primærnæringene, landet²⁾. 1000 kroner

	1992	1995	1999	2006	2007	2008
Bruker og ektefelle:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	62,2	70,7	81,4	119,8	135,6	140,1
Annen næring	15,1	17,7	23,8	42,4	48,3	49,6
Lønnsinntekt	132,1	145,7	196,8	305,7	334,0	364,5
Personinntekt i alt	209,4	234,1	302,0	467,9	517,8	554,2
Mannlige brukere + ektefelle/samboer:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	64,8	73,5	86,1	126,0	142,7	147,6
Annen næring	15,4	17,9	24,1	43,4	49,7	51,0
Lønnsinntekt	131,0	144,6	196,0	302,5	330,5	360,6
Personinntekt i alt	211,2	236,0	306,2	471,9	522,9	559,2
Kvinnelige brukere + ektefelle/samboere:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	37,5	46,8	50,0	79,6	91,5	94,1
Annen næring	12,4	16,4	21,5	36,3	39,5	41,1
Lønnsinntekt	142,7	154,6	202,2	326,4	355,5	388,4
Personinntekt i alt	192,6	217,8	273,7	442,3	486,5	523,6

1) Inntekt før og etter skattereformen av 1992 er ikke uten videre sammenlignbar

2) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

For fylkesvis fordeling av personinntekt for bruker, se tabell 7.2.

Tabell 10.13 gir den prosentvise fordeling av tallene i tabell 10.12. Det går fram at kvinnelige brukere pluss ektefelle/samboer i 2008 hentet i overkant av 74 prosent av personinntekta fra lønnsinntekter, mens hos mannlige brukere utgjør andelen lønnsinntekt om lag 65 prosent. Kvinnelig brukere pluss ektefeller/samboere fikk i 2008 nesten 8 prosent av sum personinntekt fra annen næring, men denne andelen har blitt redusert de tre siste årene. For både bruker og ektefelle og for mannlige brukere pluss ektefeller/samboere har primærnæringen de tre siste årene stått for en mindre andel av personinntekten enn hva tilfellet var i 1999. For alle tre grupper økte primærnæringen sin andel fra 2006 til 2007, men fikk redusert betydning i 2008 igjen. Lønnsinntekt gikk tilsvarende ned for alle grupper fra 2006 til 2007, men økte sin betydning igjen i 2008.

Tabell 10.13 Gjennomsnittlig personinntekt¹⁾ for næringsdrivende med tilknytning til primærnæringene, prosentvis fordeling, landet²⁾

	1992	1995	1999	2006	2007	2008
Bruker og ektefelle:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	29,7	30,2	27,0	25,6	26,2	25,3
Annen næring	7,2	7,6	7,9	9,1	9,3	8,9
Lønnsinntekt	63,1	62,2	65,2	65,3	64,5	65,8
Mannlige brukere + ektefelle/samboer:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	30,7	31,1	28,1	26,7	27,3	26,4
Annen næring	7,3	7,6	7,9	9,2	9,5	9,1
Lønnsinntekt	62,0	61,3	64,0	64,1	63,2	64,5
Kvinnelige brukere + ektefelle/samboere:						
Primærnæringer (landbruk/fiske)	19,5	21,5	18,3	18,0	18,8	18,0
Annen næring	6,4	7,5	7,9	8,2	8,1	7,8
Lønnsinntekt	74,1	71,0	73,9	73,8	73,1	74,2

1) Inntekt før og etter skattereformen av 1992 er ikke uten videre sammenlignbar

2) Før 2001 gjelder tallene kun de over 5 daa

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Bøndernes inntekt og formue.

Tabell 10.14 nedenfor er tilsvarende tabellene 7.15–7.17, og viser mann og kvinne etter hvilken andel næringsinntekta utgjør av bruttoinntekta. Det er en høyere andel av kvinner enn menn som er uten positiv næringsinntekt, 32,9 prosent kvinner mot 23,3 prosent menn. Relativt er det også langt færre kvinner enn menn som henter halvparten eller mer av bruttoinntekta fra næringsinntekta.

Tabell 10.14 Personlige brukere med selvangivelsesdata og andeler av næringsinntekt fra jordbruket i forhold til bruttoinntekt. Prosentandeler. 2008

Referanseperson	Antall brukere	Andel næringsinntekt av bruttoinntekt					
		Uten	1–9 %	10–49 %	50–89 %	> 90 %	> 50 %
Mann	39 135	23,3	14,8	28,4	20,1	13,3	33,4
Kvinne	6 372	32,9	12,6	29,9	15,3	9,3	24,6
<i>Alle</i>	<i>45 507</i>	<i>24,7</i>	<i>14,5</i>	<i>28,6</i>	<i>19,4</i>	<i>12,8</i>	<i>32,2</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

Tabell 10.15 nedenfor er tilsvarende tabell 7.18 og 7.19, men viser andelen menn og kvinner i de ulike inntektsgruppene i forhold til jordbruksfradraget. Tabellen viser at det er en større andel av kvinnene enn av mennene som havner i de laveste inntektsgruppene. Og det er en langt større andel av mennene som har inntekt over 200 000 enn tilsvarende andel kvinner. Det er de med inntekt over 328 575 kroner som i 2008 kunne utnyttet et maksimalt inntektsfradrag fullt ut.

Tabell 10.15 Personlige brukere med selvangivelsesdata og andelen med næringsinntekt fra jordbruket etter inntektsnivå. 2008

	Antall brukere	Næringsinntekt per jordbruksbedrift, andel i gruppa. %				
		Uten	1 – 54 200	54 201– 199 999	200 000 – 328 574	> 328 575
Mann	39 135	23,3	18,6	27,6	14,3	16,2
Kvinne	6 372	32,9	22,5	28,7	9,5	6,4
<i>Alle</i>	<i>45 507</i>	<i>24,7</i>	<i>19,1</i>	<i>27,7</i>	<i>13,6</i>	<i>14,8</i>

Kilde: Statistisk sentralbyrå. Selvangivelsesdata 2008.

11 Internasjonale rammevilkår

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) sies det at «... Internasjonale forhold har økende betydning for landbruk og handel med matvare». Videre sies det at «... For jordbruksvarer medfører landbruksavtalen i WTO fra 1995 at vi for første gang fikk internasjonale forpliktelser og rettigheter på et bredt spekter av områder som omfatter tollbasert importvern, internstøtte, eksportsubsidier». Dette kapitlet viser OECD's (organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling) beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Videre gjengis Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene.

11.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket

OECD, organisasjonen for økonomisk samarbeid og utvikling, foretar beregninger over støtten, eller overføringene, som ytes jordbrukssektoren i de enkelte medlemsland. Beregningene, også kalt PSE-beregningene, måler hvor mye næringsstøtten, -overføringene, utgjør av produksjonsverdien

Nærmere om beregningene

De beregnede totaloverføringer til jordbrukssektoren som helhet, som benevnes *Total Support Estimate (TSE)*, utgjøres av summen av overføringene til produsentene, benevnt *Producer Support Estimate (PSE)*, samt budsjettutgiftene til tjenesteproduserende institusjoner som er rettet mot jordbrukssektoren (forskning og utvikling, utdanning, tilsyn, veterinærtjenester osv.), benevnt *General Services Support Estimate (GSSE)*. «Annet», som eksempelvis forbrukersubsidier, inngår også.

Videre beregnes finansieringen av overføringene, av henholdsvis konsumentene av landbruksvarene, benevnt *Consumer Support Estimate (CSE)*, og skattebetalerne.

I tillegg til de relativt lett målbare størrelsene som støtte via importbegrensninger og tilskudd bevilget over budsjettene, er beregningene lagt opp til å gi et totalmål for støtte hvor også mer indirekte støtteformer tas med. I prinsippet skal for eksempel skatte- og avgiftslettelser tas med. Slike (indirekte) støtteformer kan bety relativt mye i enkelte land, selv om de kan være vanskeligere målbare. For Norge tas virkningen av skattefradraget i positiv næringsinntekt fra jordbruket med mens verdien av avgiftsfritak på diesel er et eksempel på avgiftslettelser som inkluderes i beregningene. Avgifter på kunstgjødsel (opphevet fra 2000) og plantevernmidler trekkes imidlertid ikke ifra. Bakgrunnen for det er at dette er avgifter rettet mot bruken, – ikke brukeren, av slike midler. Avgifter på innsatsfaktorer knyttet til importbestemmelser trekkes heller ikke ifra. Avgifter (toll) på importerte fôrstoffer til kraftfôr trekkes derfor ikke ifra.

Hva beregningene måler

TSE/PSE er definert som verdien av alle overføringer fra skattebetalerne og konsumentene som følger av politiske tiltak for landbruket, i forhold til en situasjon hvor landbruket kun var underlagt generelle politiske rammevilkår.

TSE/PSE oppgis gjerne i prosent av den totale produksjonsverdien i jordbruket.

PSE gir altså et mål for støtte ved dagens situasjon på verdensmarkedet og forteller ikke noe om støttenivået for hvert produkt eller totalt ved en situasjon med endrede politiske rammevilkår internasjonalt for jordbrukssektoren.

Hva beregningene omfatter

De produktene som det gjøres særskilte beregninger for er hvete, fôrkorn, ris, soya-bønner, andre oljevekster, sukker, melk, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfe-kjøtt, ull og egg. Det gjøres et beregningsmessig tillegg for verdien av ikke PSE-beregnete produkter, hovedsakelig produkter innen grøntsektoren, dvs. poteter, frukt, bær og grønnsaker.

Oppbygging av beregningene

Skjematisk er beregningene av PSE og TSE oppbygd slik:

- Skjermingsstøtte (fratrasket fôravgifter og omsetningsavgift)
- + budsjettstøtte
- = PSE (Producer Support Estimate)
- + GSSE (General Services Support Estimate)
- + «annet» (f.eks. forbrukersubsidier)
- = TSE (Total Support Estimate)

Skjermingsstøtte

Skjermingsstøtten er definert som forskjellen mellom innenlandsk produsentpris og referanseprisen multiplisert med produsert mengde. Produsentpris er fratrukket eventuelle pristilskudd. Referanseprisen skal gi uttrykk for aktuell importpris og være konsistent til referanseprisen som er nyttet for andre land. Skjermingsstøtten er fratrukket omsetningsavgifter og fôravgifter. Skjermingsstøtten beregnes for hvert aktuelt produkt og summeres opp til en total skjermingsstøtte.

I beregningene for Norge benyttes EU-priser for hvete, bygg og havre, utbetalingsprisen for melk på New Zealand og EUs eksportpriser for storfe, svin, sau og fjørfeprodukter. Når det gjelder prisen på melk er denne felles for alle land. Referanseprisene er oppgitt i utenlandske valutaer men omregnet til norske kroner i beregningen.

For hvert beregningsår nyttes referansepriser tilhørende beregningsåret. Referanseprisene varierer over tid og endringer i (fallende/økt) referansepris vil gi endringer i (økt/fallende) skjermingsstøtte, og dermed PSE/TSE, ved uendret virkemiddelbruk innenlands. Tilsvarende gjelder for valutakurssvingninger. Økt produksjon gitt uendrede priser vil gi økt skjermingsstøtte (økt PSE/TSE) og motsatt.

Den totale PSE/TSE, slik den framkommer i OECD beregningene, vil dermed kunne variere fra år til år, også ved uendret virkemiddelbruk. Slike forhold kan forklare en del av de årlige endringene i PSE/TSE.

Fratrekk for avgifter

Fôravgifter og trukket omsetningsavgift på husdyrprodukter trekkes i fra skjeringsstøtten ved beregning av PSE. Fôravgiftene som trekkes ifra er avgifter på innenlandsk produsert korn til fôr. Avgiftene for norskprodusert korn, dvs. forskjellen mellom norsk og verdensmarkedets pris, kan betraktes som en overføring fra husdyrproduksjon til kornproduksjonen. Denne delen er «belastet» kornproduksjonen i form av skjeringsstøtte tidligere i beregningen. Avgiften trekkes altså fra for å unngå en dobbelføring. Tidligere ble også avgiftene/tollen på importerte fôrstoffer og andre innenlandske fôrstoffer, hovedsakelig basert på fiskeråstoffer, trukket ifra.

Budsjettstøtte

Budsjettstøtten, dvs. ulike typer tilskudd som stort sett bevilges over kapitel 1150 i Landbruks- og matdepartementets budsjett til gjennomføring av jordbruksavtalene, inntektsføres under PSE-delen.

Det er kun tilskudd som anses å omfatte jordbruket som blir inntektsført. For Landbrukets Utviklingsfond (LUF) er det for eksempel kun bevilgninger til tradisjonelt landbruk som inntektsføres, bevilgninger til skogformål og bygdeutvikling holdes utenom. Visse inntektsførte tilskudd vil dermed ikke samsvare med tilsvarende tilskuddsposter i budsjettproposisjonen.

GSSE, generelle tjenester rettet mot jordbruket

General Services Support Estimate (GSSE) omfatter bevilgninger som ikke vurderes å ha inntektseffekt på produsentnivå, dvs. PSE-delen av beregningene, men som er en del av den mer generelle tjenesteproduksjonen rettet mot landbruksnæringen og som derfor inngår i beregningen av totaloverføringene til landbrukssektoren (TSE). Elementer som omfattes av denne delen er forskning og utvikling, utdanning (landbruksskoler), diverse tilsyns- og kontrollvirksomheter, jordskifteverk og jordkartlegging. Midler til markedsregulering og beredskapslagre inngår også.

Annen støtte

Eventuell rentestøtte og forbrukersubsidier tillegges beregningene. Rentestøtten, som beregnes som differansen mellom den gjennomsnittlige rentesatsen (rentebe løpet) jordbrukerne betaler på den lånte kapital og markedsrenten, tillegges PSE-delen av beregningene. Rentestøtten består for tiden hovedsakelig av det rentefrie investeringslånet gjennom LUF.

Eventuelle forbrukersubsidier legges til ved beregning av jordbrukets totalstøtte, TSE. Etter 01.07.1993 har det ikke vært gitt forbrukersubsidier på landbruksprodukter. Momskompensasjonen på en del matvarer, som ble innført fra samme tidspunkt, men opphevet f.o.m. 01.07.1996, har ikke vært inkludert i beregningene.

OECDs beregning for Norge

I tabell 11.1 er hovedtallene for OECDs beregninger for Norge gjengitt per 2008.

Tabell 11.1 OECDs beregninger for overføringer til jordbruket i Norge. Mill. kroner

	1986–88	2006	2007	2008
Total produksjonsverdi	27 256	29 970	31 621	34 148
PSE				
–skjermingsstøtte	9 495	8 805	7 366	9 326
–budsjettstøtte ¹	9 902	10 781	11 213	11 836
Sum	19 396	19 586	18 579	21 162
<i>PSE i prosent</i>	71	65	59	62
+ GSSE	848	2 056	1 945	2 055
+ «annet»	1 522	445	451	452
= Sum TSE	21 766	22 087	20 975	23 670

1) Budsjettstøtten i OECDs beregninger avviker noe fra tilskuddsoversikten i tabell 8.1. Dette skyldes bl.a. at prisnedskrivningstilskuddet til korn inngår i skjermingsstøttedelen og ikke i budsjettstøtten i OECDs beregning. Videre benyttes det noe ulikt kildemateriale

Utviklingen i ulike OECD medlemsland

I tabell 10.2 er utviklingen i PSE målt i prosent vist for en del av OECDs medlemsland. PSE-prosentene uttrykker støtten i prosent av produksjonsverdien i det enkelte land.

Tabell 11.2 Utviklingen i prosent PSE for noen land

Land	1986–1988	2005	2006	2007 ¹
Australia	7	4	6	6
Canada	36	22	23	18
EU ²	40	32	31	26
Japan	64	54	51	45
New Zealand	10	1	1	1
Norge	70	67	65	53
Sveits	77	68	62	50
USA	22	15	11	10
Mexico	28	13	15	14
Island	76	70	68	61
Korea	70	62	63	60
Tyrkia	16	25	20	21
OECD	37	28	26	23

1) Foreløpige tall

2) EU₁₂ til og med 1994, EU₁₅ etter 1995, EU₂₅ etter 2004

Kilde: OECD

11.2 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene

GATT/WTO-avtalen, eller mer presist Uruguayrundens (UR) landbruksavtale fra 1994, innebar forpliktelser på tre hovedområder: (1) markedsadgang, (2) eksport-

støtte og (3) intern støtte. Forpliktelsene skulle gjennomføres i løpet av perioden 1995–2000. De enkelte medlemsland notifiserer hvert år overfor WTO hvordan de oppfyller forpliktelsene på de ulike områdene²⁷.

I dette dokumentet vil en kort redegjøre for de viktigste elementene i forbindelse med Norges oppfølging av den gjeldende GATT/WTO-avtalen.

Markedsadgang

Spørsmålet om markedsadgang er grovt sett knyttet til toll og kvoter.

Tollvernet

En viktig del av landbruksavtalen besto i at det kvantitative importvernet skulle erstattes med et tollbasert importvern. Det måtte derfor etableres et sett av tollsatser på landbruksområdet (tariffisering), noe Norge presenterte i de såkalte bindings- eller landlistene. Tollsatsen ble utregnet som differansen mellom verdensmarkedspris og administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88 og varierer (for Norge) fra 0 til over 500 prosent.

I avtalen forpliktet landene seg til å redusere disse tollsatsene med minimum 15 prosent, men der et *aritmetisk gjennomsnitt* av alle tollposisjonene skulle gi en reduksjon på 36 prosent. Selv om gjennomføringsperioden var 1995–2000, valgte Norge å reduserte sine tollsatser med en gang, dvs. i 1995. Tollreduksjonen var 15 prosent for de fleste «viktige» produkter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet har svakt tollvern. Tabell 11.3 viser hovedelementene av tollreduksjonen.

Tabell 11.3 Tollreduksjoner iht. Norges bindingsliste –URs landbruksavtale

Prosentvis reduksjon	Produktgrupper (utvalg)
15	Kjøtt, melk og meierivarer, poteter, epler, pærer, konservergrønnsaker, en del RÅK-varer
20	Egg, grønnsaker, moreller, jordbær
25	Havre
30	Korn ellers, mel
36	Frø
70–100	En rekke produkter som har lav toll i utgangspunktet/ingen/liten norsk produksjon

Kvoter

GATT/WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import måtte det i tillegg opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent ved slutten av avtaleperioden (2000), målt i forhold til konsumet i basisperioden («*minimum access*»-kvoter med om lag 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg.

Det er likevel ikke noe krav om fysisk å importere disse minsteimportkvotene, bare at det skal legges til rette for slik import. Norske myndigheter har innført en

²⁷ Disse notifikasjonene blir også lagt ut på WTOs internettsider

auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Det er Statens landbruksforvaltning som administrerer auksjonene.

Tabell 11.4 Minsteadgangskvoter (WTO) og tildelt auksjonert kvantum (tonn)

	1995	1999	2001	2003	2005	2007	2008
Storfekjøtt, fryst:							
- kvote	181	903	1084	1084	1084	1084	1084
- tildelt (som % av kvote)	83 (8)	244 (23)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)
Svinekjøtt, fryst:							
- kvote	230	1151	1381	1381	1381	1381	1381
- tildelt (som % av kvote)	34 (2)	1150 (83)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)	1247 (90)
Sau/lam:							
- kvote	34	172	206	206	206	206	206
- tildelt (som % av kvote)	0	166 (81)	206 (100)	206 (100)	206 (100)	206 (100)	206 (100)
Kjøtt av høns							
- kvote	116	200	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	6 (3)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Kjøtt av kalkun							
- kvote	116	200	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	153 (69)	188 (85)
Kjøtt av ender							
- kvote	116	200	221	221	221	221	221
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	37 (17)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Smør							
- kvote	366	533	575	575	575	575	575
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	181 (31)	575 (100)	575 (100)	575 (100)	167 (29)	508 (88)
Hølseegg							
- kvote	626	1161	1295	1295	1295	1295	1295
- tildelt (som % av kvote)	0 (0)	77 (6)	1295 (100)	1295 (100)	1295 (100)	1295 (100)	701 (54)
Hvitkål							
- kvote		112	134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		11 (8)	10 (7)	0 (0)	134 (100)	134 (100)	134 (100)
Rødkål							
- kvote		112	134	134	134	134	134
- tildelt (som % av kvote)		11 (8)	10 (7)	0 (0)	82 (61)	134 (100)	134 (100)

Kilde: www.slf.dep.no

Fra tabellen ovenfor ser vi at om lag hele kvoten er auksjonert ut for kjøttvarer og egg og stort sett også smør i 2001–2007, mens kvoten for hvit- og rødkål ikke er fylt opp alle år. Kvoter som er tildelt gjennom auksjon blir ikke nødvendigvis faktisk importert. Tallene for faktisk import i perioden vil dermed kunne ligge under auksjonert kvantum.

Nedenfor er det gjengitt kvotepriser, delvis i intervall, på de kvotene som kjøpes for å importere til Norge.

Tabell 11.5 Kvotepriser for 2001–2008. Kroner per kg

Kr/kg	2001	2002	2003	2005	2007	2008
Storfe kjøtt, fryst	0,62 – 1,25	1,13– 1,16	6,20 – 6,22	23,01	50,74	16,81
Svine kjøtt, fryst	0,15 – 0,30	0,01 – 0,10	0,01	0,02	1,02	0,01
Sau/lam, fryst	5,35	0,61 – 0,66	2,00 – 2,05	0,59	26,52	21,54
Kjøtt av høns	0,07 – 0,10	0,01	0,01	0,41	1,10	0,19
Kjøtt av kalkun	0,02 – 0,03	0,01	0,01	0,03	0,02	0,01
Kjøtt av ender	0,42 – 0,45	0,01	0,01 – 0,02	1,34	0,13	0,05
Smør	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01
Høns egg	0,02 – 0,04	0,01 – 0,02	0,01 – 0,02	0,01	0,01	0,01
Hvitkål	0,01	0,01	-	0,01	0,01	0,01
Rødkål	0,01	0,01	-	0,01	0,01	0,01
Kalkunrullade	0,10 – 1,00	0,02 – 0,03	0,55 – 0,70	0,56	0,01	0,08

Kilde: www.slf.dep.no

Eksportstøtte

Dersom et produkt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge GATT/WTO-avtalen.

GATT/WTO-avtalen krever at subsidiert eksport skal reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skal reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år fra 1995.

Tabell 11.6 Mengde av faktisk subsidiert eksport (1000 kg)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	Forpliktelse
Storfe kjøtt	638	1119	441	103	108	45	1 497
Svine kjøtt	508	1418	763	420	244	3 597	3 791
Sau/lam	122	30	208	654	648	583	681
Fjorfe kjøtt	59	-	-	-	-	-	22
Egg	1448	1165	1433	1105	776	980	1 578
Smør	4382	3678	1244	810	985	607	5 873
Ost	18 894	16 154	15 990	14 819	16 141	16 095	16 208
Mysepulver	92	-	-	-	-	-	24
Frukt og grønt	-	-	-	-	-	-	664
Honning	-	-	-	-	-	-	14

Kilde: Norges notifikasjon til WTO

Tabell 11.7 Verdi av faktisk subsidiert eksport (mill. kroner)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	Forpliktelse
Storfe kjøtt	18	33	13	4	5	2	35
Svine kjøtt	8	26	13	10	7	68	87
Sau/lam	2	1	5	12	11	16	18
Fjørfe kjøtt	2	-	-	-	9	-	1
Egg	19	17	17	11	7	17	17
Smør	51	52	16	11	13	7	53
Ost	400	237	199	183	246	235	246
Mysepulver	3	-	-	-	-	-	-
Fruktoggrønt	-	-	-	-	-	-	1
Honning	-	-	-	-	-	-	-
Bearb.landbr.varer	25	27	27	31	31	26	36
Sum	528	393	290	261	329	370	494

Kilde: Norges notifikasjon til WTO

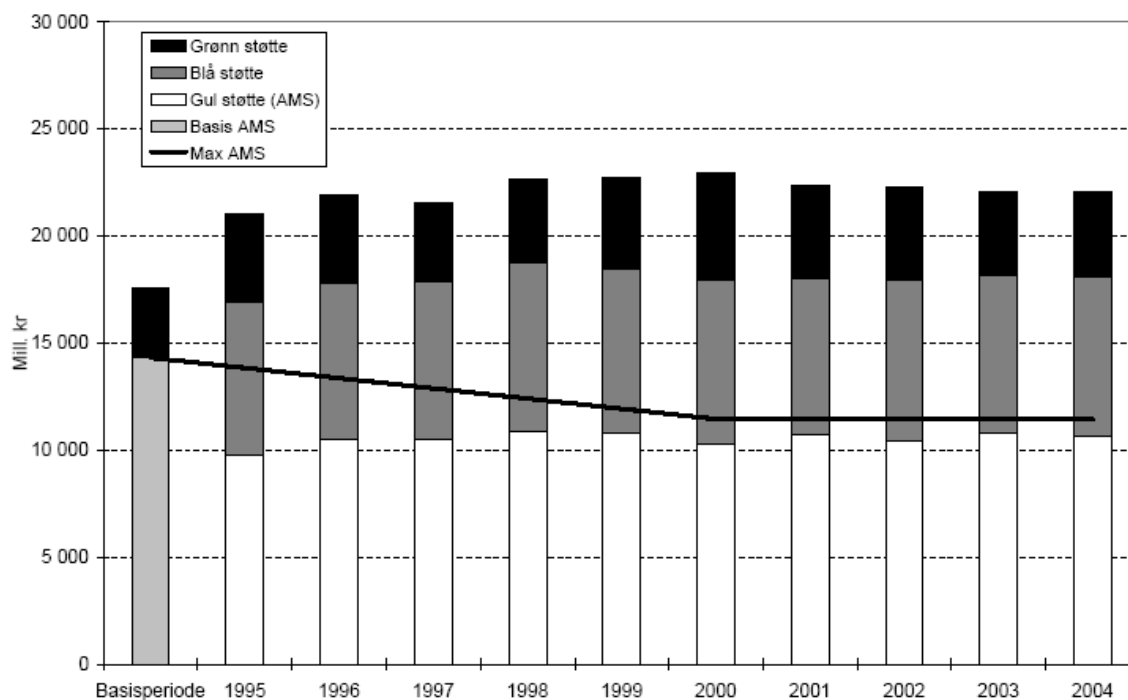
Tabell 11.6 og tabell 11.7 viser Norges subsidierte eksport med hensyn på hhv. mengde og verdi. Norge har benyttet seg av muligheten for å overføre «ubenyttet eksportstøtte» fra et år til senere år. 2000-forpliktelsen gjelder imidlertid absolutt, og en ser at denne gir reelle begrensninger (for eksempel ost), sett i forhold til den subsidierte eksporten gjennom hele perioden. Opplysningene her er hentet fra Norges notifikasjoner til WTO, der 2004 er siste året det foreløpig er notifisert for.

Internstøtte

Uruguay-runden forpliktet medlemslandene til å redusere den nasjonale, eller interne støtten til landbruket, beregnet ved hjelp av AMS, med 20 prosent i løpet av 6-års perioden (1995–2000). AMS, Aggregate Measurement of Support, er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og en beregnet markedsprisstøtte («skjermingsstøtte»).

«Skjermingsstøtten» i AMS beregnes som differansen mellom innenlandske *målpriser* (dvs. ikke markedsprisene) og en fast verdensmarkedspris, beregnet som gjennomsnittet av tre-årsperioden 1986–88. Dette avviker således en del fra metoden skjermingsstøtten beregnes på i OECDs PSE-beregninger, der en nytter løpende markedspriser, både norske og internasjonale.

Figur 11.1 Utvikling i nasjonal støtte til norsk jordbruk, sammenholdt med reduksjonsforpliktelsene iht. GATT/WTO-avtalen (Kilde: Norges notifikasjoner til WTO)

Ved beregningen av budsjettstøtten i AMS, holdes to deler av støtten utenfor; «grønn» og «blå» støtte. Den «grønne» støtten er klassifisert som «lovlig» og er unntatt reduksjonsforpliktelser. Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige «Basis AMS», dvs. det som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men kunne i gjennomføringsperioden tas ut av AMS.

Det som for Norges del gjenstår som «gul støtte», dvs. reduksjonspliktig AMS, er således den tidligere omtalte «skjermingsstøtten», samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. «Skjermingsstøtten» utgjør det alt vesentligste av norsk AMS. Den «grønne» støtten skal være produksjonsnøytral og er unntatt fra reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2004 notifisert i underkant av 4 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO. Blant disse er avløserordningen, utbetalinger fra Landbrukets Utviklingsfond og andre bygdeutviklingstiltak og støtte til prisedskriving av norsk korn viktigst.

Hovedkriteriet for «blå» støtte er at det er knyttet produksjonsbegrensninger til støtten. For 2004 har Norge notifisert «blå» støtte på 7,4 mrd. kroner. Norge har notifisert AK-tillegget, driftstillegget i melkeproduksjonen, produksjonstillegget i husdyrproduksjonen og distriktstillegg for melk og kjøtt som «blå» støtte.

Figuren over viser Norges oppfølging av reduksjonsforpliktelsene mhp. nasjonal støtte. «Basis AMS» ble beregnet på grunnlag av gjennomsnittet av årene 1986–1988. En skilte ikke her mellom «gul» og «blå» støtte. Tallene er basert på de norske notifikasjonene, der 2004 er det siste året en har notifikasjoner for.

Som en ser av figuren over, har en fram til nå oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, dvs. en ligger under maksimalt tillatt støttenivå. Samtidig ser en at AMS

legger viktige føringer for utformingen av virkemidlene i norsk jordbruk. Det har alt blitt gjennomført både «tekniske» og reelle tilpasninger for å sørge for at notifisert AMS ligger under tillatt støttenivå på 11,4 mrd. kroner.

Ser en nærmere på tallene, er det en klar tendens at det er markedsprisstøtten («skjermingsstøtten») som har økt, mens den direkte prisstøtten er redusert. Det er først og fremst innenfor husdyrproduksjonene at en har hatt økning, dels som følge av økte målpriser, dels som følge av økt produksjon.

Budsjettnemnda for jordbruket

Oslo, 16.04.10

Knut Børve

Anders Huus

Steinar Helgen

Hilde Haug Simonhjell

Per Arne Skjeflo

Anne Snellingen Bye

Anders Thomas Knutsen

Brita Skallerud

Johnny Ødegaard

Olaf Godli

Marit Jordal

Guro Dæhlen

Oddmund Hjukse

